

№ 10. წიგნის ბა „კულმურა“ მომთხრობა № 10

ისტორიული მასშერისლიღეი

ნ. რ-ისა.

თფილისი
სტამბა „ნადეუდა“ მისჯილოვის ქუნა, № 5.
1912 წ.

წინასიტყვაობა.

ადამიანი ემორჩილება. — ორგერ — მოუღენათა — გავლენას. ერთნი არიან მოუღენანი ბუნებისა, — მეორენი — მოუღენანი საზოგადოებისა. მათი გავლენა ადამიანზე იწყება ერთ და იმავე დროს. ამიტომ ისა მუდამ იძულებულია ანგარიში გაუწიოს ამ ორივე მოუღენას და თავის ცხოვრება შესაფერაო მოაწყოს. ეს ანგარიშის გაწევა პირველათ ნიშნულად უბრალო შეგუებას, ბუნების და საზოგადოების სრულ მორჩილებას და მათ ეურმორჭრილ ემათ გადაქცევას; შემდეგ კი მოუღენათა თანდათან გაკებას, მიზეზების გამოკვლევას, აწიან-დაწიანებას და მოწინააღმდეგე ძალებთან გაკებულათ ბრძოლას. ჩვენ დღეს ამ მეორე სწრაფი ვიმყოფებით. მაგრამ აღსანიშნავია ის, რომ ადამიანის ცნობის მოუვარება ამ ორივე სამეუფოს მიმართ სრულიად სხვა და სხვა ნაირია. მას მუდამ უფრო აინტერესებს ბუნება, ვინაჲმ საზოგადოება. ელამარაკეთ მას ბუნების შეტყუებების მართი კითხვებზე, მ.გ. თოვლზე, წვიმზე, მუსზე და სხვ. და ის რა გინდ ხუბრე იუოს, დიდის სიამოვნებით მოგისმენს და დიდხანს არ დააფიწყდება, ხოლო ცოტათი მწიგნობარი ასეთ წიგნებს ძლიერ ეტანება. ბუნების შესწავლა საკვლადებულა საკნათ არის გადაქცეული სასწავლებლებშია, თვით სახელსო სკოლებშიაც კი. საზოგადოება? მისი შესწავლა; მისი გზა-გვალის გაკება და საზოგადოთ, მასკი ურადების მიხერობა რჩეულთა ხვედრია. და ეს იმ დროს, როცა შეიძლება დასამდელებით ითქვას, რომ საზოგადოება შეიგავლენას ახდენს ადამიანზე ვინაჲმ ბუნება და თვით ბუნების გავლენაც წარმოებს საზოგადოებას საშუალებით. საზოგადო ცხოვრება ძლიერ გართულდა, მისი კალპოტი გადრმავდა და გამრავალიეროვანდა, მრავალი მოპირისპირე ძალა ერთმანეთზე გადახლართულ გადაკვანძულია, ცხოვრება გაჭირდა, ის დიდ შრომას და ეჩერვიას ითხოვს. და აი ამ ამობოქრებულ ტალებში ხალხის დიდი უმრავლესობა აღაღბედათ დაცურავს; მას სრულიად არ გაეკება ამ ტალებას ასავალ-დასავალი, ის ამათ უსინათლოსავით აყვება და ჩაყვება და თუ რაიმე შეიძინა ხომ კარგი, თუ არა და უფსკრულში ითქება და ნუკემს

იღბალში ხედავს. რას იტყობდი იმ მონადირეზე. რომელიც
სანადიროთ უიარაღოთ წავიდა? ან და სადაური შემადარია უი-
არაღო მსუდარი? ცხოვრებაში დიდძალი სალხი ნადირობს და
იბრძვის საჭირო იარაღს მოკლებული. ცნობა იმ შიდამოსი,
სადაც იბრძვი - გამარჯვების აუცილებელი საშუალებაა. თუ მარ-
თალია სასოგადოთ ის, რომ ცოდნა ძალაა, მართალია ამ
კერძო შემთხვევაშიც. კაცმა წინდაწინ, რასაკვირველია, არ
იციის თუ რით დაბოლავდება მისი მოქმედება, მარა ის მოფა-
ლეს იცოდეს რაიარ ძალასთან აქვს საქმე, ვინ არის მისი
მტერი და ვინ მოყვარე. მას აქვს მიზანი, რომლისაკენ ის
მიექანება, მარა ამ მიზნის მოწინააღმდეგე მიზანი აქვს სხვებს.
ჩაიღება მათ შორის შეტაკება, გზის გაბრუნდება, მოქმედების
შესვრა, ჰლანის ჩათუშვა და ბოლოს სულში რჩება ის. რაც
არ სურდა და არც მოელოდა. ახლა წარმოიდგინეთ მცოდნე
მებრძოლი; მან იცის რაგვარ სასოგადობაში ცხოვრობს, რა
ჩაწილებისგან შესდგება იგი, საითკენა მისი მტერნი, რა ძა-
ლა დაამარცხებს სათ, როგორ უნდა შეიარაღდეს და სხ. ის
ბრძოლაში მარტო აღარ მიდის, ეძებს ამხანაგო, მათ რა-
მაგს, ქმნის ძალას და ასე მოპარდაშირე იერიშით მიდის. და
ასე შერება ყველა ის, ვისაც ჩამდვილი წარმოდგენა აქვს სა-
სოგადობაზე და მის წამოძრავებელ ძალაზე. მე ვამბობ ჩამ-
დვილი, იმიტომ რომ ბევრ შეგნებულ ადამიანს აქვს წარმო-
დგენა სასოგადობაზე, მარა ეს წარმოდგენა უაღბლია. ამ შემ-
თხვევაში დამარცხებას ერთვის სასოგადოებრივილება და უი-
არაღობა. აქ დამარცხებული სასტატუსი რჩება, იბრძვა და გაკვირებას
ეძლევა: რა მოხდა, რა მეხი დაგვეცაო!

ერთი სიტყვით, სასოგადობის ცოდნა, სასოგადო ძა-
ლების გათვალისწინება, ურთიერთობის ჩარხის შეგნება და მი-
სი თავის მიზნისათვის აბრუნება — აი თანამედროვე მებრძოლის
მოუცილებელი თვისება, აი მისი მუვეთი აზრად — შეკავს მულობა.

მარა არის ცოდნა და ცოდნა. არიან უაღბლო მსწავლეუ-
ლები, რომელთა აზრით სოციალური მოუღვისი ცოდნა მკაცრ-
მარტობის მის ალწერილობაში. ასწერე დაწერილებით ის და
იცი ის. ასეთი მიმართულება პირველათ დაინდა ბუჩქებისმეც-
რეებში. აქ დიდძალი მასალა მოგროვებს. ასწერეს მცენა-

რენი და ცხოველები რაც შეიძლება ფერთეთ. რამოდენიმე ხანს სერე მოგდა დარეინი და ეს ერთიანად დანგრია. გამოჩნდა რომ ორგანიზმები ერთი შეკრისგან ყითარდებიან განსაზღვრული მიზნების წყალობით. განვითარება და მიზნები განვითარების—აი დარეინიზმის დედა-ბოძი. ეს დედა-ბოძი გადაიტანეს სოციალოგიაშიც, მარა შეტათ კაჭკაჭათ. სქენსერის მთელი სოციალოგია მდგომარეობს სოციალური მოვლენათა განვითარების აწერაში. მან ჩინებულათ გამოაფინა მრავალი სოციალური ფაქტი, მარა მიზნები მათი განვითარებისა სრულიად ვერ ახსნა. გენასეუათ შშვენეორ მადანიაში რიგ-რიგით დაწყობილი ნაირ-ნაირი საქონელი. უცქერით სიამოვნებით. ხოლო თუ გსურთ გაიგოთ ამ საქონლის გაჩენის მიზნები—უნდა გაშორდეთ მადანის, წახვიდეთ ფაბრიკაში და იქ გაიგებთრასაც ეძერ. ჩარხი საქონლის დამზადების იქ ტრიალებს. სქენსერის და სხვა სოციალოგების შრომა წაგავს ამ მადანის თავისი გამოფენით. სოციალური მოვლენათა ფაბრიკა, მათი ჩარხი ჩვენ გვიჩვენა მხოლოდ კარდ-მარქსმა. ის უერდნობა ევოლიუციის და ცდილობს მისი მადანის გამოკვევას. ყველა ხედაეს სოციალურ მოვლენათა ცვალობადობას. ისტორია ამ ცვალებადობის ანუ სხვა. იყო საბერძნეთი, მერე რომის იმპერია, შემდეგ საშუალო საუკუნეები და სხვა. ყველა ეს მოწაფემაც კი იცის აწერა ამათი დაწერილებით და დალაგებით ნიშნავს მათ ისტორიის დაწერას. მარა ეს ცოდნა საქმარისი არ არის, ისე როგორც საქონლის ცოდნისათვის მისი გამოფენის დათვლიერება არ კმარა. მარქსის მოძღვრება იძლევა ამ დიად მოვლენათა ახსნას, ის გვითითებს ისტორიის დედა-ბოძისაკენ, მის მამოძრავებელ ჩარხისაკენ. საზოგადოების მადლორძინებელი და დამშლელი ძალა ვითარდება თვით საზოგადოებაში. მარქსი იველეს ამ ძალას, მის გზა და კვადს. ეს ძალა მუშაობს ყველ გვარ საზოგადოებაში, მხოლოდ სხვა და სხვა სახით. ის განსაზღვრულ ისტორიულ ხანაში განსაზღვრულ განვითარებას განიცდის და ვინც მას იცნობს—იცნობს მთელ ხანასაც. მარქსის ისტორიული მოძღვრება აღებს ისტორიის ცხრა კლიტულ ფანდუკებს და მით სოციალურ მოვლენათა მთელი ეფინება-მამასდაბე ამ მოძღვრების შესწავლა, მისი თვალთახედვის თავის თვალთა ხედვით გადაქცევა და ასე შეიარაღებული ცხოვე

რების ბრძოლაში ჩარევა—აი თანამედროვე მებრძოლის მიუცლებელი სპუალება, აი მისი „ხმალი, ბასრისა მჭრელი“.

ნ. რ-ლის წიგნი, „ისტორიული მატერიალიზმი“, სწორეთ მისწრებაა ყველა იმთთვის, ვისაც მარქსის მოძღვრების შეთვისება სწყურია. ამგვარი წიგნი ჩვენ არ მოგვეპოვება. მისი მთავარი ღირსებაა მისი მეოთხედი ანუ წესი მარქსის მოძღვრების გადმოცემის და დასაბუთებისა. ჩვეულებრივად, მარქსისტები აიღებდენ მარქსის მთავარ დებულებებს და მათ ასაბუთებდენ ზოგი ისტორიული ფაქტებით. ეს არის უფრო დასაბუთება მეთოდოლოგიური, ვინემ ისტორიული. ნ. რ-ლი იღებს მარქსის ყველა დებულებებს რიგრიგით, ერთმანეთში აურევლათ და მათ ასაბუთებს ცალ-ცალკე ყველა ისტორიული სახის განსიღვით. აქ სავსებით დაცულია ისტორიული მეთოდი, ეს ერთად ერთი სწორი მეთოდი მარქსიზმის შესასწავლათ. ასე რომ აქ შედუღებულია თეორია და ისტორია, მარქსიზმი და ცხოვრება და მოკლეთ, ეს შეაფიოთ და კასაკებათ. ეს წიგნი იმავე დროს საუკეთესო სახელმძღვანელოა იმისთვის, ვისაც მარქსიზმის შესწავლა კიდევ უფრო ფართეთ სურს. საკმარისია ის გაეცნოს ყველა იმ ფაქტებს და წყაროებს, რომელიც წიგნშია მოყვანილი, რომ ისტორიული მატერიალიზმი კარგათ გაიგეთოს. ამ პატარა წიგნში ძლიერ ბევრი ისტორიული ფაქტებია დაცროვილი. ფაქტები, მთავარი ხანის დამახასიათებლები. ვინც ისტორია არ იცის, ის უნაყოფოთ დაუწყებს მარქსიზმს ხელებით პოტინს. მას შეუძლია კანისებოროს დებულებები, მარა ვერც ერთ მათგანს ცხოვრებაში ვერ გამოიყენებს. მხოლოდ ისტორიის დახმარებით შეიძლება ამ დებულებების თავის დებულებებთ გადაქცევა და მათი სურვილისამებრ მოხმარა. ამ შემთხვევაში საზოგადოება უდაბლოთ აღარ გეჩვენებათ, მისი შემჯავობა ძნელი აღარ არის.

შეიძლება დანამდვილებით ვთქვა, რომ ვერც ერთ რუსულ — ქართულ წიგნიდან ისე კარგათ ვერ გაეცნობით მარქსიზმს, როგორც ნ. რ-ლის წიგნიდან. აქ შინაარსი და ფორმა ისე კარგათაა შეზავებული, რომ მას კასაკებათ საჭიროა მხოლოთ კითხვის ცოდნა და ჩვეულებრივი მოსაზრება. აქ მეცნიერება გამოთქმულია მეცნიერული, და იმავე დროს მარტივი ენით. მარქსიზმის ვულგარიზაციის შიგ აჩრდილიც არ არის, რაც ასე ხშირათაა სხვა ამგვარ წიგნაკებში. წაიკითხეთ და დარწმუნდებით.

შესავალი.

ყველაფერი მოძრაობს, ყველაფერი იცვლება—ეს ჯერ კიდევ ძველ საბერძნეთში იცოდნენ. მაგრამ კითხვა იბადება: რა ამოძრავებს კაცობრიობას? რატომ საზოგადოების ერთი ნაწილი ბატონობს, მეორე კი მას ემორჩილება? რატომ ერთი ერი წინ მიიწევეს და კაცობრიობას სათავეში უდგია, მეორე უკან დაქანებულა და ძლიერის უღელს ქვეშ სულს დაფავსა? რატომ ისპობა ძველი წყობილება და მკვიდრდება ახალი? რატომ დაფუძნდა, ვთქვათ, ოსმალეთში ან სპარსეთში კონსტიტუციონური მართვა-გამგეობა?

ყველაფერი უზენაესი ძალის სურვილით წარმოებს—ფიქრობდნენ ერთნი. ადამიანის ყოველივე თვისება საზოგადოებრივ წრის შედეგია—ამტკიცებდნენ მეორენი. ისტორიას გამოჩენილი ადამიანები ქმნიან—იცავენ სხვები. საზოგადოების წინმსვლელობა შედეგია ახალ იდეათა გავრცელებისა—ქადაგებდნენ ზოგიერთები.

ასეთ შეხედულებათა წინააღმდეგ კარლ მარქსმა და ფრიდრიხ ენგელსმა გაილაშქრეს. „პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკაში“, 1859 წ., კ. მარქსმა ასე განმარტა კაცობრიობის განვითარება: „თავისი საზოგადოებრივ ცხოვრების მოსაწყობათ ადამიანები შედიან განსაზღვრულ, აუცილებელ და თან უნებლიე დამოკიდებულებაში—საწარმოვო დამოკიდებულებაში, რომელიც შეფუთვება მათი ნივთიერი საწარმოვო ძალათა განვითარების განსაზღვრულ საფეხურს. საწარმოვო დამოკიდებულება საერთოთ შეადგენს ეკონომიურ შენობას, რეა-

ლურ ბაზას, საფუძველს, რომელზედაც აღმართულია იურიდიული და პოლიტიკური ზედნაშენი და რომელსაც ეთანხმებიან საზოგადოებრივი შეგნების განსაზღვრული ფორმები. ნივთიერი ცხოვრების წარმოების წესისაგან საერთოთ დამოკიდებულია სოციალური, პოლიტიკური და სულიერი ცხოვრების პროცესი. აღამიანთა შეგნება კი არ განსაზღვრავს მათ მდგომარეობას, არამედ, პირიქით, მათი საზოგადოებრივი მდგომარეობა — მათ შეგნებას. თავისი განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე საზოგადოების ნივთიერი საწარმოო ძალები ეჯახებიან არსებულ საწარმოო დამოკიდებულებას ანუ იურიდიული გამოხატულება რომ ვიხმაროთ — ქონებრივ დამოკიდებულებას, რომლის ფარგლებშიაც აქამდის ისინი მოძრაობდნენ. საწარმოო ძალთა განვითარების ფორმის ნაცვლათ ეს დამოკიდებულებანი იქცევიან მათ შემბოქველათ. მაშინ იწყება ხანა სოციალური რევოლუციისა. ეკონომიური საფუძვლის შეცვლით, ადრე თუ გვიან, მთელი ზედნაშენიც გარდაიქმნება. ასეთ ცვლილებათა განხილვის დროს ჩვენ უნდა გავარჩიოთ ნივთიერი ცვლილება, რომელიც ხდება ეკონომიურ საწარმოო პირობებში და რომლის აღნუსხვა შეიძლება საბუნებისმეტყველო სისწორით, და იურიდიული, პოლიტიკური, სარწმუნოებრივი, ხელოვნური ან ფილოსოფიური, მოკლეთ იდეოლოგიური ფორმები, რომელშიაც გამოიხატება ამ შეჯახების აღამიანთა მიერ შეგნება და ბრძოლა მის წინააღმდეგ. როგორც შეუძლებელია პიროვნებაზე მსჯელობა იმისდა მიხედვით, თუ რას ფიქრობს ის თავის თავზე, აგრეთვე შეუძლებელია ცვლილების ხანაზე იმისდა გვარათ მსჯელობა, თუ რანაირია მისი შეგნება; პირიქით, საჭიროა ამ შეგნების ახსნა ნივთიერი ცხოვრების წინააღმდეგობათაგან, იმ

შეჯახებისაგან, რომელიც არსებობს საზოგადოებრივ საწარმოვო ძალთა და საწარმოვო დამოკიდებულებათა შორის. საზოგადოებრივი ცხოვრების არც ერთი საფეხური არ ისპობა იმაზე ადრე, სანამ არ განვითარდებიან ყველა საწარმოვო ძალები, რომელთაც ის აძლევს შესაფერ ასპარეზს, და ახალი უმაღლესი დამოკიდებულება არასდროს არ ჩნდება მის ადგილას იმაზე ადრე, ვინემ ძველი საზოგადოების საშოში არ მომწიფდებიან მისი ნივთიერი არსებობის პირობები. ამიტომაც კაცობრიობა მუდამ ისეთ ამოცანას ისახავს, რომლის გადაჭრა მას შეუძლია; ასე რომ, დაწვრილებით თუ განვიხილავთ ხსენებულ საკითხებს აღმოჩნდება, რომ თვით ამოცანა მაშინ წარმოიშობა, როცა მისი გადასაჭრელათ ნივთიერი პირობები უკვე არსებობენ ან, უკიდურეს შემთხვევაში, იმყოფებიან შექმნის პროცესში“.*)

რას ნიშნავს ეს?

---

*) გ. მარქსი. პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკა. წინასწარული გამოცემა.

I

საწარმოვო ძალთა განვითარება.

ბუნებრივ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება—აი ზთავარი და აუცილებელი პირობა ადამიანის ცხოვრება-არსებობისა. „ადამიანები უპირველესათ უნდა ქამდენ და სვამდენ, მათ უნდა იქონიონ ბინა და ტანთსაცმელი, სანამ შეიძლებენ ისაქმონ პოლიტიკით, მეცნიერებით, ხელოვნებით, სარწმუნოებითა და სხვა“*), ამ მიზნით ადამიანი ამზადებს შესაფერ ნივთებს ანუ აწარმოებს.

რა არის წარმოებაში საქირო?

თავდაპირველად დასამუშავებელი საგანი. ამ მხრივ საყოველთაო და უმთავრესი საგანი დედამიწაა. მცენარეებსა და ცხოველს, რკინისა და ოქრო-ვერცხლის მადნებულობას და სხვ.—აი რას აძლევსად აზიანს დედამიწა. ამ საგნებიდან ზოგი ბუნებრივათვე მზათაა სახმა. რათ, მაგალითად, ცხელ ქვეყნებში სხვა და სხვა ბზა, როგორც ქოქოსი, ბანანა ან დანაკის კუდი; ზოგს კი დამუშავება სჭირია, მაგალითად, მადნეულობას.

მეორეთ, წარმოებისათვის აუცილებელ საქიროებას შეადგენს სამუშაო იარაღი. ასეთია სახნისი, გუთანის, ცული, მანქანები და სხვა. სამუშაო იარაღს სხვანაირათ ეწოდება საწარმოვო იარაღი ანუ ტეხნიკა. ტეხნიკის ასპარეზი დღითიდღე ფართოვდება. ამ მხრივ დიდ როლს თამაშობს მეცნიერება, კერძოთ ტეხნოლოგია და ქიმია. ქიმიური წარმოება: დამზადება ხელოვნური წყლებისა, სხვა და სხვა საფერავებისა და სხვ. თვალსაჩინო ადგილს იკერს კაპიტალისტურ მეურნეობაში. ამიტომაც არის

*) ფრ. ენგელსის სიტყვა კ. მარქსის საფუძვალზე.

ყოველივე ახალი მეცნიერულ-ტექნიკური ან ქიმიური გამოგონება გაფართოება ტექნიკის ასპარეზისა*). მოკლეთ, საწარმოვო იარაღები, მათი დამზადება—მოხმარა და ამისათვის საჭირო ცოდნა-გამოცდილებათ დაგროვება—აი რა შეადგენს ტექნიკას.

დასამუშავებელი საგანი და ტექნიკა, ორივე ერთად, საწარმოვო საშვალეებაა.

იარაღის მოხმარა და საგნის დამუშავება ადამიანის საქმეა. თვითმზა-მზარეული ნივთის, მაგ. ბანანის, მოხმარაც კი მოითხოვს სამუშაო ძალ-ლონის დახარჯვას—ბანანის მოკრეფას. გარეშე ადამიანთა მოქმედება-შრომისა შეუძლებელია კაცობრიობის განვითარება. ამ მხრივ შრომა პროგრესის ქვაკუთხედიია.

თვითოვეული მათგანი—დასამუშავებელი საგანი, საწარმოვო იარაღი ანუ ტექნიკა და ადამიანის შრომა-მოქმედება—ხელს უწყობს წარმოების წინსვლა-განვითარებას და ამიტომაც სამივე ერთად და ცალ-ცალკე საწარმოვო ძალაა.

მათში უმთავრესი და უმნიშვნელოვანესია ტექნიკა. მართლაც, კაცობრიობის ისტორიაში დედა მიწა ან საერთოდ ბუნება და თვით ადამიანი თითქმის არ შეცვლილან, უკეთ, ეს ცვლილება სრულიად უმნიშვნელოა. საქართველოს ბუნება დღესაც დაახლოებით ისეთივეა, როგორც ფარნაგაზ მეფის დროს, და ქართველთა მოდგმაც არსებითათ იგივეა, რაც თამარ მეფის ეპოქაში. იცვლება და სწრაფათაც ტექნიკა და აი, ეს იწვევს საზოგადოების შეცვლა-გადასხვაფერებას. „ახალი სამხედრო იარაღის, ცეცხლით-მსროლელი იარაღის გამოგონებით—ამბობს კ. მარქსი—აუცილებლათ შეიცვალა ჯარის

*) იხ. კ. კაუტკის კამათი ე. ბელფორტ—ბაქსთან.

შინაური მოწყობილება, აგრეთვე ის ურთიერთ-დამოკიდებულება, რომელშიც იმყოფებიან ჯარის შემადგენელი პირები და რომლის მეოხებითაც ის წარმოადგენს ერთ შეკავშირებულ მთელს: დასასრულ გამოიცვალათ ვით ჯართა ურთიერთ — დამოკიდებულება“ *). ამიტომაც არის „ახალ საწარმოვო ძალთა მოპოვებით ადამიანები კვლიან თავისი წარმოების წესს... ხელის წისქვილი ქმნის საზოგადოებას ფეოდალის მეთაურობით, ორთქლის წისქვილი კი კაპიტალისტურ საზოგადოებას“ .**)

მოკლემო, ტეხნიკის განვითარება — აი მთავარი ამოძრავებელი ღერძი ისტორიისა. ის უპირველესი პროგრესისტია ვისაც სურს შეჩერება კაცობრიობის პროგრესის და ისტორიის ჩარხის უკუღმა დატრიალება, მისი ვალია ამ მთავარი მტრის განადგურება, ეს კი, ვამოცდილებით ვიცი, ქარის წისქვილებთან ბრძოლაა. პროგრესი ტეხნიკაში აღრე თუ გვიან, აუცილებლათ იწვევს პროგრესს მთელ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში.

აქ ზოგიერთი მკითხველი იფიქრებს: ეთქვათ, ტეხნიკის განვითარება ისტორიული პროცესის ქვაკუთხედია; მარა თვით ტეხნიკა, საწარმოვო იარაღთა დამზადება, ეს ხომ ადამიანისა და მისი შეგნების საქმეა. გამოდის, არა ტეხნიკა, არამედ ადამიანის შეგნება აი რა ამოძრავებს და განსაზღვრავს საბოლოოდ კაცობრიობის განვითარებას.

ეს მართალია მხოლოდ ერთი შეხედვით

მართლაც, საწარმოვო ძალთა განვითარება უპირვე-

*) კ. მარქსი. დაქირავებული შრომა და კაპიტალი.

**) К. Марксъ. Нищета философии. Пер. В. Засуличъ. подъ ред. Г. Плеханова. 79 გვ.

ლესათ გარეშე პირობებზეა დამოკიდებული. ქვეყნათ წარმოშობისას ადამიანი სავსებით ბუნების მონაა. ჭყდ და მდინარე, ჰავა და მიწის სინოყიერე, ზღვა და მთა— აი რაზეა დამოკიდებული მისი ცხოვრება. ეს ე. წ. ბუნებრივი წრეა. ეს ბუნებრივი წრე, თვით ბუნება აძლევს ადამიანს საწარმოვო იარაღს, რომლითაც ის შემდეგში იმორჩილებს ბუნებას და ანვითარებს თავის ცხოვრებას. „პირვანდელი იარაღები— ამბოზს ლ. გაიგერი— უფრო ნაპოვია, ვინემ აღმოჩენილი... ასე, პირველ დანათ შეიძლებოდა გამომდგარიყო შემთხვევით ნაპოვნი და, მე ვიტყვოდი, სათამაშოთ გადაქნეული წვეტიანი ქვა“ *).

პირველი ისარი უფრო ჯოხია, ვინემ დამზადებული იარაღი. აგრეთვე სრულიად შემთხვევითია ცეცხლის აღმოჩენაც. ის შეიძლება თავისთავად გაჩენილიყო იმ ადგილებში, სადაც ბლომთ მოიპოვება გამხმარი ასანთები მასალა: როგორც არის — ხავსი, გამხმარი ფოთოლი, ფიჩხი და სხვა; ან შეიძლება მეხის დაცემით, კიდევ უფრო ადრე კაჟის ნაპერწკლით ან იმ სითბოს მეოხებით, რომელიც გაჩნდებოდა მაგარის ხის დაბურღვის დროს **).

ასეთი ბეჭედი აზის ყველა პირვანდელ იარაღს. შემდეგშიც ადამიანის შეგნება მხოლოთ იმას ასრულებს, რასაც მას უკარნახებს საზოგადოების ნიეთიერი მდგომარეობა ***).

*) ლ. გაიგერი. Zur Entwicklungsgeschichte d. Menschheit. Stuttgart, 1876.

**) კ. კაუტსკი. ეთიკა და მატერიალისტური ასენა ისტორიისა. ნუმეცური გამოცემის 86 გვ.

***) ისაღე აქვე: იდეოლოგია.

დროთა განმავლობაში ადამიანი ეჩვევა საწარმოვო იარაღთა მზადებას. ეს საზოგადოებრივი ანუ სოციალური ცხოვრების დასაწყისია. მართლაც, სანამ ის მხოლოდ იმით სარგებლობს, რასაც მას მზამზარეულათ აწვდის ბუნება, ის ჯერ კიდევ ცხოველთ სამეფოს ეკუთვნის. ცნობილია, მაიმუნები მტრის მოსაგერებლათ ჯობებსა და ქვებსაც ხმარობენ; მარა რაკი ადამიანი შეეჩვია საწარმოვო იარაღთა მზადებას, ამით ის ცხოველთ სამეფოს მოშორდა და საზოგადოებრივ ანუ სოციალურ ცხოვრებას შეუდგა. „ადამიანმა—ამბობს პოლ ლაფარგი—როგორც კიანქველამ, წაემა და სხვა ცხოველებმა,—თავისი ცხოვრების დასაცველათ შექმნა ხელოვნური წრე, ე. ი. წრე, ადამიანის ხელოვნებით წარმოშობილი. ეს ხელოვნური წრე ბუნების საქმეს აგრძელებს: ის ბუნებრივ ადამიანს ცელის, ანვითარებს ზოგიერთ მის თვისებას, სპობს სხვა თვისებებს და ასე ქმნის სოციალურ ადამიანს*).

ამ ხელოვნურ წრეს სხვანაირათ ეწოდება საზოგადოებრივი ანუ სოციალური წრე: ადამიანი აწარმოებს არა ცალ-ცალკე, არამედ სხვა ადამიანებთან ერთად, ჯგუფობით.

რა ნაირია ეს ხელოვნური ანუ სოციალური წრე? როგორ შეიძლება მისი ახსნა-გარკვევა?

საზოგადოებრივი ცხოვრების საფუძველი წარმოებია.

---

*) პ. ლაფარგი. კამათი ყორქსსთან. ხაზგასმული ავტორისა.

II

წარმოება და გაცვლა-გამოცვლის წესი.

1. წარმოება.

საწარმოო ძალთა განვითარება შესაფერ წარმოებას ამყარებს. როგორც ტეხნიკა არის, ისეთივეა წარმოებაც. „ახალ საწარმოო ძალთა მოპოვებით ადამიანები ცვლიან თავიანთი წარმოების წესს“ *), ამიტომ „იმით კი არ განსხვავდებიან სხვა და სხვა ეკონომიური ეპოქები, თუ რა კეთდება, არამედ იმით, თუ როგორ, რა იარაღით კეთდება.“ **).

მართლაც, პური მოყავთ როგოც მონურ, ისე კაპიტალისტურ საზოგადოებაში; ნადირობას მისდევენ როგორც პირველყოფილ კომუნისტურ, ისე ფეოდალურ წყობილებაში. მათი განსხვავება ერთად-ერთშია—საწარმოო ძალთა განვითარებაში. ამას ახლავე დავინახავთ წარმოების სხვა და სხვა ფორმათა მოკლე განხილვით.

ა) პირველყოფილი კომუნისტური წარმოება.

ჩვენ უკვე მოვიხსენიეთ, რომ პირველყოფილი ადამიანი დანარჩენ ცხოველებისგან მხოლოდ ერთით განსხვავდება—იარაღების დამზადებით. ამით ის ცხოვრებაში გზას იკაფავს და თავის მოთხოვნილებებს იკმაყოფილებს. ხის სახრე და ქვის ცული, ცეცხლი და შვილდ-ისარი—აი, პირვანდელი ტეხნიკა. ეს პირველყოფილ ადამიანს საშუალებას აძლევს წყალში თევზები დაიჭიროს, მხეცები მოიგერიოს, ნადირობას შეუდგეს. გარეული ცხოველები მოაშინაუროს და მეჯოგეობას მოჰკიდოს ხელი;

*) К. Марксъ. Пяцета философія. 79 გვ.

***) К. Марксъ капиталъ т. I, 134 გვ. უსახელო ავტ. გამოცემა.

ცეცხლის მეოხებით მხეცები დააფრთხოს და საკმლის შეწვა-მოხარშვა ისწავლოს და სხე.

ასეთია პირველყოფილი წარმოება. ეს კერძო ადამიანის ძალას აღემატება და შეერთებულ მოქმედებას მოითხოვს. ამიტომ პირველყოფილი ადამიანები იძულებული არიან წარმოების ნიადაგზე ერთმანეთს დაუკავშირდნენ. ასე წარმოიშვა თემი, რომელიც სისხლით-მონათესავე ადამიანთაგან შესდგება. რომელიმე ადამიანის მთელი შთამომავლობა დაახლოვებით სამოცი-ასი სული ერთად სახლდება და წარმოებას ერთად ეწევა. როგორც არის წარმოება, ისეთივეა ნაწარმოების დანაწილება. ამიტომ თემის მთელი ნაწარმოები საერთო მფლობელობას შეადგენს და ყველა წევრი დაახლოვებით თანასწორათ სარგებლობს. ასეთია პირველყოფილი კომუნისმი.

ამნაირი ეკონომიური წყობილება აქა-იქ ღღესაც არსებობს, წინეთ ის საყოველთაო მოვლენა იყო.

ღროთა განმავლობაში პირველყოფილ საზოგადოებაში თავი იჩინა უთანასწორობამ. ეს შრომის განაწილებამ გამოიწვია. მამაკაცები სათევზაოთ ან სანადიროთ მიდიან. საოჯახო მეურნეობა დედაკაცის ხელშია. ამით თემში უმთავრეს როლს იმ ხანათ დედა-კაცი თამაშობს. მართლაც, განვითარების ამ საფეხურზე ველური დღე-დღეზე ცხოვრობს. თევზისა და სანადირევის ხანგრძლივი შენახვა შეუძლებელი საქმეა, რადგანაც დაღობა მოელის. როდის აკლია თემს სასმელ-საქმელი და რა დროს რა ესაქიროება, ეს უკეთ იცის საოჯახო საქმეთა გამგემ — დედაკაცმა. და აი, მისი წინადადებით მამაკაცები, სათევზაოთ თუ სანადიროთ მიდიან. ამ გზით დედა-კაცი წარმოების მეთაური შეიქნა. ასეთ როლს უთავსებს შეასრულებდა თემში უფრო რამდენიმე ან უკიდურ

დედაკაცი. წინეთ კი ასეთები იყვენ მხოლოთ მოხუცებულნი: დღეს სკოლა აწვდის ხალხს ცხოვრებაში საჭირო კოდნას, წინეთ კი ერთად ერთი სკოლა თვით ცხოვრება იყო. წარმოების მეთაური, დედაკაცი, მთელი თემის მეთაური შეიქნა. ის ანაწილებს შრომას მამაკაცთა შორის და ყველასაგან მიჩენილ სამუშაოს წესიერათ ასრულებას მოითხოვს. მთელი თემი მას დიდი პატივისცემით ეპყრობა და მის სიტყვას ემორჩილება. ოჯახი დედაკაცის სახელს ატარებს და მისგან შეილზე გადადის. ეს ქალთა ბატონობის ხანაა. ასეთ წესს ეწოდება მატრიარქატი და თემის მეთაურს მატრიარქი.

მდგომარეობა ძირიანათ გამოიცვალა ცხოველთა მოშინაურებით და მეჯოგეობის დაწყებით. ძროხებისა და ხარების, თხებისა და ცხვრების, აქლემების და ცხენების ჯოგი თავისით მრავლდება და არც დიდ მოვლას მოითხოვს. ეს თემს აძლევს მდიდარ საცხოვრებელ საშვალებას და მის ცხოვრებას მტკიცე საფუძველზე ამკვიდრებს. თუ წინეთ თევზაობა და ნადირობა მხოლოთ რამოდენიმე დღით უნაყოფო გამოდგებოდა, ამით მთელ თემს შიმშილისაგან სიკვდილი ელოდა. ჯოგის მეოხებით თემმა მუდმივი საცხოვრებელი საშვალება მოიპოვა. მეჯოგეობა ხომ მამაკაცის საქმეა; ამით ის ცხოვრების უმთავრეს იარაღს დაეპატრონა. ეკონომიურ უპირატესობას აღრე თუ გვიან თან მოსდევს უფლებრივი უპირატესობაც. ამიტომაც იყო დედაკაცის მეთაურობა—მატრიარქატი—მოისპო, და მამაკაცის მეთაურობა ანუ პატრიარქატი დაფუძნდა. ოჯახს მამაკაცის სახელი ეძლევა და ეს შეილიდან შეილზე გადადის. მდებრობითი ნათესაობის ნაცვლათ მამრობითი ნათესაობა მკვიდრდება.

ამიერიდან კიდევ უფრო საჭირო შეიქნა წარმოების გაწესრიგება. მართლაც, ზოგმა ჯოგი უნდა აძო-

ვოს, მეორე ნაწილმა ახლო-მახლო ადგილები და-
ზვეროს, რომ მხეცები ან სხვა თემები უცებ თავს არ
დაესხან, მესამე ჯგუფმა ყველი უნდა ამზადოს, მეოთხემ
ბინა ააგოს, ზოგმა ინადიროს და სხვ. და სხვ. ასეთი
გაწესრიგება და თემის ყველა წევრისთვის საქმის მიჩენა
შეუძლია მხოლოდ ისეთ მამაკაცს, რომელიც თვითო-
ნვე ამ საქმეში გაწვრთნილა. ასეთი იყო უხუცესი ანუ
პატრიარქი.

თემის მთელი სიმდიდრე თვით თემის საკუთრებაა,
რომელსაც პატრიარქი განაგებს. სანამ საზოგადოე-
ბას მხოლოდ იმდენი საშეაღება აქვს, რამდენიც მას
საცხოვრებლათ სჭირია, თემში ეკონომიური თანასწო-
რობა ბატონობს. მარა თან და თან ზედმეტს აწარმოე-
ბენ. ეს ზედმეტი ნაწარმოები პატრიარქის ხელშია: დაქ-
ტიურათ ის მის მფლობელობას შეადგენს, შემდეგში კი
უფლებრივათაც ეპატრონება. ამნაირათ, პირველყოფილი
კომუნისტური წყობილების უმაღლეს საფეხურზე თემში
ეკონომიური უთანასწორობა დამყარდა და მით თემის
საფუძველიც მოისპო.

მის ნანგრევებზე ორგვარი წყობილება აეგო. აღმო-
საფლეთში ე. წ. აზიური და დასავლეთში მონური.

ბ) აზიური წარმოება.

აღმოსავლეთი ცნობილია დიდი მდინარეებით: ეგ-
ვიპტე—ნილოსით, მესოპოტამია—ასურეთით და ბაბი-
ლონი—ტიგრით და ეფრატით, ინდოეთი—ინდით და
განგესით და ჩინეთი—გოანგო და იანტცეკიანგით. ყო-
ველი მათგანი დროგამოშვებით ნაპირებიდან გადმოხეთქს,
არე-მარეს მილეკავს და ანოუიერებს. აი, რით აიხსნება
აღმოსავლეთის მართლაც საზღაპრო სინოუიერე. ისტო-
რიკოსი ჰეროდოტი ასე ახასიათებს ბაბილონს: „ჩვენი

ცნობათა მიხედვით ბაბილონი ყველა დანარჩენ ქვეყანაზე უფრო შეწყობილია პურის დასამუშავებლათ. ჩვეულებრივათ ის ერთს ორასად და კარგ წლებში ერთს სამასად იძლევა ნაყოფს. პურისა და ქერის ფოთოლს ოთხი თითის სიგანე ექნება“.

მარცვლებს დედაკაცები ჯერ კიდევ მატრიარქატის ბატონობის ჟამს ჰკრეფდენ. შემდეგ მარცვალთა თესვასაც შეუდგენ. ეს მიწათმოქმედების დასაწყისია. მის განვითარებას ხელი შეუწყო მიწის სინოციერემ აღმოსავლეთში. თან იქ პირველათ რკინა აღმოაჩინეს და მისგან საწარმოვო იარაღების კეთებასაც შეუდგენ.

ასეთ პირობებში აყვავდა მიწათ-მოქმედება აღმოსავლეთში. რას წარმოადგენს ის?

ეგვიპტელები მიწას ამუშავებდენ სახნისით ხარების საშვალეებით. მათ ჰქონდათ თოხი, ჩაქუჩი და ცელი, ფარცხი თავდაპირველათ არ იცოდენ. მოშინაურებულ ცხოველთა შორის ღირს-შესანიშნავი იყვენ ძროხა და ვირი, ცხვარი და ღორი, შემდეგ ხანებში ცხენი და აქლემიც. მოჰყავდათ პური, ქერი და ფეტვი, ღვინო და სხვა და სხვა წვანილი, აშენებდენ ზეთის ხესა და დანაკის კუდს, რომელიც დიდ როლს თამაშობდა აღმოსავლეთის ერთა ცხოვრებაში. ტეხნიკურ მცენარეთა შორის ცნობილი იყო პაპირუსი, რომლისგანაც ამზადებდენ საწერ მასალას და მას გემის აშენების დროსაც ხმარობდენ და სხვ. ეგვიპტელები მისდევდენ სხვა და სხვა ხელოვნობასაც—თიხის წარმოებას, ღურგლობა—მკედლობას და სხვ. მარა ხელოვნობა იქ წარმოადგენს მხოლოდ მიწათ-მოქმედების დამატებას*). დაახლოვებით ასეთი იყო წარმოება აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებშიც.

*) Handvoerjerbuck per staafsrvissenschaffen. მეორე გამოცემა, ომბი პირველი, გვ. 59—60 მაქ. ვებერის წერილი: *Aprarschich*, 10.

ამ მდიდარ საწარმოვო საშვალებათა გამოყენება ითხოვდა მინდვრების მორწყვასა და ქაობების ამოშრობას. მცხოვრებთ არხები გაყავდათ და მათი მეოხებით წყალდიდობას და გვალვას ებრძოდნენ. ასეთი მოქმედება ერთი სოფლისა ან კუთხის ძალ-ღონეს აღემატება. ნილოსი და ეფრატი, განგესი და იანტცეკიანგი წყალდიდობის დროს მილეკდენ ეგვიპტისა და ბაბილონის, ინდოეთისა და ჩინეთის კარგა მოზრდილ ნაწილს. აქ საქირო იყო მთელი ხალხის ამოქმედება, საერთო ძალღონით წყლის დამორჩილება და მისი ეოხებით სახნავსათესი ადგილების მორწყვა-შონოყიერება. „მდინარეთა მეოხებით მორწყული ქვეყნები—ამბობს ლ. მეჩნიკოვი—მარჩენალ პირობათა მიხედვით შეიძლება გადაიქცეს ან ისეთ მარჩენალ ადგილათ, რომელიც ადამიანებს საშვალებას აძლევს რამოდენიმე დღის მუშაობით მთელი წლის განმავლობაში იცხოვრონ, ან საფლავათ, რომელიც მოფენილია ურიცხვი მძოვრებით—წყალ-დიდობისა, შიმშილობისა და კირიანობის მსხვერპლებით. რომ გამოიყენო ეს განსაკუთრებული პირობები, რომელსაც მდინარეები ქმნიან, აუცილებელია შეერთებული მოქმედება სასტიკათ გაწვრთნილ მუშაკთა.... სრულიად უმნიშვნელო უყურადღებობა ამა თუ იმ თხრილის გაყვანისა და მის წესიერათ შენახვის საქმეში, სულ მცირეოდენი სიზარმაცე, ეგოიზმი, რომელსაც ადამიანი ან ადამიანთა ჯგუფი იჩენს ამ საერთო წყლის სიმდიდრის შენახვაში, ასეთ განსაკუთრებულ პირობებში საზოგადოებრივი უბედურობის წყაროთ იქცევა. ამნაირათ, მარჩენალი მდინარე აიძულებს მცხოვრებთ, თუ სიკვდილი არა სურთ, მკიდრო და მუდმივ სოლიდარობაში იცხოვრონ“. *)

*) Л. Мечниковъ. Великія историческія рѣки.

მდინარე აიძულებს პირველყოფილ თემებს ერთი-მეორეს დაუკავშირდენ, რომ საერთო საქმეს საერთო ძალ-ღონით გაუძღვენ. მთელი წარმოების ხელმძღვანელობა ამ კავშირის მეთაურის საქმეა. დახვნა-დათესვა და მომკის ღროს, არხის დაკეტვისა ან მორწყვის ვადას, ყველაფერს ერთი ადამიანი სწყვეტს და ხალხს ასასრულებლათ აცნობებს. ამით მისი გავლენა მტკიცდება და შემდეგ ის მთელ ადგილ-მამულს ეპატრონება. ის მეფე შეიქნა, რომელსაც ეგვიპტელები ფარაონებს ეძახდენ, ჩინელები კი ღღემდისაც ბოგდიხანათ იხსენიებენ. ასეთ როლს უკეთ შეასრულებდენ თემთა უფროსები—პატრიარქები და წინამძღოლები. პირველი მეფე გამოჩენილი პატრიარქი ან ცნობილი წინამძღოლია.

მეფე მთელი მიწა-წყლის მესაკუთრეა. ადგილ-მამული ჩინეთში ორ ნაწილათ იყო დაყოფილი. ცხრა მეთედი ხალხს ეძღეოდა მუდმივი იჯარით. მეურნეობა წარმოებდა მეფისა და მის მოხელეთა ხელმძღვანელობით. შემოსავლის ერთი ნაწილი შეადგენდა მეფის სრულ საკუთრებას და მას ხალხი მეფის ბელლებში ეზიდებოდა. ეს მეფეთა და მოხელეთა საცხოვრებელი საშუალებაა.

ადგილ-მამულის მეთედი ნაწილი იყო თვით მეფის ხელში, ხალხს კი დაკისრებული ჰქონდა ამ ნაწილის დამუშავებაც. თან ის ვალდებული გახადეს სახელმწიფოს პირველი მოწოდებისთანავე ესა თუ ის საზოგადო სამუშაო ეკისრნა, მაგ., მეფის სასახლეთა აგება, ტაძართა და პირამიდების აშენება, გზა-არხების გაყვანა და სხვ.—ეს ბევარაა. მხოლოდ ამ გზით შესძლეს აღმოსავლეთის მეფეებმა უზარმაზარი არხებისა, ტაძრებისა და პირამიდების აგება.

ამ გზით ხალხი წარმოების მეთაურის—მეფის, სრული მონა შეიქნა. როგორც საიჯარო ადგილ-მამულის

დამუშავებისას, ისე პეგარის მოხდის დროს ხალხი ვალდებული იყო დამორჩილებოდა მეფეთა და მოხელეთა ყოველივე ბრძანებას. მოხელენი მას ხშირათ ჯოხებითაც უმასპინძლდებოდნენ, რომ დაეკისრებინათ რაც შეიძლება მეტი სამუშაო მეფეთა გასამდიდრებლათ და თვით ხალხის კიდევ უფრო დასატუქსავათ. ასე დამყარდა სრული ეკონომიური მონობა, ეკონომიურმა დამორჩილებამ კი პოლიტიკური დამორჩილებაც გამოიწვია.

წარმოების ხელმძღვანელობის საქმეში მეფეს ხუცები და მხედრები ეხმარებოდნენ. პირველნი სწავლული ხალხია. იმათ შენიშნეს, რომ მდინარეთა გადწოხეთქა დროგამოშვებითია და მის ვადას წინდაწინ საზღვრავდნენ. სწორეთ მათი ჩვენებით აცნობებდნენ ხალხს მეფეები დახენა-დათესვისა, მკისა, არხების დაკეტვისა და მინდვრების მორწყვის დროს. მხედრები წეს-რიგს იცავდნენ, რითაც ხელს უწყობდნენ უზარმაზარი წარმოების წესიერ მსვლელობას. ამიტომაც იყო მეფეებმა ადგილ-მამულის ერთი ნაწილი ხუცებსა და მხედრებს მუდმივ სამფლობელოთ გადასცეს. ისინი კი თავის მხრით ხალხს მუდმივი იჯარით აძლევდნენ. ამნაირათ ხალხი ეკონომიურათ მეფეს გარდა ხუცებ-მხედრებსაც დაუმორჩილეს.

აღმოსავლეთში ხშირია გვალვა და ამიტომ მოუსავლობაც. საქიროა საყოველთაო დახმარება, რომ ხალხი განადგურებიდან დაიხსნან. ვინ იკისრებს ასეთ დახმარებას? რასაკვირველია, მხოლოდ საყოველთაო ეკონომიური ორგანიზაცია მეფის მეთაურობით. ის ბრძანებას იძლევა შავი ღლი! თვის—მოუსავლიან წლებისთვის—შემოსავლის ერთი წილი გადასდონ, ამ წილს მეფის ბელლებში ინახვენ და ასეთი ბელლები არსებობს ქვეყნის ყველა კუთხეში. როცა ქვეყანას უბედურება ეწ-

ვევა, ბელგებიდან ხალხს პური და თესლით ეხმარებიან. დაბადება მოგვითხრობს, რამ პატრიარქ იაკობის შვილის იოსების რჩევით ეგვიპტის ფარაონი ქირნახულს ინახავდა შვიდი მოსაველიანი წლის განმავლობაში. როცა შემდეგი შვიდი წელი გვალვიანი გამოდგა, ხალხს ბელგებიდან ეხმარებოდნენ და ამნაირათ შიმშილისაგან დაიხსნეს არა მარტო ეგვიპტე, არამედ ახლო-მახლო ქვეყნებიც.

ასეთია აზიური წარმოება. მთელი ეკონომიური ცხოვრება მეფის გარშემო ტრიალებს და წარმოების ბურჯი და ცენტრი სახელმწიფოა. აი რით აიხსნება სახელმწიფოთა დესპოტიურ მთავრობათა სიძლიერე და სიმტკიცე აღმოსავლეთში.

დასავლეთ ქვეყნებში მონობა და შემდეგში ბატონ-ყმობა დამყარდნ და კიდევაც მოისპენ. აღმოსავლეთის ერები კი დღესაც სულს ლაფვენ აზიური წარმოებისა და მაზე აგებული სოციალურ-პოლიტიკური ბატონობის ქვეშ. მხოლოდ უკანასკნელ დროს კაპიტალიზმის განვითარებამ ამ ბატონობას ძირი გამოუთხარა და აღმოსავლეთშიაც ევროპიულ კულტურას ავრცელებს.

გ) მონური წარმოება.

რკინა-ოქრო-ვერცხლისა და სხვა ლითონების აღმოჩენა, მიწის დამუშავება და მიწათ-მოქმედებაში ახალი საწარმოვო იარაღებისა და უპირველესათ რკინის სახნისის ხმარება—აი, რა იწვევს დასავლეთში პირველყოფილი კომუნისმის დამხობას და ახალი მონური წარმოების აღორძინებას.

ლენინობა, ნადირობა ან მეჯოგეობა აღემატება ცალკე ადამიანის ძალ-ღონეს და თემის საერთო მოქმე-

დებას მოითხოვს. ამიტომაც იყო ამ წარმოების ნიადაგზე კომუნიზმი დამყარდა. სულ სხვაა მიწის ან მადნების დამუშავება. ამას ადვილათ აასრულებს კერძო ადამიანი, ყოველ შემთხვევაში, ოჯახი. ასეთია მიწათ-მოქმედება საერთოთ როგორც დასავლეთში, ისე აღმოსავლეთშიც; მარა აღმოსავლეთში, როგორც უკვე ვიხილეთ, საჭირო იყო დიდ მდინარეთა დამორჩილება და მინდვრების მორწყვა-აშრობა. ამიტომ იქ წარმოებამ თავისებური ხასიათი მიიღო. დასავლეთში ადგილი არ ჰქონდა ამ განსაკუთრებულ პირობებს და აქ მიწას კერძო ადამიანი ან ოჯახი ამუშავებდა. როგორც არის წარმოება, ისეთივეა ნაწარმოების დანაწილებაც. „როცა დედამიწის ამა თუ იმ კუთხეში—ამბობს ოსკარ ჰეშელი—ადამიანმა თავის სასარგებლოთ ან მოსახმარათ აიღო რომელიმე ნივთი, ის თავს მუდამ მის მესაკუთრეთ რაცხს... სადაც სახნავ-სათეს ადგილ-მამულს ბინადარი მცხოვრებნი ამუშავებენ, მუდამ ცდილობენ ადგილ-მამულის სასტიკათ დანაწილებას“*) კერძო წარმოებამ კერძო საკუთრება გამოიწვია. ამის ნასახი მოსჩანს ჯერ კიდევ პირველ-ყოფილი კომუნიზმის ფარგლებში. ბევრგან მოშინაურებული ცხოველები კერძო პირთა ან ოჯახურ საკუთრებას შეადგენდენ. შეილდ-ისარი და ტანთ-საცმელი—ეს კერძო პირთა მოსახმარი საგნები—იქაც კერძო საკუთრებაა. მარა ის, რაც გამონაკლი იყო წინეთ, საზოგადო კანონი შეიქნა შემდეგში. მთელი საზოგადოება კერძო საკუთრების ნიადაგზე მოეწყო. ეს პირველ-ყოფილი კომუნიზმის უარ-ყოფაა.

ამით თვით საზოგადოებრივი ურთიერთობა გამოიცვალა. თევზაობა და ნადირობა შემთხვევითია. ამიტომ

*) ოსკარ ჰეშელი. Uoelkerkunde, 6 Aufl. 250—1 გვ.

პირველყოფილ ადამიანს სასმელ-საკმელი ხან ბლომათ მოეპოვება, ხან მას სავსებით მოკლებულია. მეჯოგეობა ამ მხრივ წინსვლაა. მარა მდგომარეობა ძირიანათ მხოლოთ მიწის დამუშავებით იცვლება. მხოლოთ იქ, სადაც მიწას ამუშავებენ, შეუძლებელია ხანგრძლივი და გამანადგურებელი შიმშილობის ჯაჩენა *). მიწათმოქმედება აძლევს ადამიანს ფართო საშვალებას კირნახული შეინახოს და მთელი წლის განმავლობაში უზრუნველყოფილი შეიქნეს. ამიერიდან იმაზე მეტს ამუშავებენ, რაც საკმარისია თვით მუშაკის გამოსაკვებათ: ერთი მუშის მიერ დათესილი მარცვლით მთელ ოჯახს შეუძლია გამოიკვებოს. ეს, ე. წ. **ზედმეტი შრომის ნიადაგია.**

წინეთ თემები და თემთა კავშირები—ტომები—ხშირათ ებრძოდნენ ერთმანეთს სანადირო და საძოვარ ადგილმამულის შესახებ. მაშინ ტყვეთ წაყვანილთ კამდენ ან ჰკლავდნენ. მას შემდეგ, რაც მიწის დამუშავებას შეუდგენ, ადამიანი ზედმეტ ნაშრომს იძლევა და ამიტომაც სასარგებლო შეიქნა ტყვეთა ცოცხლათ დატოვება და მათი წარმოებაში ჩაბმა. ეს მონობის დასაბამია.

ამით წინანდელი ეკონომიური თანასწორობა მოიხსოვ. ყველა მესაკუთრე ცდილობს ზედმეტი ნაწარმოები გაასალოს და ამ გზით გამდიდრდეს. აღებ-მიცემობა გაჩაღდა. ამის დასაწყისს ვხედავთ ჯერ კიდევ თემურ წყობილებაში. აქ ერთი თემი აწვდის მეორეს იმ ნივთს, რაც მას ბლომათ მოეპოვება, ნაცვლათ კი ისეთ საგანს ღებულობს, რაც მას აკლია. მარა თემში წარმოება ნატურალურია. იქ თავის მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილე-

*) ფრ. რატელი. *Aufhrpogeographie* II Teil 1891. Stuttgart. 373 გვ.

ბლათ აწარმოებენ. მონურ საზოგადოებაში კი, უფრო მისი განვითარების უმაღლეს საფეხურზე, ბაზრისთვის აწარმოებენ და ამით ეკონომიური შეხლა-შემოხლა მწვაედება.

მონურ წარმოებაში ორი ერთი მეორის მოპირდაპირე მონაწილეა—პატრონი და მონა. პირველი გამდიდრებული ხალხია და მესაკუთრე ყოველივე საწარმოვო საშვალეებათა, მაგ., ადგილ-მამულისა და ჯოგის, მადნეულობისა და მონების. მონა კი ყოველნაირ საწარმოვო საშვალეებას მოკლებულია. ამით პატრონი სარგებლობს და მთელ სამუშაოს მონას აკისრებს. პატრონის მოვალეობა ერთად-ერთია: თვალყური ადევნოს მონას და მის მუშაობას და ის და მისი შთამომავლობა მუდმივ მორჩილებაში იყოლიოს. ვის ეკუთვნის საწარმოვო საშვალეება, იმისია ნაწარმოებიც: მონის მთელ ნაშრომს პატრონი ისაკუთრებს. მონას კი იმდენი ეძლევა, რომ შესძლოს აუცილებელ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება და პატრონის შემდეგშიც გამდიდრება. ასეთი იყო მონური წარმოება, რომელიც საბერძნეთში და შემდეგ რომში განვითარდა და მისი ენოხებით მთელ მაშინდელ ქვეყნიერებას მოედვა.

მონათა მეოხებით წარმოება სწრაფათ განვითარდა. მონები მიწას ამუშავებდენ, სამთამაღნო წარმოებას მსლდევედენ, საწარმოვო იარაღებს ამზადებდენ, გემებს აკეთებდენ, ვაჭრობდენ, ხელოვნებას ანვითარებდენ და ყველა ამით ცხოვრებას წინ მიაქანებდენ. ამიტომ პატრონთა ინტერესი ითხოვდა ხშირ ომებს, რომ ამ გზით შეეძინათ ახალი მონები, დაეპყროთ ახალი ქვეყნები, ისინი გაეპარტახებიათ და ასე ნადავლითა და მონათა შრომით კიდევ უფრო გამდიდრებულიყვენ, რაც განადგურებით ემუქრებოდა სოფლის გლეხკაცობას და ქალაქის წვრილ

ხალხს. ომიანობის დროს წარმოება ჩერდება, ყოველ შემთხვევაში, მცირდება: ხალხის საუკეთესო შვილებს ომში ერეკებიან. ომი დიდ ხარჯს მოითხოვდა და ყველა ეს უმთავრესათ წვრილ თავისუფალ მოქალაქეს აწვებოდა კისერზე. ამ გზით ის ნელ-ნელა დავალიანდა და მდიდარ მოქალაქეთა ქსელში გაება. დავალიანებულ გლეხებს ადგილ-მამულს ართმევდენ და თუ ვალის გადასახდელათ ესეც არ იყო საკმაო, მაშინ ასეთ გლეხებს მონობა მოელოდა. ასე გლეხკაცობას ადგილ-მამული სახვებით გამოეცალა ხელიდან და წვრილი მიწათ-მფლობელობის ნანგრევზე აშენდა მსხვილი მიწათ-მფლობელობა—ე. წ. ლატიფუნდიები.

მეორე მხრივ, მონათა ლაშქარი დღითი დღე მატულობდა. ათინაში—საბერძნეთის მთავარ ქალაქში—35 ათასი თავისუფალი მოქალაქე და 365 ათასი მონა ირიცხებოდა. მთელს იტალიაში, სულ ცოტა, მილიონ-ნახევარი მონა იყო და მხოლოდ კუნძულ სიცილიაზე—400 ათასი. ამიტომ მონათა ფასიც საშინლათ დაეცა. წინეთ ის ჩვეულებრივად ოთხი-ხუთი თუმანი ფასობდა, და ბოლოს, ხშირათ, ერთ თუ ორ მანეთათ ყიდდენ მას.

წარმოების წინსვლა დამოკიდებულია საწარმოო ძალთა და უპირველესათ ტექნიკის განვითარებაზე. მონური წარმოება აქას უარყოფს: გაუმჯობესებული ტექნიკის მაგიერობას იაფი და ურიცხვი მონა ასრულებს. ამით ბოლო მოელო ტექნიკის განვითარებას. თან რაც დრო და ხანი გადიოდა, მონათა მდგომარეობა უარესდებოდა. ფართო სავაჭრო ბაზარი დღითი დღე მეტ საქონელს ითხოვდა. რით შეეძლო პატრონს ბაზრის მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება? ის იძულებული შეიქნა მონა უფრო და უფრო გაეყვლიფა და მისთვის რაც შეიძლება მეტი საქმე დაეკისრებია, მარა ასეთმა ზომამ

სულ წინააღმდეგი ნაყოფი გამოიღო. თავდაპირველათ მონა ოჯახის წევრი იყო და როგორც ასეთი რამოდენიმეთ დაინტერესებული ოჯახის კეთილდღეობაში. ამიერიდან კი მას პატრონთან მხოლოდ ძალა აერთებდა და ისიც თავის საქმეს მხოლოდ გაჯობვის შიშით ასრულებდა. ეს კი შრომის ნაყოფიერობას ამცირებს და წარმოებას ძირს უთხრის.

საწარმოო ძალები — ამ შემთხვევაში ტენიკა და მონათა სამუშაო ძალა, — ერთ დონეზე გაჩერდნენ, ის კი არა, უკან-უკან დაექანენ და ამით მონურ წარმოებას ნიადაგი გამოაცალეს. ეს ნათლათ გამოჩნდა აზიიდან შემოსეულ ბარბაროსებსა და რომაელების შეტაკებაში. ამ ბარბაროსებმა უძლეველი რომის იმპერია დაიპყრეს და მონობა და მონური კულტურა გაანადგურეს.

დ) ფეოდალური წარმოება.

ფეოდალიზმის სათავე უნდა ვეძიოთ მონობის უკანასკნელ ხანაში, დაახლოვებით პირველ საუკუნეში, ქრისტეს დაბადების შემდეგ.

ტენიკა დაეცა და მონათა შრომის ნაყოფიერობა შემცირდა. ძლიერი გლეხ-კაცობა მოისპო და ამით სახელმწიფოს სამხედრო ძალაც შესუსტდა. გლეხ-კაცობის ადგილი დაიჭირეს ქალაქის პროლეტარებმა. ისინი არავითარ მონაწილეობას არ იღებდნენ წარმოებაში და საზოგადოების ხარჯზე ცხოვრობდნენ. „პური და გასართობები“ — აი, მათი ლოზუნგი, აი რას მოითხოვდნენ ისინი გაბატონებული საზოგადოებისაგან. ეს კი ხელს უწყობდა საზოგადოების ეკონომიურათ დაქვეითებას და არსებული წყობილების განადგურებას.

მუქთახორა ხალხი უღონოა ომშიაც და ამიტომ

მონური საზოგადოება სუსტი გამოდგა გარეშე მტრებთან შეტაკებაში. ამით ახალ მონათა მოპოვების წყაროც მოისპო. ასე საზოგადოება ყოველ-მხრივ უკან-უკან დაეკანა და არსებული მონური წარმოება დაეცა: ბევრი ადგილ-მამული და მადანი დაუმუშავებელი რჩებოდა.

საითკენ არის ხსნა? საით უნდა ეძიოს შველა მონობის ბრკყალებში სულ-შეხუთულობა კაცობრიობამ?

ასეთ პირობებში უფრო სასარგებლო შეიქნა ლიტერატურის პატარა ნაქრებათ დაყოფა და მათი იჯარით გაცემა. ასეთ ადგილებში ესახლებიან სოფლის გალატაკებული მესაკუთრენი და ქალაქის პროლეტარები, განთავისუფლებული და თავ-დახსნილი მონები და ადგილ-მამულს საიჯაროო ამუშავებენ. ამ ახალ მოსახლეთ ეწოდება კოლონები და ახალ საწარმოვო დამოკიდებულებას კოლონატი. კოლონები მემამულეს საიჯარო გადასახადს ხან ფულათ, უფრო ხშირათ კი ნაწარმოების ერთი ნაწილის სახით აძლევდენ და თან ბევრას იხდიდენ: რამოდენიმე დღის განმავლობაში მემამულის საკუთარ ადგილს ამუშავებდენ.

წინეთ მიწათ-მოქმედებას მუდმივი ომიანობა აფერხებდა. ეს იყო გლეხ-კაცობის ეკონომიურათ დაცემის ერთი მთავარი მიზეზთაგანი. გაბატონებული მემამულე არისტოკრატია იძულებული შეიქნა ამისთვის ანგარიში გაეწია და ამიტომაც იყო კოლონები სამხედრო სამსახურისაგან განათავისუფლეს და გარეშე მტერთაგან დაცვა თვით მემამულეებმა იკისრეს და ამ მიზნით დააწესეს დაქირავებულ ჯარის კაცთა რაზმი. ეს ფეოდელიზმის ჩანასახია.

მიწათ-მოქმედების ამ ახალ საფუძველზე აგება დააჩქარა წყლისა და შემდეგ ქარის წისქვილის გამოგონებამ. მეფე ავგუსტუსიდან ანუ, დაახლოებით, ქრისტეს

დაბადებიდან მოკიდებული წყლის ძალას დიდ წისქვილებზე ხმარობდენ;*) მესამე საუკუნიდან კი ის უკვე ფართოთ გავრცელდა. მე-12—13 საუკუნეებში ქარის წისქვილებსაც აწყობდენ, მარა მათი აშენება და მოწყობა აღემატებოდა ჩვეულებრივი გლეხის ეკონომიურ ძალ-ღონეს: მას ამისთვის საჭირო საშვალეება არ ჰქონდა. ტენნიკის გაუმჯობესობით მუდამ გაბატონებული კლასი სარგებლობს! ამ შემთხვევაშიც ამ ახალ-საწარმოვო ძალებს თავიდანვე მემამულენი დაეპატრონენ და ამის მეოხებით გლეხოება კიდევ უფრო დაიმორჩილეს.

წარმოების ახალ ნიადაგზე დაფუძნებას ხელი შეუწყო ევროპაში აზიიდან გამოსულ მეჯოგე ანუ მომთაბარე ტომთა—ნომადთა—შემოსევამ. ისინი საძოვარ და საბინადრო ადგილ-მამულთა სიმცირის გამო დასაფლეთისაკენ გაეშურენ. ზოგი მათგანი მიწის დამუშავებას უკვე მისდევდა, ზოგი კი გზაში ან ევროპაში დაბინაებისას გაეცნო მას. ისინი ილტვოდენ ახალ-ახალი ადგილების დასაპყრობათ. რომაელები ამ მომხტურთა მოგერებას შეუდგენ. მიწათ-მოქმედნი შეერთდენ და საერთო ძალ-ღონით თავიანთ წინამძღოლთა მეთაურობით მოსეულ მტერთ ბრძოლა გამოუცხადეს. ასეთ პირობებში ჯერ კიდევ თავისუფალი მიწათ-მოქმედნიც გარეშე მტერთაგან აოხრების შიშით ძლიერ საერო და სასულიერო მემამულეთა მფარველობის ქვეშ დადგენ და მათ ხარკისა და ბეგარის მიცემას შეპირდენ. სამაგიეროთ თავიანთ მფარველ მემამულეთაგან გარეშე მტრისაგან დაცვას ითხოვდენ.

მომხტურმა გერმანელმა ტომებმა ძირს დასცეს რო-

---

*) Qusfay Schmoller Qprundriss d. allgemeinen Volkswirtschaftslehre. 1. Geil. 2 Aufe. 1903. 210 გვ.

მის იმპერია და რომაელთა ადგილ-მამულებს დაეპატრონენ, მარა იძულებული შეიქნენ ეცნოთ უკვე დამკვიდრებული ახალი ეკონომიური ურთიერთობა. ეს კიდევ ცოტაა—ისინი სავსებით დაემორჩილენ ამ ახალ ფეოდალურ ურთიერთობას. საზოგადოების ეკონომიურ მოთხოვნილებათა წინააღმდეგ თვით უძლიერესი პოლიტიკური ძალაც სუსტია!

კაროლინგების დროიდან—მეათე საუკუნიდან მოკიდებული აქამდის თავისუფალი გლეხკაცობაც ომიანობის თუ მოუსავლობის გამო თანდათან გადატაკდა და იძულებული შეიქნა ეცნო მსხვილი მემამულეთა მფარველობა. ე. ი. მისგან დასამუშავებელი ადგილი მიეღო და ნაცვლათ ხარკი და ბეგარა ეძლია. ამ სახით წარმოების ფეოდალური წესი დამკვიდრდა.

ახალ წარმოებას თან მოსდევს ახალი ეკონომიური ურთიერთობა. მთელი ფეოდალური საზოგადოება ორ ბანაკათაა დარაზმული. ერთ მხარეზეა მემამულე არისტოკრატია: წინამძღოლები და მეფეები და მათგან დამოკიდებული საერო და სასულიერო ვასალები—თავადები და აზნაურები, ბარონები და გრაფები, ეფისკოპოზები და პრელატები (არქიშანდრიტები). მეორეზე—მშრომელი ხალხი, გლეხ-კაცობა. პირველი ადგილ-მამულს ფლობს, მეორე მას ამუშავებს. პირველი ვალდებულია გლეხი გარეშე მტერთაგან დაიცვას და საქიროების დროს მას თავის სასახლეში—ციხე-სიმაგრეში—თავშესაფარი მისცეს. სამაგიეროთ გლეხი იძულებულია წლიურათ რამოდენიმე დღე ბატონის საკუთარ ადგილში იმუშაოს. ეს ბეგარაა. თან ის ვალდებულია შემოსავლის ერთი ნაწილი, უფრო ხშირათ მეათედი, მემამულეს აძლიოს. ეს ხარკია. ამ რიგათ პირველი ბატონი შეიქნა, მეორე მისი ყმა.

წარმოება ნატურალურია. ყველა ფეოდალურ და ყოველივე კუთხე ეწეოდა დამოუკიდებელ ცხოვრებას. გლეხი ერთსა და იმავე დროს მიწასაც ამუშავებდა და ტანთსაცმელსაც ამზადებდა, სახლსაც იშენებდა და იკეთებდა საწარმოვო იარაღებსაც, მაგ. სახნისსა ან გუთანს. აქედან ერთი ნაწილი ბატონის იყო, მეორე კი თვით გლეხის საკუთრებას შეადგენდა; მარა ერთ გლეხს ერთი საქმე უფრო ეხერხებოდა, მეორეს კი სხვა. ამიტომაც იყო ბატონებმა თავიანთ სამფლობელოში შრომა გაანაწილეს: ერთს გლეხს ღურგლობა მიანდევს, მეორეს—მკედლობა, მესამეს ხელზე მოსამსახურობა დააკისრეს, მეოთხეს—მკერვალობა და სხვა. შრომის განაწილება შრომას ანაყოფიერებს და აი, მან დღითი დღე უფრო და უფრო ფართო ხასიათი მიიღო.

როგორც პირველყოფილ კომუნისტურ წყობილებაში თემი, ისე ფეოდალურში გლეხი და ბატონი ზედმეტ ნაწარმოებს ყიდდენ და ნაცვლათ სხვა საგნებს იძენდენ. ბატონის მოთხოვნილება დღითი დღე იზრდებოდა: გაბატონებული კლასი მუდამ ფუფუნებაში ატარებს წუთისოფელს. ამ მიზნით საჭირო იყო რაც შეიძლება მეტი ნაწარმოები და აი, ბატონიც შეურვიდა იმ აზრს, რომ მას ხელოსანი მოშორდეს და ცალკე დასახლდეს, თუ ის ყოველ წლიურათ განსაზღვრულ ხარკს გადაიხდის. ეს ორივე მხრისათვის ხელსაყრელია: ხელოსანს თავისუფლება ეძლევა და მას ამიერიდან შეუძლია უფრო ნაყოფიერათ დახარჯოს თავისი სამუშაო ძალ-ღონე. სასარგებლოა ეს ბატონისთვისაც: ამიერიდან მას შეეძლო რაც შეიძლება მეტი ხარკი დაეკისრებია ხელოსნისათვის, რაკი დაინახავდა, რომ ის ეკონომიურათ მოღონიერდა. და აი, დაახლოვებით მეთერთმეტე საუკუნეში ევროპის სხვა და სხვა კუთხეებში, უმეტეს ნაწილათ

ჯვარედინ გზებზე (რადგან იქ ხშირი იყო მიმოსვლა) ხელოსნები დასახლდნენ და თავის ხელობას შეუდგნენ. ვაქრობა თავდაპირველათ სუსტათ იყო განვითარებული: ფეოდალურ ხანაში მხოლოდ ზედმეტ ნაწარმოებს ყიდდნენ. ამიტომ ხელოსნები მხოლოდ დაკვეთილ საგნებს ამზადებდნენ, თავისუფალ ღროს ისევ მიწას ამუშავებდნენ. ის ადგილები, სადაც ხელოსნები სახლდებოდნენ, ანუ მაშინდელი ქალაქები, სოფლებს უფრო წააგავდნენ, ვინემ თანამედროვე ქალაქებს.

თანდათან ვაქრობა გაძლიერდა და ხელოსნებიც მოლონიერდნენ. ამით საზოგადოებაში ფულის ტრიალმა იმატა. ამიერიდან ბატონები ხელოსნებიდან ხარკს ფულათ ითხოვდნენ და თანაც დასთანხმდნენ თავი სამუდამოთ დაახსნან და ბატონყმური ბორკილებისაგან განათავისუფლონ თუ ფულათ შესაფერ სასყიდელს გადიხდიან. ამით ხელოსნებმა ისარგებლეს, თავი დაიხსნეს, ამქრებათ შეკავშირდნენ, ქალაქს მაგარი კედლები შემოავლეს და ამ გზით ის მიუვალ ციხე-სიმაგრეთ აქციეს, რომ თავგასულ ფეოდალთა თავდასხმისაგან უზრუნველყოფილი შეიქნენ. საშვალო საუკუნეთა ქალაქი ციხე-სიმაგრე იყო და არა თანამედროვე ევროპიული ქალაქი.

ქალაქი დღითი დღე გამდიდრდა და ამით მისი პოლიტიკური ძალა-მნიშვნელობაც გაიზარდა. ეს ფეოდალთა ბრკყალებისაგან სავსებით განთავისუფლდა და შემდეგ თვით ფეოდალიზმიც დააშხო.

ე) კაპიტალისტური წარმოება.

„საწარმოვო და მისვლა მოსვლის საშვალებანი, რომელნიც ბურჟუაზიის ბატონობის საფუძველი შეიქნენ, წარმოიშვენ ჯერ კიდევ ფეოდალურ საზოგადოებაში“ *).

*) კ. მარქსი და ფრ. ენკელსი. კომუნისტური მანიფესტი.

სამთამადნო და ტყავის წარმოებაში წყლის ძალა მე-13-ე საუკუნეში გამოიყენეს. მე-15-ე და მე-16-ე საუკუნეები გამოგონება-აღმოჩენათა საუკუნეებია. კომპასი და იურგენსის სელის სართავი ბორბალი, ჩულქების საქსოვი მანქანა, წყლის შემწეობით აბრეშუმის ძაფის ამოღება და რთვა და ბევრი სხვა—აი, ახალი ტექნიკა.

ვინ უნდა იკისროს ამ ახალ საწარმოვო საშუალებათა გამოყენება და ახალი წარმოების საფუძვლის ჩაყრა?

რასაკვირველია, ეს არ შეეძლო ფეოდალს: ის თავის ბატონობას თავგამოდებით იცავდა და ამიტომ ყოველივე ახალს მთელი თავისი ძალღონით მტრობდა. თან მას საწარმოვოთ აღარ ეცალა: ის სასახლეებში მუდმივ ქეიფსა და ლხინში ატარებდა თავის სიცოცხლეს. ამას ვერ იკისრებდა ვერც ხელოსანი ანუ ოსტატი: ამქრული სისტემა უარყოფდა ყოველივე ცვლილებას წარმოებაში. მართლაც, ოსტატი მხოლოდ დაკვეთილ საგნებს ამზადებდა. თვით ბაზარი კი ძლიერ ვიწრო იყო. ასეთ პირობებში ოსტატთა ურთიერთ-შორის მეტოქეობა ამ ვიწრო ბაზარსაც კიდევ უფრო გააუარესებდა და ოსტატთა კეთილ-დღეობას სამუდამოთ დასცემდა. ამიტომ საჭირო შეიქნა ამ ბაზრის მოწესრიგება. და აი, ამქარი წინდაწინ ნიშნავდა, რა ნაირი მასალიდან და რა იარაღით უნდა დაემზადებინათ საგანი, საქონლის ზომასა და ფასს, ქარგალთა და შეგირდთა რიცხვს და სხვ. თან თვითეული ამქრის ასპარეზიც განსაზღვრეს. მაგ., ნალის მკედელს არ შეეძლო ჩვეულებრივი მკედლის საქმე ეკისრა, შავი ჰურის გამომცხობს თეთრი ჰურის დამზადება; ნარდათ მოვაქრე ყასაბს წვრილათვაქრობა და სხვ. მოკლეთ, ოსტატის ყოველივე ნაბიჯი წინდაწინ

გაზომეს და ასეთ პირობებში წარმოების გაუმჯობესებაზე ფიქრი, რასაკვირველია, ფუქი ოცნება იყო. წარმოების ახალ ნიადაგზე მოწყობა ვაქარმა იკისრა. ის ამქრის გარეშე იღვა და მას სასტიკად ებრძოდა. მისი ინტერესი მოითხოვდა ვაქრობა-მრეწველობის თავისუფლებას და ამქრული ბორკილების დამსხვრევას.

მართლაც, ვაქრის მიზანია რაც შეიძლება მეტი ფულის მოგება. სარგებელი კი მით უფრო მეტია, რაც ფარჯოა ბაზარი. შინაური ბაზარი საკმარისი არ იყო: გლები გალატაკების გზას ადგა. ბატონთა მოთხოვნილება გაიზარდა და მით გლებთა გაყვლეფაც. თან ხალხი გამრავლდა, მიწა კი თანდათან გამოიფიტა და გავერანდა. საქირო იყო გარეშე ბაზარი. და აი, 1492 წელს ამერიკა აღმოაჩინეს. ამით ვაქრებმა ფართო ბაზარი იპოვეს.

ახალი წარმოება თავისუფალ მუშა ხელს ითხოვდა. ასეთი მუშა ყველგან მრავალი აღმოჩნდა. გლებთა მდგომარეობა გაუარესდა: შიმშილობა და ქირიანობა ჩვეულებრივი მოვლენა შეიქნა. ამნაირ პირობებში, რა თქმა უნდა, მრავალმა გლებმა დაჰკარგა ყოველგვარი საკუთრება. თან ფეოდალებმა თავიდან მოიშორეს სასახლეთა უთვალაფი ამაღა და ულუკმაპუროთ ქუჩაში გადაისროლეს: მათი შენახვა ბევრ ფულს ითხოვდა. რეფორმაციის დროს მეფეებმა და თავადებმა საეკლესიო და სამონასტრო ადგილ-მამულები მიისაკუთრეს და მონასტრებიდან გარეკეს ურიცხვი ხალხი, რომელიც ეკლესიის უხვი კალთის ქვეშ ირჩენდა თავს, შემდეგში, მე-17-ე—18-ე საუკუნეებში მემამულენი გლებთა ადგილებსაც დაეპატრონენ და გლებთა მარჩენალ სახნავ-სათეს მინდვრებზე ცხვრებს აძოვებდენ. მოკლეთ, უკანონო თუ „კანონიერი“ ზომე-ბით მთელი დასავლეთი ევროპა უმუშევართა უთვალავ

რაზმათ აივსო. ეს იძულებითი უსაქმურები და მაწანწალები კუთხიდან კუთხეში დახეტილობდნენ და ათასნაირი ბოროტ-მოქმედებით მთელ არე-მარეს თავ-ზარსა სცემდნენ.

საზოგადოების საერთო გალატაკება და დამბობა ან წარმოების ახალ საფუძველზე მოწყობა — ასეთი იყო მდგომარეობა. ამ დროს, დაახლოებით მე 15-ე საუკუნის მიწურულში, ვაქარმა ახალი წარმოება მოაწყო. მას ფული საკმაოთ ქონდა: ეს ვაქრობით, უკეთ, ახალი ქვეყნების გაძარცვით შეუძენია. მან რამოდენიმე ყოველივე საკუთრებას მოკლებული მუშა ანუ პროლეტარი დაიქირავა და ისინი ერთ ქერის ქვეშ მოათავსა. ეს ე. წ. კოოპერაციაა. ეს მუშა იგივე ქარგალია, ახალი ამ მუშათა შეერთებაა. მარა ეს რევოლიუციას იწვევს წარმოებაში. ოსტატი თვით საქმობდა ქარგალთან და შეგირდთან ერთად, ვაქარ კაპიტალისტს კი ეს აღარ სჭირია: რამოდენიმე მუშის ზედმეტი შრომა სავსებით საკმარისია მის გამოსაკვებათ და წარმოების გასაფართოებლათ. რაოდენობა თვისებათ იქცევა. კაპიტალისტი სხვისი შრომით მდიდრდება. მრავალ მუშათა ერთად თავმოყრით კაპიტალისტს საშეაღება მიეცა მუშათა შრომის შრომა გაენაწილებია. ნაცვლათ იმისა, რომ ყველა მუშამ, ვთქვათ, მთელი წალა შეჰყეროს, ერთი მას სჭრიდა, მეორე ყელს ამზადებდა, მესამე ძირს და სხვ. ამით შრომა განაყოფიერდა და წარმოება სწრაფათ განვითარდა.

მეორე მხრივ, ვაქარმა კაპიტალისტმა ერთი მეორეს დაუკავშირა და ერთ ქერის ქვეშ მოათავსა ორი დამოუკიდებელი ხელობა, — მაგალითად, ტყავის დამმუშავებელნი და მეწაღენი, და ასე საფუძველი ჩაუყარა ე. წ. მანუფაქტურას.

„მარა ბაზარი მულამ იზრდებოდა და მოთხოვნილება მატულობდა. მანუფაქტურაც საკმაო არ დარჩა. მა-

შინ ორთქლმა და მანქანამ რევოლიუცია მოახდინა ინდუსტრიულ წარმოებაში *) . დღეს ორთქლი ელექტრონის ძალამ დაჩრდილა. ამ გზით და საკირო საგანთა ქიმიური საშვალეებით დამზადებით კაპიტალისტური წარმოება განვითარების უმაღლეს საფეხურზე ავიდა.

შრომის განაწილება და ახალი საწარმოვო იარაღები,—მოკლეთ: სწრაფი და შეუჩერებელი ტექნიკური განვითარება—აი კაპიტალისტური წარმოების საფუძველი.

ახალი წარმოება ახალი საწარმოვო დამოკიდებულებაა. წარმოებაში ორი მონაწილეა. ერთ მხარეზეა ყოველივე საწარმოვო საშვალეებათა მესაკუთრე კაპიტალისტი, მეორეზე—ყოველივე საშვალეებას მოკლებული მუშა ანუ პროლეტარი. პირველს ყველაფერი ეკუთვნის: ფაბრიკები და ქარხნები, მანქანები და ნედლი მასალა, რკინის გზები და უზარმაზარი ხომალდები, ფოსტა-ტელეგრაფი და ტელეფონები და სხვ. მას მხოლოდ მუშა სჭირია. მეორე მხარე—პროლეტარი, ყველაფერს მოკლებულია და იძულებულია თავის გამოსაკვებათ კაპიტალისტს ერთად-ერთი საკუთრება—თავისი სამუშაო ძალა მიჰყიდოს. ასე მათ შორის საწარმოვო ძაფი გაიბა. კაპიტალისტი წარმოებას მხოლოდ განაგებს და მუშას თვალყურს ადევნებს. მუშა კი აწარმოებს და ამ გვარათ მთელი საქმე მის კისერზეა. მარა ვისიც არის საწარმოვო საშვალეებანი, მისივეა ნაწარმოებიც. ამიტომ მუშათა შრომის მთელი ნაყოფი კაპიტალისტის ხელში გადადის. მუშა კი იძულებულია იმას დასჯერდეს, რაც საკმარისია აუცილებელ მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლათ.

---

*) კ. მარქსი და ფრ. ენგელსი. კომუნისტური მანიფესტი.

ამ რიგათ, როგორც ვხედავთ, პირველი ბატონი შეიქნა წარმოებაში, მეორე—მისი მორჩილი.

2. წარმოება და გაცვლა-გამოცვლა.

როგორც არის წარმოების წესი, ისეთივეა გაცვლა-გამოცვლა. „წარმოების განვითარება და მისი დანაწილება საზღვრავს გაცვლა-გამოცვლის სიძლიერეს და მის სახეს, მაგ. აღებ-მიცემობას ქალაქსა და სოფელს შორის“ (და სხვ.*)

მართლაც, პირველ-ყოფილ კომუნისტურ წყობილებაში წარმოებას მთელი თემი ეწევა და საერთო ძალ-ღონით ყველა საჭირო ნივთებს ამზადებს და ინაწილებს, თემის წევრთა შორის აღებ-მიცემობას ადგილი არა აქვს. სამაგიეროთ, ყველა თემი განსაკუთრებულ ბუნებრივ პირობებშია: ერთს შვილდ-ისარი ბლომათ მოეპოვება, მარა მარილი აკლია, მეორეს ჯოჯი ჰყავს, მარა თევზი არა აქვს და სხვ. ამით აღებ-მიცემობას ნიადაგი მიეცა: ერთი თემი მეორეს ზედმეტ შვილდ-ისარს აძლევს, სამაგიეროთ, მარილს ღებულობს, მესამე ზედ-მეტ ჯოჯს თევზში ცვლის და ასე ბოლომდის.

სულ სხვა ნიადაგზეა აგებული, მაგ., არსებული კაპიტალისტური წარმოება. აქ აწარმოებენ არა თავისთვის, არა სახლში მოსახმარათ, არამედ გასასყიდათ, ბაზრისთვის. ამას საქონლის წარმოება ეწოდება. კაპიტალისტის მიზანია ფულის მოგება. ვინც წინ არ მიდის, ის უკან მიექანება, ვინც ეკონომიურათ არ ძლიერდება,

*) წარმოების შეცვლას მუდამ თან მოსდევს გაცვლა-გამოცვლის ახალი წესი.

მას ცხოვრების ჯურღმულში გადაეარდნა მოელის. და აი, კაპიტალისტი და მისი მაჩანჩალა ვაჭარი ქვეყანას აწბილებენ ჩვენი საქონელი შეიძინეთო. რაც მეტს გაყიდი, მით მეტს მოიგებ, მით უფრო აღვიღათ დატუქსავ მოწინააღმდეგეთ და წარმოებას სათავეში მოექცევი. აი, რით აიხსნება ის, ერთი შეხედვით საკვირველი მოვლენა, რომ ევროპის ბურჟუაზიამ მთელი ქვეყანა თავისი საქონლით მოჰტინა, თვით ჩინეთის კედლებიც გადალახა და ბარბაროსთა შორისაც ევროპიულ საქონელს და ევროპიულ კულტურას ავრცელებს.

3. წარმოება და მისაკუთრება.

როგორც არის წარმოება, ისეთივეა ნაწარმოების დაყოფა ანუ მისაკუთრება.

პირველყოფილ თემში ნაწარმოებს დაახლოვებით თანასწორათ ინაწილებდენ. იქ ეს სავესებით ბუნებრივია. წარმოება საზოგადოებრივი იყო და ყველ, წვერი მასში თანასწორ მონაწილეობას იღებდა. ასე იყო მაგ., ნადირობაში. და ეს იმიტომ, რომ აქ კერძო პიროვნება ვერას გახდებოდა, ნადირობა ტყის საერთო ძალ-ღონით დახვეწვისა და ნადირთა ერთ წრეში მომწყვდევას ითხოვდა. ერთმა მონადირემ მეტი მხნეობა გამოიჩინა და თავისი ისრით ნადირი მოჰკლა; მას სამართლიანათ საუკეთესო ნაწილს აძლევდენ, დანარჩენს კი ყველა მონაწილენი თანაბრათ იყოფდენ.

მონური წარმოების დამკვიდრებით მდგომარეობა გამოიცვალა. წარმოება კერძო საკუთრებაზე აევო. ყოველნაირი საწარმოვო საშვალეობა პატრონის იყო და თვით მონაც მას ეკუთვნოდა. ამით ის წარმოებას სათავეში მოექცა და მით საზოგადოების ბატონიც გახდა.

აქ წარმოება ბევრათ უფრო განვითარებულია, ვინემ ეს იყო პირველყოფილ კომუნისტურ წყობილებაში და ზედმეტ-ნაწარმოებს იძლევა, აი ეს ზედმეტი ნაწარმოები პატრონმა მიისაკუთრა, მონა კი იძულებული შეიქნა ინას დასჯერდეს, რაც აუცილებელ მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლათ საკმარისია.

არსებითად ასეთივეა მისაკუთრება, როგორც აზიურსა და ფეოდალურ საზოგადოებაში, ისე თანამედროვე კაპიტალისტურ წყობილებაშიც: ზედმეტ-ნაწარმოებს ყველგან გაბატონებული კლასები ისაკუთრებენ და, ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ იმათ საწარმოვო საშვალეებანი ხელთ იგდეს და ომით ხალხი დაიმორჩილეს. შემდეგ ამ ზედმეტ-ნაწარმოებს მთელი გაბატონებული საზოგადოება ურთიერთ-შორის იყოფს, იმისდა მიხედვით, თუ რანაირია მისი როლი არსებულ წყობილებაში. აღმოსავლეთის მეფენი ადგილ-მამულსა და შემოსავალს მხედარ-ხუცებს უნაწილებდენ, ფეოდალურ საზოგადოებაში მსხვილი ფეოდალები წვრილთ.

ეს კიდევ უფრო ნათლათ სჩანს არსებულ კაპიტალისტურ წყობილებაში. ყოველნაირი სიმდიდრის ერთათერთი წყარო შრომაა. ამ ეამათ სიმდიდრე უმთაფრესათ საქონლის სახეს ღებულობს და ის ფაბრიკა-ქარხანაში მზადდება. აქ კი ზედმეტ-ნაწარმოებს კაპიტალისტი ისაკუთრებს, ვინაიდან საწარმოვო საშვალეება მისი კუთვნილებაა. მარა ფაბრიკა-ქარხნის მოსაწყობათ ადგილ-მამულია საჭირო, ეს კი მემამულეს ეკუთვნის. უკანასკნელი თავის ადგილს კაპიტალისტს უფასოთ არ მისცემს, ის სასყიდელს მოითხოვს. და აი, კაპიტალისტიც იძულებულია ზედმეტი ნაწარმოების ერთი ნაწილი მიწის რენტის სახით მემამულეს გადასცეს. ასეთივეა ვაჭარი, ბანკირი, სახელმწიფო და სხვ. ყველა ისინი კა-

პიტალისტს ეხმარებიან: ვაქარს მისი საქონელი ბაზარზე გააქვს, ბანკირი მას საწარმოვით ფულს აძლევს, სახელმწიფო „წესიერებას ამყარებს“ და სხვ. ამიტომ კაპიტალისტი იძულებულია ზედმეტ-ნაწარმოების ერთი ნაწილი ვაქარს დაუთმოს სავაქრო კაპიტალის სარგებლის სახით, შემდეგ ბანკირს—ფულის სარგებლის სახით, სახელმწიფოს—სხვა და სხვა გადასახადთა სახით და სხვ.

წარმოება და გაცვლა-განაწილება ერთმანეთზე მკიდროთ დაკავშირებულია და საერთოთ ეწოდება წარმოებისა და გაცვლა-გამოცვლის წესი. იმ კავშირს, რომელიც წარმოების დროს საზოგადოებაში მყარდება, ეწოდება საწარმოვო ანუ ეკონომიური დამოკიდებულება. წარმოება და საწარმოვო დამოკიდებულება მთელი ცხოვრების საფუძველია. ამ საფუძველზე აგებულია ზედნაშენის ორი რიგი: პირველი—საზოგადოებრივ-უფლებრივ-პოლიტიკური წყობილება და მეორე—იდეოლოგია.

III

საზოგადოებრივი ანუ სოციალური წყობილებები.

„ყოველივე ისტორიულ საზოგადოებაში ნაწარმოებთა დაყოფა და მასთან ერთათ სოციალური დანაწილება კლასებათ ან წოდებებათ ხდება, იმისდა მიხედვით, რას და როგორ აწარმოებენ და როგორ ცვლიან

თვით ნაწარმოებთ ერთი მეორეზე“ *). წარმოებისა და გაცვლა-გამოცვლის წესი შესაფერ საზოგადოებას ამკვიდრებს.

წარმოება ადამიანთა შეკავშირებას მოითხოვს. განმარტოებულ ადამიანს არ შეეძლო ბუნების დამორჩილება და საწარმოვო ძალთა განვითარება. პირველყოფილი კომუნისმის დროს ასეთი სავესებიო ბუნებრივი კავშირი იყო ოჯახი: მამაკაცი, დედაკაცი და მათი შთამომავლობა ერთად აწარმოებდენ. ოჯახისაგან თემი წარმოსდგა, რომელიც არსებითათ იგივე მოზრდილი ოჯახი იყო. ამიტომაც ამ ხანაში საზოგადოებისა და ოჯახის განვითარება მკიდროთ იყო ერთმანეთთან დაკავშირებული **). აქ ინტერესთა სრული ერთობა სუფევდა: ის, რაც თემის ერთმა წევრმა იშოვნა, მთელი თემის საკუთრებას შეადგენდა, რაც მთელმა თემმა მოინადირა, ყველა წევრთა შორის ნაწილდებოდა. მოკლეთ, თემის კეთილდღეობა მოასწავებდა ყველა წევრთა კეთილდღეობას და პირიქით. ინტერესთა ერთობამ წარმოებაში გამოიწვია სოლიდარობა თვით საზოგადოებრივ ურთიერთობაში. ერთი ყველასთვის და ყველა ერთისთვის— აი, რა საფუძველზე იყო აგებული პირველყოფილი კომუნისტური საზოგადოება. ამიტომ იქ ჯერ კიდევ ნიადაგი არ ჰქონდა საზოგადოებრივ დანაწილებას და ურთიერთ შორის შეხლა-შემოხლას. იქ ერთმანეთს მხოლოთ სხვა და სხვა თემები ებრძოდენ.

---

*) ფრედრიხ ენგელსი. დიურინგის წინააღმდეგ. შეკვსე ნემეცური გამოცემის 286 გვ. რესულ გამოცემაში ეს აზრი მკრთალათაა გადმოცემული. საზგასმული ჩვენია.

**) ფრ. ენგელსი. Происхождение семьи, собственности и государства. პირველი გამოცემის წინასიტყვაობა.

მიწის დამუშავებამ და რკინის აღმოჩენამ საზოგადოება წინ წასწია ეკონომიურათ და რევოლუციის გამოიწვია თვით საზოგადოებრივ ურთიერთობაში. აქ ზედმეტ-ნაწარმოებს ამზადებენ. ამიტომაც იყო ომში ტყვეთ წაყვანილნი დაიმონეს და დროთა ვითარებაში მთელი სამუშაო მათ დააკისრეს, პატრონები კი ყოველივე მუშაობიდან განთავისუფლდნენ. ამით წინანდელი ეკონომიური თანასწორობა მოისპო და საზოგადოება ორ მოპირდაპირე ნაწილათ გაიყო. ერთ მხარეზეა ყველა ის, ვინც დაეპატრონა სხვა და სხვა საწარმოვო საშუალებებს, მაგ. ადგილ-მამულს, მონებს, ჯოგს, იარაღებს და სხვ. ესენია თვით თემთა ან ტომთა მეთაურები — პატრიარქები და წინამძღოლები, შემდეგ ვაჭრები. საზოგადოების მეორე ნაწილს შეადგენს საკუთრებასა და თავისუფლებას მოკლებული ხალხი — მონები.

ამიერიდან „საზოგადოების ისტორია კლასთა ბრძოლის ისტორიაა. თავისუფალი და მონა, პატრიცი და პლებეი, ფეოდალი და ყმა, ოსტატი და ქარგალი, მოკლეთ, მყვლეფელი და გაყვლეფილი მუდმივ ურთიერთწინააღმდეგობაში იყვენ და ხან ფარულათ, ხან კი აშკარათ განუწყვეტლივ ბრძოლას ეწეოდნენ, ბრძოლას, რომელიც მუდამ ბოლოვდებოდა საზოგადოების რევოლუციონური გარდაქმნით ან მებრძოლ კლასთა საერთო დაღუპვით“ *).

რას ნიშნავს კლასი?

კლასი წარმოადგენს ადამიანთა ჯგუფს, რომელთა ინტერესი წარმოებაში და მათ საზოგადოებრივ ცხოვ-

*) კ. მარქსი და ფრ. ენგელსი. კომუნისტური მანიფესტი.

რებაში ერთი და იგივეა, შეთანხმებულია და თან ეწინააღმდეგება სხვა ჯგუფთა ინტერესს.

ერთი ადამიანი თავისუფალია მუშაობიდან და მხოლოდ ხელმძღვანელია ანუ მეთაურია წარმოებისა. მარა ასეთსავე მდგომარეობაში იმყოფება მეორე, მესამე და კიდევ ბევრი სხვა ადამიანიც, მოკლეთ, საზოგადოების ერთი ნაწილი. ისინი ერთი მეორეს ეჯიბრებიან და ებრძვიან, მარა მთავარში მათი ინტერესი სავსებით შეთანხმებულია და მოითხოვს მთელი დანარჩენი საზოგადოების დამორჩილებას და მასზე გაბატონებას. ეს საზოგადოების გაბატონებული ნაწილია, გაბატონებული კლასია.

მეორე ადამიანი დამორჩილებულია ეკონომიურათ, ის მუშაობს, რომ სხვა არჩინოს, შრომობს, რომ სხვა გაამდიდროს და გააბატონოს. მარა ასეთსავე მდგომარეობაში იმყოფება არა მხოლოდ ის, არა მხოლოდ ერთი მუშაკი, არამედ საზოგადოების დიდი უმრავლესობა. ეს საზოგადოების გაყვლეფილი კლასია.

ამნაირათ ყოველივე საზოგადოება მრავალ ნაწილათ არის დაყოფილი, მარა უმთავრესი ნაწილი, უმთავრესი კლასი ყველგან ორია: გაბატონებული და დამორჩილებული, მყვლეფელი და გაყვლეფილი, მუქთახორა და მშრომელი. პირველი ბატონობს იმიტომ, რომ ის დაეპატრონა ყოველივე საწარმოვო საშვალეებს. მეორე დამორჩილებულია იმიტომ, რომ მოკლებულია საწარმოვო საშვალეებს. პირველის აშენება მეორის დაქცევას ნიშნავს, პირველის გამარჯვება მეორის დამარცხებას მოასწავებს, უკანასკნელის მხიარულება-სიცილი პირველის ტირილს და ასე ბოლომდის. ეს ორი მოპირდაპირე ქვეყანაა ერთი ქვეყნის ფარგლებში. ამიტომაც არის, როცა ერთი ქვეყანა, ერთი კლასი ამხედრდება, მეორეც

საბრძოლველათ დაირაზმება; როცა ერთი კლასი თავს ესხმის, მეორე ყველა თვის ძალებს მოუხმობს, რომ მტერს საერთო ძაღლონით გაუმკლავდეს. ასეთია ყველგან პირველყოფილი კომუნიზმის დანგრევის შემდეგ საზოგადოებრივი ანუ სოციალური წყობილება.

აზიურ საზოგადოებაში ბატონობდნენ მეფენი და მათი მოხელენი—ხუცები და მხედრები. ხალხი კი მათ ყურმოქრილ მონას წარმოადგენდა.

ანტიურ ანუ მონურ საზოგადოებაში მეთაურობდნენ თავისუფალი მოქალაქენი ანუ პატრონთა კლასი, მთელი წარმოება კი მონათა ხელში იყო. პირველნი ხელმძღვანელობდნენ, მეორენი საქმობდნენ. პირველნი საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებას ბატონობდნენ მონები კი თავისი შრომით ამ ბატონობას ამაგრებდნენ. მონათა მდგომარეობა სამუშაო საქონლის—ხარის და ცხენის მდგომარეობას ემსგავსებოდა. მათ გაჯოხვის შიშით ამუშავებდნენ.

ფეოდალურ საზოგადოებაში გაბატონებული კლასი იყო საერო და სასულიერო ფეოდალები—თავად-აზნაურობა და სამღვდელთა, დამორჩილებული კლასი—გლეხობა პირველი ადგილ-მამულს ჰფლობდა, მეორე ამუშავებდა. ფეოდალთა ინტერესი იყო გლეხთათვის რაც შეიძლება მეტი ბეგარა—ხარკი დაეკისრებია. გლეხთა ინტერესი ითხოვდა ფეოდალთა უღლიდან განთავისუფლებას და ადგილ-მამულის დაპატრონებას.

არსებულ კაპიტალისტურ წყობილებაში გაბატონებულია ბურჟუაზია და დამორჩილებული—მუშათა კლასი.

ინტერესთა წინააღმდეგობა, ბატონობა-დამორჩილება იწვევს კლასთა ურთიერთ-შორის შეჯახებას. განსაზღვრული საზოგადოებრივი კლასები ერთი მეორეს

ეომებიან და ასე კლასთა ბრძოლა ჩაღდება. ამ ბრძოლის ხასიათი სავსებით დამოკიდებულია ეკონომიური პირობებისგან.

ძველ რომში სოფლის გალატაკებული გლეხკაცობა და ქალაქის პროლეტარიატი პატრონთა წინააღმდეგ ამხედრდენ. მათი მეთაურები, ძმები გრაკები, და შემდეგში კატლინა, ითხოვდენ უზარმაზარი ლატიფუნდიების დაყოფას და საზოგადო ადგილ-მამულის გალატაკებული ხალხის ხელში გადასვლას. ეს პატრონთა ბატონობას ემუქრებოდა და უკანასკნელნიც ფეხზე წამოდგენ. ბრძოლაში მუდამ ძლიერი იმარჯვებს, ამ შემთხვევაში უფრო ძლიერი კლასი. გალატაკებული გლეხ-კაცობა ძლიერი იყო თვისი სიმრავლით, მარა სუსტი შეგნება-შეკავშირებით. პატრონთა კლასი სუსტი იყო თვისი რიცხვით, მარა ძლიერი სოციალურ-პოლიტიკური ორგანიზაციით. შეტაკებაში უკანასკნელი უფრო ძლიერი აღმოჩნდა და რეფორმატორები და „შეთქმულობის“ მეთაურები დამარცხდენ და ისინი სიკვდილით დასაჯეს. გაბატონებულნი თავიანთ ბატონობას ყოველნაირი საშვალებით იცავენ!! მონათა აჯანყება ჩვეულებრივი მოვლენა იყო საბერძნეთსა და ძველ რომში და ერთხელ, ქრისტეს დაბადების წინ, პირველ საუკუნეში მონები სპარტაკის მეთაურობით თვით რომს ემუქრებოდენ. მარა დაბოლოს გაბატონებულმა საზოგადოებამ ქალაქის პროლეტართა დახმარებით გაიმარჯვა და აჯანყება ჩააქრო.

ფეოდალურ საზოგადოებაში ყმები ბატონებს ებრძოდენ, ქალაქები კი სოფლებს და მათ მფლობელ ფეოდალთ. 1525 წ. გერმანიაში „გლეხთა დიდმა ომმა“ იფეთქა: გლეხები ბატონთ აუჯანყდენ, მარა დამარცხდენ. გლეხთა აჯანყება ხშირი იყო რუსეთში და საქართველოშიც. მე-14 საუკუნიდან მოკიდებული ქარ-

გლები ოსტატებს გაფიცვის მეოხებით ებრძოდნ და თავისი მდგომარეობის გაუმჯობესებას სცდილობდნ.

არსებული კაპიტალისტური წყობილება ხომ განუწყვეტელი კლასიური ომის ასპარეზია: აქ ქალაქის მუშები იფიცებიან, იქ სოფლის მუშები ბოიკოტს აცხადებენ; აქ კაპიტალისტები ლოკაუტით იმუქრებიან, იქ სოფლის მემამულენი ძველ მუშებს ერეკებიან და ახლებს იწვევენ; აქ მუშები ცდილობენ მაქსიმალური სამუშაოდლის დაკანონებას, სახელმწიფო კი მათ ძველ კალაპოტში მიერეკება და ასე მუდმივ.

რადგანაც ბრძოლაში მუდამ ძლიერი იმარჯვებს, ამიტომ ყოველი კლასი ძალღონეს იკრებს, თავისიანებს იერთებს და მტერს შეერთებული ძალ-ღონით ებრძვის. ქარგლები ამქართა საწინააღმდეგოთ მე-15-ე საუკუნიდან მოკიდებული ქარგალთა კავშირებს აწყობდნ; დღეს კაპიტალისტები მრეწველ-ვაჭართა საბჭოში თავს იყრიან და მუშებს ლოკაუტით და სხვა საშუალებებით უშკლავდებიან; სამაგიეროთ მუშები პროფესიონალურ კავშირებში ერთდებიან და კაპიტალისტებს გაფიცვითა და ბოიკოტის საშუალებით თავს ესხმიან.

კლასთა ბრძოლის აუცილებელი შედეგია კლასიური შეკავშირება.

IV

უ ფ ლ ე ბ ა .

წარმოების წესი და მასზე აგებული სოციალური წყობილება—აი უფლების სათავე.

რა არის უფლება?

უფლება ეწოდება ყველასათვის სავალდებულო ნორმას ანუ კანონს, რომელიც განსაზღვრავს საზოგადოების წევრთა ურთიერთ-დამოკიდებულებას.

სანამ საზოგადოებაში მეფობს ინტერესთა თანხ-
მობა, ე. ი. პირველყოფილ კომუნისტურ წყობილება-
ში, უფლებას ნიადაგი არ აქვს. დღესაც ასეთია ინდო-
ეთის სოფელი—თემი. იქ „დაზარალებული პირი უჩივის
არა იმ უსამართლობას, რომელიც მას კერძოთ მიაყე-
ნეს, არამედ იმ წესის დარღვევას, რომელიც დამ-
ყარებულია პაწია თემში. კიდევ მეტი, ჩვეულებრივი
უფლება (უკეთ ზნე-ჩვეულება. ნ. რ.) მოკლებულია
იძულებითი ძალას“. *) ვინც გადალახა არსებული ზნე-
ჩვეულება, მას მხოლოდ გაკიცხვა მოელოს.

მართლაც, აქ წარმოებაში თემის ყველა წევრი მო-
ნაწილეა და ნაწარმოებიც ყველას ეკუთვნის. ამიტომ
ყველა მტკიცეთ აღვია იმ წესრიგს, რაც საჭიროა წარ-
მოებისთვის. ასეთ პირობებში კი უფლება და სასჯელი
უადგილოა.

კერძო საკუთრების დამკვიდრებით მდგომარეობა
გამოიცივალა. ყოველნაირი საწარმოო საშვალეობა კერ-
ძო მფლობელობაში გადავიდა და საკუთრების გარშემო
ბრძოლა გაჩაღდა. საზოგადოების ერთ ნაწილს საკუთ-
რება აქვს. მონურ წყობილებაში ასეთი იყვენ პატრო-
ნები. მეორე ნაწილი, მაგ., მონები, საკუთრებას მოკ-
ლებულია. პირველისთვის საკუთრება ხელსაყრელია და
ამიტომაც ის მის დაცვას ყოველივე ძალ-ღონით ცდი-
ლობს. მონებისთვის ეს საზარალოა და ამიტომ ისინი
არსებულ საკუთრებას ებრძვიან. ასეთ პირობებში გაბა-

---

*) მენი. ის. შ. ლაფარგის ჰასუსხი უ. ყორესის მოხსე-
ნებაზე. ინდოეთში პირველყოფილი კომუნისტური წარმოება
არ ბატონობს, არამედ აზიური წარმოებაა გამეფებული, რომ-
ლის ადგილობრივ საფუძველს თემი შეადგენს. არსებითათ
ასეთივე იყო პირველყოფილი თემი. ნ. რ.

ტონებულ კლასს მხოლოდ ერთი საშვალეობა-ღა დარჩენია—ძალას მიმართოს და მისი მეოხებით ურჩნი დაი მორჩილოს. ასე წარმოიშვა უფლება.

„ჩემი“ და „შენი“—აი რის გარშემო ტრიალებს უფლება. ნებადართული და სამართლიანია ის მოქმედება, რაც საკუთრებას ხელს უწყობს. აღკრძალული და უსამართლოა ყველა ის ნაბიჯი, რაც საკუთრებას ვნებს. ვინც საკუთრებას ხელი შეახო, მას უფლება სასტიკი დასჯით ემუქრება. ამ გზით უფლება სუსტს იმორჩილებს და არსებულ სოციალურ ბატონობას ამოგრებს. „უფლება ძალაა“, ძლიერი კი გაბატონებული კლასია. ამიტომაც იყო მონურ საზოგადოებაში პატრონებმა მთელი საზოგადოება დაიმორჩილეს და სასტიკათ ყვლეფდენ. აი რას ამბობს გამოჩენილი მეცნიერი ოსკარ პეშელი: „მონობა ადრე თუ გვიან თვითნებობას ამტკიცებს, ვინაიდან მას, ვინც მრავალ მონას ფლობს, მათი შემწეობით ადვილათ შეუძლია ყველა სუსტის დამორჩილება“ *).

საწარმოვო ძალთა განვითარებით ძველი წარმოება ისპობა და ახალი მყარდება და მასთან ერთად ახალი საწარმოვო დამოკიდებულება ანუ ახალი საკუთრება. ეს უკანასკნელი ახალ უფლებას მოითხოვს. საზოგადოების მთელი ისტორია ამას ნათლათ ამტკიცებს.

მონური წყობილება კერძო საკუთრებაზე აეგო. ამ ნიადაგზე ფართო აღებ-მიცემობა განვითარდა. სხვა და სხვა ნივთები—მონა და ადგილ-მამული, ათასნაირი ნაწარმოები—ერთი ხელიდან მეორეში გადადიოდნ და ასე პატრონს იცვლიდნ. ასეთ პირობებში განვითარდა ჯერ საბერძნეთის და შემდეგ რომის უფლება. აქ

*) ოსკარ პეშელი. Uoelkerkunde. შექვესე გამოცემა. 253 გვ.

ყოველივე სააღებ-მიცემო შემთხვევა წინდაწინ გარკვეულია. რომის უფლება სავსებით მესაკუთრეთ გამოეკლამა და სასტიკი დასჯით ემუქრებოდა ყველა მათ, ვინც ადგილ-მამულის საზღვარი გადალახა და სხვისი ქონება მიისაკუთრა. ვინც ყალი ვერ გადიხადა და პატრონს მისი საკუთრება ვერ დაუბრუნა, ამ უფლების მიხედვით მათ მონათ გახდომა ელოდა.

ფეოდალურ წარმოებაში მონის მაგიერობას ყმა ეწევა. ყმათა ბეგარა და ხარკი—აი, რაზეა დაფუძნებული ფეოდალთა კეთილდღეობა. საკმარისია გლეხები ბატონთ გადაუდგენ და მათ გაექცენ, რომ მთელი წარმოება და მით საზოგადოება დაიღუპოს.

ფეოდალური უფლება ფეოდალთა ინტერესების დასაცველათაა მოვლენილი. „ყველაფერი გლეხისა ბატონს ეკუთვნის“—აცხადებს ის. ასეთი იყო ფეოდალური კანონმდებლობა ყველგან საერთოთ, ასეთია ქართველთა მეფის ვახტანგ მეექვსის სჯულიც. გლეხი სავსებით დამორჩილეს და ფეოდალთა ყოველნაირი თვითნებობა დააკანონეს. საკმარისია აქ მოვიგონოთ ერთი საზიზღარი უფლება, ე. წ. უფლება პირველი ღამისა: ყოველივე ახლათ გათხოვილი ქალი პირველ ღამეს ბატონის საკუთრებას შეადგენდა. მაშინდელი უფლება და თვით ეკლესიაც ამ საზიზღარ მოვლენას კანონიერათ რაცხდა. „უფლება ფაქტის მხოლოდ ოფიციალური ცნობაა“. *)

ბურჟუაზიული წარმოება—ეს საქონლის წარმოებაა. აღებ-მიცემობას ფართო ნიადაგი მიეცა და საშუალო საუკუნეთა კარ-ჩაკეტილობა მოისპო... ასეთივე იყო ბევრში მაინც ძველი საბერძნეთისა და კიდევ უფრო რომის

*) კ. მარკსი. *Низета философии* 57 გვ.

საზოგადოება. აღებ-მიცემობის სწრაფ განვითარებას ხელს უწყობდა რომის უფლება. საშვალო საუკუნეებში ვაქრობა დაეცა და ამით ამ უფლებასაც წინადაგი გამოეცალა. მარა აი ეკონომიურ ასპარეზზე ბურჟუაზია გამოჩნდა და ვაქრობა-მრეწველობა აყვავდა. მაშინ, ე. წ. აღორძინების ხანაში, დაახლოვებით მე-15-ე საუკუნეში, მთელი დასავლეთი ევროპა რომის უფლებას ითვისებს. აქ მისი გვერდით ფეოდალური უფლებაც ბატონობს: პირველის ასპარეზია ვაქრობა-მრეწველობა, მეორის — ბატონთა და ყმათა ურთიერთ-დამოკიდებულება. როცა ბურჟუაზია მოღონიერდა, აღმოჩნდა რომ ფეოდალური უფლება საწარმოვო ძალთა განვითარებას აფერხებს. მაშინ რევოლიუცია დაიწყო; ბურჟუაზიამ ფეოდალური წყობილება და მისი დამცველი უფლება დაამხო. აქ საჭირო შეიქნა რომის უფლების გადაკეთება: ის მონობას იცავდა. ბურჟუაზიულ წარმოებას მონა კი არა, თავისუფალი მუშა ეწევა და აი, საფრანგეთის იმპერატორმა ნაპოლეონმა საფრანგეთის დიდი რევოლიუციის შემდეგ რომის უფლება შეასწორა და ე. წ. ნაპოლეონის სჯულის — კოდექსის სახელით განვითარებულ ბურჟუაზიულ წყობილებას შეუთანხმა. ამიერიდან ბურჟუაზია ყველა ქვეყნებში საერთოთ მტკიცეთ აღგია ნაპოლეონის სჯულის პრინციპებს.

ახალი უფლების დამყარება მუდამ ბრძოლას მოითხოვს. ის ახალ საკუთრებას ექონმაგება, ეს კი ძველი საკუთრებისა და მით ძველი გაბატონებული კლასის უარყოფაა. ამიტომაც არის უკანასკნელი ახალ უფლებას ბრძოლას უცხადებს და ასე საწარმოვო ძალთა განვითარებას წინ ეღობება. აი, რას ამბობს რუდოლფ იერინგი: „ყოველივე ახალი უფლება ბრძოლის მეოხებითაა მოპოებული: ყოველივე ცოტათი მაინც მნიშვნე-

ლოვანი დებულება უნდა წაართვან იმ ელემენტებს, რომელნიც ეწინააღმდეგებოდნენ მის შემოღებას..... არსებულ უფლებასთან გადაკვანძულია მრავალ ადამიანთა და მთელ წოდებათა ინტერესები; ამიტომ მისი მოსპობა შეუძლებელია ისე, რომ მათ საგრძნობელი ზარალი არ მიაყენონ. არსებული უფლებბრივი ნორმისა და დაწესებულებების რეფორმის წამოყენება ნიშნავს ამ ინტერესთა საწინააღმდეგოთ ბრძოლის ატეხას.... ყველა დიდი მოპოვებანი, რომელზედაც შეუძლია მიუთითოს უფლების ისტორიამ: მოსპობა მონობის³ და ბატონყმობის, თავისუფლება რწმენისა, ხელობისა, ადგილ-მამულის საკუთრებისა და სხვ.—ყველა ეს რეფორმები კაცობრიობამ მოიპოვა სასტიკი ბრძოლით, რომელიც ხშირათ მთელი საუკუნეები გრძელდებოდა; გზა, რომლითაც მიდიოდა უფლება თვისი განვითარების დროს ხშირათ აღნიშნულია სისხლის ნაკადულით“. *)).

ფეოდალურ-აბსოლიუტური თვითნებობის დამხობა და ადამიანის თავისუფალ მოქალაქეთ გამოცხადება ყველგან ბურჟუაზიული რევოლუციის საქმეა. ძველი უფლების მატარებელნი ყოველთვის უკანასკნელ სისხლის წვეთამდე იცავენ თავიანთ ბატონობას! მარა რაკი ახალი წარმოება საკმაოთ განვითარდა და ძველი უფლებბრივი კანი აუტანელი შეიქნა, ის, ასე ვთქვათ, თავის კანში ვეღარ ეტევა, სქდება და ახალი კლასი ძალით ახალ უფლებას აფუძნებს. „ძალა — უფლებაა“.

ამ გზით გუშინდელი უფლება დღეს უფლების უარყოფაა; ის, რაც სამართლიანი იყო ერთხანაში, უსამართლოა სხვა ეამს; ის, რაც კანონიერი იყო ერთ ადგილას, უკანონოა მეორე ადგილას. მაგ., ბატონ-ყმობის დროს ბატონს უფლება ჰქონდა ყმა გაეყიდა. ცნობილია, ჩვენი

*) Рудольфъ Берингъ. Борьба за право. Пер. съ Нѣм. Губскаго. 3—8 გვ.

სამშობლოს „ბურჯების“ — თავად-აზნაურთა წინაპართ არა ერთი და ორი ყმა მიუყიდნიათ „უსჯულო“ ოსმალ-სპარსთათვის. ეგვიპტის მამელიუკების რაზმში მუდამ ბევრი გაყიდული ქართველი იყო. ეს სავსებით კანონიერი იყო იმ ხანათ. დღეს ეს სასტიკათ აკრძალულია, თუმცა არა ერთი და ორი „ბრწყინვალე“ თავადი შესტირის იმ „დიდებულ“ ხანას. რა იყო? რა მოხდა? რა შეიცვალა? ბატონ-ყმობა მოისპო და კაპიტალიზმი დამკვიდრდა. პირველი პიროვნების დამორჩილებაზეა აშენებული, მეორე კი თავისუფალ მუშას მოითხოვს. ამიტომ ძველი უფლება დაიმსხვრა და მით ყმათა გაყიდვაც. „როგორც პოლიტიკური, ისე მოქალაქობრივი კანონმდებლობა მხოლოდ აცხადებდა ანუ ოქმში შეჭკონდა ეკონომიურ დამოკიდებულებათა მოთხოვნილებანი.“ *)

ავიღოთ მეორე მაგალითი. როგორც მონურ, ისე ფეოდალურ საზოგადოებაში სასტიკათ კიცხავდენ მევახშეობას; ანუ ფულის გასაზრდელათ გასესხებას. რომის პაპები ანათემას ანუ საეკლესიო წყევლას უცხადებდენ „ყაჩაღებს“, როგორც მაშინ უწოდებდენ მევახშეთ. ცნობილი რეფორმატორი ლიუტერი ამბობდა ერთ თავის წერილში 1524 წელს: „თუ მას (მევახშეს) 10 ათასი ფლორინი **) აქვს, ის წლიურათ 4 ათას ფლორინს სარგებელს იღებს, ეს ნიშნავს წლის განმავლობაში ერთი მდიდარი გრაფის „შეკმას“. თუ მას 100 ათასი ფლორინი აქვს, როგორც ეს უნდა ჰქონდეს მსხვილ ვაქარს, ის იღებს 40 ათასს. ეს ნიშნავს მდიდარი თავადის „შეკმას“. თუ მას მილიონი აქვს, ის იღებს 400 ათასს, ეს ნიშნავს წლის განმავლობაში დი-

*) კ. მარქსი. Нищета философии. 54 გვ.

**) ფლორინი დაახლოებით მანეთს უდრდა. ნ. ტ.

დი მეფის „შეკმას“. თან მას არავინ ემუქრება, არც მას პირადათ და არც მის ქონებას, ის არაფერს აკეთებს, ზის ბუხართან და წვავს ვაშლებს: მაშასადამე, ყაჩაღს შეუძლია სახლში იჯდეს და ათი წლის განმავლობაში მთელი ქვეყანა „შეკამოს“.

ამ ჟამათ ამ „ყაჩაღებს“ — როტშილდ — მენდელსონებს — ფეხ-ქვეშ ეგება მთელი ქვეყანა გვირგვინოსან მეფეებიდან დაწყებული უბრალო მოქალაქით გათავებული. ეს ცოტაა. მთელი ბურჟუაზიული პოლიტიკა, შინაური და გარეშე, საბოლოოთ ფინანსისტების ხელშია. ბირჟა ტონს აძლევს საარჩევნო კამპანიას, ამოძრავებს პარლამენტს, ძირს უთხრის სამინისტროს პარლამენტარულ ქვეყნებში, ნიშნავს ახალ მინისტრებს, იწვევს ომს და სხვ. აბა, გაბედეთ: ბირჟის დამორჩილება და თქვენ განადგურება მოგელის! აბა შეეცადეთ ბირჟის დატუქსვას და მთელი ბურჟუაზიული ქვეყნის სამასხარო გახდებით!

სად უნდა ვეძიოთ ამ წინააღმდეგობის სათავე? როგორც მონურ, თავდაპირველათ მაინც, ისე ფეოდალურ წყობილებაში ნატურალური წარმოება ბატონობს: აქ თავის მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლათ აწარმოებენ. მევახშე და მისი მოქმედება ძირს უთხრის ნატურალურ წარმოებას და ხალხს სიღარიბის მორევში მიერეკება. ასეთ მდგომარეობაშია დღესაც ჩვენი სოფელი. აქ გლახს კარზე! ბოქალური და ჩაფარი ადგიან და მისგან გადასახადს ითხოვენ. რა უნდა ქნას გლახმა ამ პირობებში? ის იძულებულია სოფლის ჩარჩს მიმართოს და მისგან სესხი აიღოს. გლახს შემოსავლის წყარო არსაიდან არ აქვს და ასეთ პირობებში მევახშე რამოდენიმე ხნის განმავლობაში გლახის მთელ სარჩო-საბადებელს ეპატრონება. ბატონყმობის დროს გლახის სიმდიდრე სასარგებლოა ბატონისთვისაც: მდიდარ გლახს

მეტ ხარკსა და ბეგარას დააკისრებ. გლეხის გალატაკება კი ბატონსაც უსპობს საცხოვრებელ საშვალებას და მთელ საზოგადოებას განადგურებით ემუქრება. ამიტომ აქ მევახშეს ყველა გმობს და მის მოქმედებას ყაჩაღობათ ნათლავენ. და აი, უფლებაც მევახშეობას კრძალავს და მევახშეს სასტიკათ სჯის.

კაპიტალისტურ საზოგადოებაში საქონლის წარმოება ბატონობს: აქ გასაყიდათ, ბაზრისთვის ამუშავებენ. წარმოებაში ფულია საკირო, ეს კი ბანკირს აქვს. კაპიტალისტი მისგან სესხულობს და წარმოებაში აბანდებს. მეორეთ, ბანკები და წვრილი მევახშეები გლეხებსა, ხელოსნებსა და საზოგადოთ ქალაქის წვრილ ხალხს ალატაკებენ და უმუშევართა რაზმში ერეკებიან. რაც მეტია მუშა, მით მეტია მათ შორის მეტოქეობა და ამიტომ ნაკლებია მუშათა ხელფასი. ეს საზარალოა მუშისთვის, მარა ხელსაყრელია ბურჟუაზიისათვის. უკანასკნელი გაბატონებული კლასია და მისი ინტერესი საერთო ნაციონალურ ინტერესათ გამოაქვთ. ამ გზით ბანკირები ხელს უწყობენ ბურჟუაზიის გაძლიერებას, ამის გამო მთელი საზოგადოება მათ წინაშე ქედს იხრის და მათ გუნდრუქს უკმევს. ამიტომაც არის ბურჟუაზიის გაძლიერებისთანვე უფლება მევახშეობას კანონიერათ აცხადებს და ბანკირთა მოქმედებას მთელი თავისი ძალღონით მფარველობს.

უფლება გაბატონებულ კლასს ემსახურება. ამიტომ გაყვლეფილი კლასი არსებულ უფლებას ებრძვის და მის მოსპობას ეტრფის.

ვის შეუძლია ამხედრებული ხალხი დაიმორჩილოს და უფლება გაბატონებულ კლასთა სასარგებლოთ დაიცვას?

ეს სახელმწიფოს საქმეა.

V

პოლიტიკური წყობილება.

სახელმწიფოს წარმოშობა ორნაირია: ერთნაირია აღმოსავლეთში, მეორე ნაირი დასავლეთში.

აღმოსავლეთში წარმოების აზიური წესი ბატონობდა. ეს ითხოვდა მინდვრების მორწყვასა და ქაობთა ამოშრობას. ამისთვის საჭირო იყო სასტიკი ცენტრალიზაცია და ძლიერი მართვა-გამგეობის მოწყობა: ქვე შეერდომი აქ უპირველესათ სახელმწიფოს მოსამსახურე იყო. ამ უზარ-მაზარ წარმოებას მეფე მეთაურობდა: წარმოების დასაწყისი და დასასრული აქ მეფის სიტყვაა. ამიტომაც იყო მეფე პოლიტიკურათაც ქვეყნის შეუზღუდველი ბატონ-პატრონი შეიქნა, ყველა მისი სურვილი და ბრძანება მთელი ხალხისთვის კანონი იყო. *) ეკონომიური ბატონობა პოლიტიკური ბატონობის ქვაკუთხედია. *მე უკმა იქი სი!*

მთელი ადგილ-მამულის მესაკუთრე და ამით ხალხის პოლიტიკური მეთაური მეფეა. მათ ახლო იდგენ და მის მარჯვენა ხელს შეადგენდენ ხუცები და მხედრები. პირველნი წარმოების ვადას იკვლევდენ და ამ მიზნით ვარსკვლავთ-მრიცხველობას მისდევდენ. პირველათ იმათ შენიშნეს, რომ მდ. ნილოსის გადმოხეთქა დაკავშირებულია მნათობთა მოძრაობასთან. მხედრები სახელმწი-

*) აი რას ამბობს ასურეთ-ბაბილონის შესახებ გამოჩენილი მეცნიერი გიორგი ვეპერა: „მიწის დამუშავების საფუძველი მორწყვაა... (ამ მორწყვას მეფენი მეთაურობდენ)... საბოლოოთ აქ უნდა ვეძიოთ ეკონომიური მოტივი მეფეთა, აქაც, როგორც ეგვიპტეში ნამეცანი ძლიერებისა“. იხ. მისი სტატია „Agrargeschichte“ Handwoerterbuch der Staatswissenschaften“-ის ტომში, 62 გვ. მეორე გამოცემა.

ფოში წეს-რიგს იცავდენ და წარმოების წესიერ მსვლელობას დარაჯათ ედგენ. მოკლეთ, მეფის ბრძანებით წარმოებას ნამდვილათ ისინი მეთაურობდენ და ამიტომ ბიუროკრატიულ საფეხურზე პირველი ადგილი ეჭირათ და ხალხის ბედ-იღბალს სავსებით განაგებდენ. მათ უკან მისდევდენ წარმოების ადგილობრივი მეთვალყურენი, შემდეგ სხვა და სხვა ხელოსნები და დაბოლოს იდგა „შავი ხალხი“—ყველას მიერ დატუქსულ-დამონებული მშრომელი ხალხი. ასე მთელი საზოგადოება რამოდენიმე ნაწილათ დაიყო. არავის არ შეეძლო ერთი ნაწილიდან მეორეში გადასულიყო და თვითოეული ნაწილი განცალკევებულათ ცხოვრობდა. ყველა ადამიანი დედის მუცლიდან სიკვდილის კარამდის, მამა და შვილი, მთელი შთამომავლობა, ყველა მუდამ ერთსა და იმავე მდგომარეობაში იმყოფებოდენ. ეს კასტებია. კასტები დღესაც არსებობენ ინდოეთში.

სად უნდა ვეძიოთ ამ მოვლენის სათავე?

წარმოება მუდამ ერთი და იგივე იყო, ის ერთ დონეზე გაჩერდა. ტენიკის განვითარება მოიხპო, მის მაგიერობას ასრულებდა მიწის საზღაპრო ნოყიერობა. ამიტომ მთელი ცხოვრება მუდამ ისეთი იყო, როგორც ასი და მრავალი ათასი წლების წინ: მას მამა-პაპათა გადმოცემანი და ზნე-ჩვეულებანი დაეპატრონენ და ის ღმერთის ნება-კურთხევით მონათლეს. უზარმაზარი წარმოება სასტიკ დისციპლინას ითხოვდა. მოსპეთ საუკუნოებით განმტკიცებული წეს-რიგი და მთელი წარმოება და მით მთელი საზოგადოება უფსკრულისაკენ გაექანება, შესცვალეთ ამ პირობებში საზოგადოების სხვა და სხვა კასტების ურთიერთშორის დამოკიდებულება და მთელ საზოგადოებას განადგურება მოეღის. ამიტომაც იყო უკიდურესი დესპოტიზმი და საზოგადოების სოციალურ-

პოლიტიკურათ კასტიური დანაწილება მთელი აღმოსავლეთის პოლიტიკის საფუძველი შეიქნა. ამ საფუძვლის მოშლა ახალი ეკონომიური ურთიერთობის—კაპიტალიზმის საქმეა.

აი რით აიხსნება ის მოვლენა, რომ ტრადიციას დღემდისაც განსაკუთრებული გასავალი იქვს აღმოსავლეთში *).

სხვა გზით წავიდა დასავლეთ ქვეყნების განვითარება. აქ სახელმწიფოს სათავე კერძო საკუთრება და მონური წარმოება შეიქნა. აი რას მოგვითხრობს ძველი საბერძნეთის შესახებ ლ. მორგანი: საკუთრების დამკვიდრებამ განსაკუთრებული შედეგი გამოიწვია. ათინელთა ერთი ნაწილი დავალიანდა და ამის გამო მონურ მდგომარეობაში ჩავარდა. ამით ძველი თემური წყობილება დაირღვა და მონური წყობილება დამკვიდრდა, სოციალური თანასწორობის ნაცვლათ კლასიური საზოგადოება დაფუძნდა. მარა კლასიურ საზოგადოებაში კლასთა ბრძოლა წარმოებს. გაბატონებული—ამ შემთხვევაში პატრონთა კლასი, თავის საკუთრებასა და ბატონობას მტკიცეთ ადგია. გაყვლეფილი ზონათა კლასი და სოფლისა და ქალაქის გადატაკებული მოქალაქენი. არსებულ საკუთრებას ებრძვიან და ცდილობენ დაეპატრონონ საზოგადო ადგილ-მამულს, რომელიც ხელთ იგდეს გამდიდრებულმა მოქალაქეებმა. მოკლეთ, აშკარათ თუ ფარულათ, შეერთებულათ თუ ცალ-ცალკე, გაყვლეფი-

*) აი რას ამბობს ჩინეთის შესახებ ხსენებული ვებერი:
 „ზნე-ჩეუულება ბატონობს კანონისებური ძალით და განსაზღვრავს უოფედეე მოქმედებასა და მდგომარეობას თვით უმადლესი ძალა-უფლებების გარეშეც. ის აწესრიგებს თვითოეული პირის ნაწილს საზოგადო ადგილ-მამულში, მიწათ-მოქმედების წესს, სახელმწიფო გადასახადს“ და სხვ. იქვე, 5 ნ კვ.

ლი საზოგადოება გაბატონებულთ ბრძოლას უცხადებს. ასეთ პირობებში პატრონთა ინტერესია გაყვლიფილთა დამორჩილება. რა გზით შეიძლება საზოგადოებაში „წესრიგის“ დაცვა და არსებული ბატონობის განმტკიცება—ხელის შეწყობა?

624 წელს ქრისტეს დაბადებამდე დრაკონმა კანონთა მთელი რიგი შეიმუშავა: კერძო საკუთრების დამრღვევთ ის სასტიკი დასჯით ემუქრებოდა. შემდეგ მეფე სოლონმა მთელი საზოგადოება ორ მთავარ ნაწილად გაჰყო: ერთ მხარეზეა მესაკუთრე საზოგადოება, რომელიც პოლიტიკურ-მოქალაქობრივი უფლებებითაა აღჭურვილი, მეორე მხარეზეა მონები და გალატაკებული მოქალაქენი—ისინი მოკლებული არიან ყოველგვარ ძალაუფლებას. თვით მესაკუთრე საზოგადოება სხვა და სხვა უფლებებით აღჭურვილია, იმისდა მიხედვით, ვის რამდენი ქონება მოეპოვება. მთელი გაბატონებული საზოგადოება სოლონმა ოთხ კლასად დაჰყო და ქონებისდა მიხედვით პოლიტიკური უფლებებით შემოსა და ვალდებულებანი დააკისრა. კანონი მესაკუთრეთა სასარგებლოდ გამოიყენეს...

ამით ნიადაგი მოესპო ძველ საზოგადოებას, რომელიც სისხლით ნათესაობაზე იყო აშენებული: თემს შეეძლო საცხოვრებელი ადგილი გამოეცვალა და ახალ ადგილზედაც ძველი წყობილება შეენარჩუნებია. ახალი—მონური წყობილება კერძო საკუთრებაზე და უპირველესად ადგილ-მამულის დასაკუთრებაზე აეგო. ამით საზოგადოების საცხოვრებელი ადგილი წინდაწინ განსაზღვრულია. სახელმწიფო კი კერძო მესაკუთრეთა შეერთებაა. მთელი სახელმწიფოს ფარგლებში კერძო საკუთრების უმაღლესი მფარველობა და დაცვა—აი სახელმწიფო ძალა-უფლების უმთავრესი მიზანი. ამიტომაც

არის ყველა სახელმწიფოს თვისი ადგილ-მამული ანუ ტერიტორია მოეპოვება. წაართვით ტერიტორია და სახელმწიფოც გაჰქრება, მოსპეთ კერძო საკუთრება და სახელმწიფოს საფუძველიც მოიშლება.

სახელმწიფოში პოლიტიკურათ ბატონობს ის, ვინც გაბატონებულია სოციალურათ. თემის პატრიარქები და წინამძღოლები და შემდეგ გამდიდრებული ვაქრები— აი, ვინ დაეპატრონენ საბერძნეთს *). საზოგადოების მოსამსახურე პირები თვით საზოგადოებას იმორჩილებენ.

ასეთია დაახლოებით ყველა სახელმწიფოთა დასაბამი დასაველეთ ქვეყნებში.

ჩვენ დავინახეთ: სახელმწიფო შედეგა წარმოებაზე აგებული სოციალურ-უფლებრივი წყობილებისა. სოციალური წყობილება კი გაბატონებულთა ინტერესს ემსახურება. ამიტომაც არის „პოლიტიკური ძალა-უფლება მხოლოდ ერთი კლასის შეკავშირებული ძალაა სხვა კლასთა დასამორჩილებლათ“ **).

„თანამედროვე სახელმწიფოებრივი ძალა-უფლება კი მხოლოდ აღმასრულებელი კომიტეტია, რომელიც ბურჟუაზიის საზოგადო საქმეებს განაგებს“ ***). ასეთია სახელმწიფო საერთოთ. აღმოსაველეთის სახელმწიფონი მეფეთა და ხუცებ-მხედარ-მოხელეთა ბატონობას იცავენ. ანტიური სახელმწიფო პატრონთა ინტერესს ემსახურება და ფეოდალური სახელმწიფო საერო და სასულიერო ფეოდალთა ბატონობას ამაგრებს.

გაყვლეფილი კლასები მუდამ, აშკარათ თუ ფარულათ, იმას ცდილობენ, რომ ბატონობის უღელი. ჩამო-

*) ლ. მორგანი, *Первобытное общество*.

**) კ. მარქსი და ფ. ენგელსი. *კომუნისტური მანიფესტი*.

***) იქვე.

იშორონ და თავისუფლათ ამოისუნთქონ. მათი დამორჩილება სახელმწიფოს საქმეა.

ამ მიზნისათვის სახელმწიფოს ხელში მრავალი საშუალებაა, უპირველესათ ფინანსიური ძალა და ჯარი.

„რომ სახელმწიფოს არსებობა.... შესაძლებელი იყოს, ის თვით ეკონომიურ ძალას უნდა წარმოადგენდეს; სულ ერთია—ამ ძალის წყარო დაპყრობა და ომი იქნება თუ საკუთარი ადგილ-მამულის ფლობა ან ის შედეგი იქნება, როგორც ჩვენს დროში, გადასახადთა მთელი სისტემის, რომელიც კონსტიტუციონურ სახელმწიფოში გადასახადთა თვით-გაწერის სახეს ღებულობს“ *).

ეს კი სავსებით დამოკიდებულია წარმოებისგან. განვითარებული წარმოება მდიდარ სახელმწიფოს წარმოშობს. მართლაც, სახელმწიფოს შეუძლია ხალხის მხოლოდ ზედმეტი-ნაწარმოები მიისაკუთროს, წინააღმდეგ შემთხვევაში ხალხი სილატაკის მორევში ჩაეშვებოდა და მით, ადრე თუ გვიან, თვით სახელმწიფოც დაეცემოდა.

იქ, სადაც ნატურალური წარმოება ბატონობს, სახელმწიფოს შეუძლია ხალხისგან გადასახადი მხოლოდ ნატურით, თვით ნაწარმოების სახით აიღოს, ან მას დააკისროს ბეგარა ანუ წლის განმავლობაში რამოდენიმე დღე სახელმწიფოს სასარგებლოთ მუშაობა. აზიურ სახელმწიფოებში მთელი ქირნახულის მეთაფის მეფის ბელღებში ეზიდებოდნენ. ეს სახელმწიფო ხარკია. მეორეთ, მთელი ადგილ-მამულის მეთაფის ხალხი მეფის სასარგებლოთ ამუშავებდა. ეს ბეგარაა. ამიტომაც იყო „სახელმწიფოს ეკონომიურ ჩონჩხს წარმოადგენდენ მეფის

---

*) Антоніо Лабріола. Историческій матеріалізмъ
 53—54 გვ.

დომენები*) და მონები, საკუთარი ხაზინა, მისი ბელელი, ბოსელი და არსენალი(“**).

ძველი საბერძნეთის ე. წ. გმირულ ხანაში ნატურალური წარმოება მეფობდა. ამიტომ სახელმწიფოთა მეთაურები თავს ირჩენდენ საკუთარი ადგილ-მამულის შემოსავლით და ქვეშევრდომთა საჩუქრებით. უკანასკნელნი თავიანთ მეფეთ პატიუბდენ და მათ შესაფერაათ უმასპინძლდებოდენ. დროთა განმავლობაში ეს ქვეშევრდომთათვის სავალდებულო შეიქმნა.

მდგომარეობა გამოიცვალა აღებ-მიცემობის განვითარებით. სახელმწიფოს გასავალი სწრაფათ გაიზარდა. განვითარებული მოქალაქობრივი ცხოვრება ითხოვდა მრავალ საზოგადო შენობათა აგებას. მულმივმა ომმა ხალხი წელში გასტეხა. ამიტომ მას შეეძლო საკუთარ ხარჯზე მხოლოდ შეიარაღება. თვით ბრძოლის ველზე კი სახელმწიფოს უნდა ერჩინა. ამ მიზნით ჯარის კაცთათვის ჯამაგირი დაწესდა. საკირო იყო ქალაქთა გამაგრება და მათი მაგარი კედლებით გარს შემოვლება. საბერძნეთს გარეშე მტრები ზღვიდანაც ემუქრებოდენ და ეს ითხოვდა საზღვაო ფლოტის გაძლიერებას. თან ძველი საბერძნეთის ზოგიერთ სახელმწიფოში ძალა-უფლებას დემოკრატია დაეპატრონა და რომ ყველა მოქალაქეთათვის მისაწდომი ყოფილიყო ყოველნაირი საზოგადოებრივი თანამდებობა, საკირო შეიქმნა მოხელეთათვის ჯამაგირის დანიშვნა.

რა გზით შეეძლო საბერძნეთის დემოკრატის ამ მრავალ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება?

სახელმწიფომ უპირველესათ არა პირდაპირ გადა-

*) ადგილ-მამული.

***) მაქს ვებერი. Handwoerterbuch der Staatswissenschaftlichen I ტომი, 60 გვ.

სახადთა სისტემა დააკანონა. ასეთია სხვა და სხვა ბაჟები, ნავთ-სადგურისა და საბაზრო გადასახადი. შემდეგ ის იძულებული შეიქნა არაჩვეულებრივ, მაგ., ომიანობის ხარჯთა დასაფარავათ პირდაპირი გადასახადი შემოეღო: ასეთ ხარჯებს ყველა მოქალაქეთა შორის ანაწილებდენ. თან, ხშირათ, უფრო ათინაში დიდი მოხელენი თანამდებობაზე არჩევის თანავე ვალდებული იყვენ საზოგადო ხარჯები ეკისრათ, მაგ., სამხედრო ხომალდები აეგოთ*).

ასეთი იყო დაახლოებით ყველა ანტიურ ანუ მონურ სახელმწიფოთა შემოსავალი.

ფეოდალურ საზოგადოებაში ბოლო მოეღო ფართო აღებმიცემობას და კარჩაკეტილობა გამეფდა. აქ კვლავ გაბატონდა ნატურალური წარმოება და აი, სახელმწიფოც კერძო მეურნეობას ეწევა. მეფის ხაზინა მისი კერძო საკუთრებაა და უმაერესათ საკუთარი ადგილ-მამულისა ანუ დომენების შემოსავლით ივსება. აქ სახელმწიფო ბეგარა და ხარკი იგივე საბატონო ბეგარა და ხარკია. ასეთი იყო კერძოთ საქართველოს სამეფო ხაზინა ანუ სალარო. მეფის კერძო ადგილ-მამული და სხვა და სხვა ძვირფასი სამკაულები—აი ქართველ მეფეთა შემოსავლის ერთ-ერთი წყარო.

ნელ-ნელა საშვალო საუკუნოებშიც ფეხი მოიდგა აღებ-მიცემობამ. მეფეებმა და სხვა ფეოდალებმა ეს თავის გასამდიდრებლათ გამოიყენეს და ვაქრებს დააკისრეს ათასნაირი ბაჟები ე. წ. საგზაო, სახილო, საბაზრო და სხვა ასეთ გადასახადთა სახით. განსაკუთრებულ შემთხვევებში, მაგ., ომიანობის დროს, ცოლის შერთვისა, ქალის გათხოვისა და სხვა ასეთ ბრწყინვალე ჟამს მეფე,

---

*) იქვე, მესამე ტომი. Eduard Meyer-ის სტატია, Geschichte der Finanzen. 940 გვ.

ნი ხალხისგან და უპირველესათ გაბატონებული წოდებისგან საჩუქარს ითხოვდენ, ტახტს დაეხმარეთო. ამნაირი „დახმარება“ თანდათან ჩვეულებრივი მოვლენა შეიქნა და იძულებითი ხასიათი მიიღო. მას შემდეგ რაც ბურჟუაზია მოლონიერდა და აბსოლიუტური მონარქია დაწესდა, ათასნაირ გასავალთა და უმთავრესათ დაქირავებული ჯარის შესანახავათ მან შემოიღო სხვა და სხვა პირდაპირი გადასახადი. ასეთი იყო, მაგ., გერმანიაში მე-15-ე საუკუნეში დაწესებული ე. წ. „საყოველთაო ფენიგი“ *). რასაც ყველა ქვეშევრდომი იხდიდა.

კაპიტალისტური საზოგადოების დამახასიათებელია საწარმოვო ძალთა სწრაფი და ფართო განვითარება. ამიტომ ბურჟუაზიული სახელმწიფო უზარმაზარი ეკონომიკური ძალა შეიქნა. მას გაყავს რკინის გზები და ფოსტა-ტელეგრაფი, ამუშავებს მადნებს, მაგ., ოქრო-ვერცხლს, ფლობს ტყეებს და სახნავ-სათეს ადგილ-მამულებს და ამასთან ერთათ ხალხს აკისრებს ათასნაირ პირდაპირ, და კიდევ უფრო მეტს, არაპირდაპირ გარდასახადს.

თვით ხალხი აძლევს ბურჟუაზიულ სახელმწიფოს იმ აძლას, რომლითაც ხალხსვე იმორჩილებენ და ტუქსავენ.

კლასიურ საზოგადოებაში საკუთრებასა და მით გაბატონებულ კლასებს მუდმივი საფრთხე მოელის: მათ ყოველი მხრიდან ემუქრებიან. ამიტომ სახელმწიფოს მიზანია გარეშე და შინაურ მტერთა დათრგუნვა. ამისთვის საუკეთესო იარაღი ჯარია.

რით აიხსნება ჯარის ასეთი თუ ისეთი მოწყობლობა სხვა და სხვა ხანაში?

*) ფენიგი ნასევარ კაპეიკსე ცოტა ნაკლები.

როცა ერთი თემი მეორეს თავს ესხმოდა, მაშინ საკიროებისას იარაღს მთელი თემი ისხამდა და მტერს შეერთებული ძალ-ღონით უმკლავდებოდა. კლასიურ საზოგადოებაში სხვანაირი მდგომარეობა არსებობს: აქ მტერი არა მარტო გარეთ, ის თვით სახელმწიფოს ფარგლებშიც არსებობს. მთელი ხალხის შეირაღება, ეს ხომ შინაურ მტერსაც ხელში იარაღს მისცემდა და გაბატონებულ კლასებთან ბრძოლას გაუადვილებდა. ეს სახელმწიფოს დაუძლურებაა და გაბატონებულ კლასთა წინააღმდეგ მიმართულია. ამიტომ იყო საზოგადოების გაყვლეფილ ნაწილს იარაღი აპყარეს და მთელი საზოგადოება ორათ გაიყო: ერთია გაბატონებული და თან შეიარაღებული ანუ მეომარი ნაწილი, მეორეა—გაყვლეფილი ანუ უიარაღო ნაწილი; პირველი მბრძანებელია, მეორე დამორჩილებული *). ამიერიდან სამხედრო წოდება გაბატონებული კლასის იარაღია.

ბრძოლაში მუდამ ძალა იმარჯვებს, მაშასადამე, უფრო ძლიერი ჯარი. „გამარჯვება კი დაფუძნებულია იარაღის დამზადებაზე, უკანასკნელი საზოგადოთ წარმოებაზე... ჯარის შეიარაღება, შედგენილობა, ორგანიზაცია, ტექნიკა და სტრატეგია დამოკიდებულია უპირველესათ არსებული წარმოებისა და მისვლა-მოსვლის განვითარების საფეხურისგან.... მე-14-ე საუკუნეში ევროპიელებმა არაბებისაგან ისწავლეს თოფის წამლის მომზადება—მოხმარა, რამაც, როგორც ყველა მოწაფემ იცის, სავსებით გარდაქმნა ომიანობის მსვლელობა..... ცეცხლით-მსროლელი იარაღის შემოღებამ რევოლიუციონური გავლენა იქონია

*) გუსტავ შმოლერი. Grundriss d. allgemeinen Volks-wirtschaftslehre. 1 ტომი, მეორე გამოცემა 353 გვ.

არა მხოლოდ ომის მსვლელობაზე, არამედ—პოლიტიკური ბატონობა—დამორჩილების დამოკიდებულებაზე—დაც კი. ცეცხლით-მსროლელი იარაღის მოსაპოვებლათ საჭირო იყო მრეწველობა და ფული, ამას კი ორივეს მოქალაქენი ფლობდნენ. ამიტომ ცეცხლით-მსროლელი იარაღი თავიდანვე ქალაქთა და მათზე დაყრდნობილი მონარქიის იარაღი შეიქნა ფეოდალთა საწინააღმდეგოთ. აზნაურთა სიმაგრეების ქვის კედლებმა, რომლებიც ამ დრომდე მიუწვდომელი იყო, ვეღარ გაუძლეს მოქალაქეთა ზარბაზნებს. მოქალაქეთა თოფების ტყვიებმა მხედართა ჯავშანი გახვრიტეს. ჯავშანში ჩასხმულ თავად-აზნაურთა მხედრების დაცემით თვით თავად-აზნაურობის ბატონობაც დაიმსხვრა“ *).

არა მარტო შეიარაღება, არამედ—თვით სამხედრო წესიც სავსებით წარმოებასა და სოციალურ ბატონობას ემორჩილება. ფეოდალური წყობილების დროს გლეხის ომში გაყვანა მას გაალატაკებდა და მით წარმოებას დასცემდა. ასეთი იყო გლეხთა ომიანობაში მონაწილეობის შედეგი მონურ წყობილებაში! ამიტომ, როგორც ვიცით, ფეოდალურ წყობილებაში ქვეყნის დაცვა ფეოდალებმა იკისრეს. თავად-აზნაურობა სამხედრო წოდებას წარმოადგენდა. აბსოლიუტური მონარქია ფეოდალთა ალაგმვას ცდილობდა და ამ მიზნით ის ქალაქებს დაუკავშირდა. ქალაქები მეფეს ფულით ეხმარებოდნენ, ამით კი უკანასკნელი თავისუფალ მეომართ ქირაობდა. დაქირავებულ ჯარში ყველა მეომარს იღებდნენ, ვინც იკისრებდა მონარქიის ინტერესთა ქომაგობას ფეოდალთა საწინააღმდეგოთ. ყველა ევროპიულ სახელმწიფოთა ჯარში მულამ ბევრი დაქირავებული შვეიცარიელი ირიც-

*) ფრ. ენგელსი *Литт-Дюрингъ*. 221—3. გვ.

ხებოდა. ცნობილია, რა თავ-განწირვით იცავდენ დაქირავებული შვეიცარიელები საფრანგეთის დიდ რევოლუციისაში ლუი მე-16-ეს და მის მთავრობას! ამის მეოხებით მეფემ ფეოდალები დატუქსა და თავისი თვითმპყრობელობა განამტკიცა.

აბსოლიუტიზმის დაცემით თვით დაქირავებულ ჯარსაც ბოლო მოეღო. ეს საფრანგეთის დიდი რევოლუციის საქმეა. ევროპის რეაქციონურმა სახელმწიფოებმა საფრანგეთის რევოლუციის წინააღმდეგ კავშირი ანუ კოალიცია შექკრეს და საფრანგეთის მონარქიას გამოე-სარჩლენ. კოალიცია დაქირავებული ჯარით იბრძოდა. საფრანგეთის ახალ მთავრობას არ შეეძლო საკმაო საწინააღმდეგო ჯარის დაქირავება: რევოლუციამ ფინანსიური კრიზისი გამოიწვია. და აი, მან საფრანგეთის ახლათ-განთავისუფლებულ ხალხს მიმართა—რევოლუციის მოპოვებანი დაიცავითო. მთელი საფრანგეთი ფეხზე წამოდგა და იარაღი აისხა. კოალიციას მრავალრიცხოვანი მასა, მთელი მეომარი ხალხი დაუპირდაპირეს. „ამ მასით უნდა დაეცვათ პარიზი,—ერთი განსაზღვრული ადგილი. ეს კი შეუძლებელი იყო მასიურ ბრძოლაში გაუმარჯვებლათ. მსროლელთა უბრალო დატაკება საქმარისი არ იყო, საჭირო იყო მასის ბრძოლის ველზე გამოსაყვანათ შესაფერი ფორმის გამონახვა და ეს ფორმა აღმოჩნდა—კოლონა“^{*)}).

ევროპის კოალიციის ჯარი ძველი „ლინიური“ წესით იბრძოდა. მთელ ჯარს ერთ „ლინიასზე“ ანუ ხაზზე აწყობდენ და მტერს სხვა და სხვა მხრიდან თავს ესხმოდენ. ამიტომ აქ ომის ბედს სწყვეტდა ერთი შეტევა. ვინც პირველ შეტაკებაში ძლიერი აღმოჩნდებოდა და მო-

*) ფრ. ენკელსი. Анти-Дюрингъ 224 გვ.

წინააღმდეგე ჯარის „ლინიის“ გარღვევას შესძლებდა, ის ბრძოლაში გამარჯვებული რჩებოდა.

რა გზას უნდა დადგომოდა საფრანგეთის რევოლუციონური ჯარი?

კოალიციის ჯარი ძლიერი იყო თვისი გაწვერთნა-გამოცდილებით, საფრანგეთის ჯარი კი—სიმრავლით: აქ თითო დაქირავებული ჯარის კაცის საწინააღმდეგოთ შეეძლოთ რამოდენიმე თავისუფალ მეომრის გაყვანა. ამით ჯარის ძველი წესი უხერხული გამოდგა და საკირო შეიქნა ჯარის ისეთი დაწყობის გამონახვა, რომ შესაძლებელი ყოფილიყო მრავალრიცხოვანი ჯგუფის ერთსა და იმავე ადგილზე ამოძრავება. ამ მიზნით ჯარი რამოდენიმე რიგში ანუ ხაზზე დააწყვეს და რომ სხვა და სხვა რიგს ომში ერთი მეორისთვის ხელი, არ შეეშალა, პირველი რიგი თოფს მიწაზე გაშლართული ისროდა, მეორე—წამოჩოქილი და სხვ. ეს კოლონაა. ამ ახალი წესის ცხოვრებაში გასატარებლათ აუცილებელი პირობა იყო ორი ძლიერ მნიშვნელოვანი ტექნიკური საშუალება: „პირველათ გრებოვალის მიერ მოწყობილი ზარბაზნების მჩატე ლაფეტები... და მეორეთ, თოფის უკანა ნაწილის მოღუნვა, რომელიც წინეთ ლულის პირდაპირ გაგრძელებას წარმოადგენდა. ეს პირველათ შემოიღეს საფრანგეთში 1777 წ. სანადირო თოფის გაკეთების დროს. ამით შესაძლებელი გახდა ცალკე ადამიანის ნიშანში ამოღება“ *).

ამ გზით რეაქციონური კოალიცია დამარცხდა და ამით დაქირავებული ჯარის ბედიც სამუდამოთ გადაწყდა. მის ნაცვლათ მთელს ევროპაში თან და თან საყოველთაო სამხედრო ბეგარა დაწესდა.

*) ფრ. ენკელსი. Анти-Дюрингъ 225 გვ.

სახელმწიფო მოვლენილია წარმოების განსავითარებლათ და სოციალური ბატონობის გასამტკიცებლათ. აქედან აშკარაა: როგორც არის წარმოება, ისეთივეა სახელმწიფო და მისი ორგანიზაცია.

აზიური წარმოება სასტიკ დისციპლინასა და ცენტრალიზმს ითხოვდა. საკმარისი იყო რომელიმე ადგილს არხი ჩანგრეულიყო, რომ მთელი წარმოება შეფერხებულიყო. და აი, აღმოსავლეთში დესპოტიური მართვა-გამგეობა დამკვიდრდა. ხალხი სავსებით უმწეო იყო მტარვალთა წინაშე: მეფეს შეეძლო ქვეშევრდომთათვის ყოველივე მიზეზთა გარეშე ქონება და სიცოცხლეც წაერთმია, მეფის ყოველივე სურვილი და სიტყვა ხალხისთვის სავალდებულო შეიქნა.

საბერძნეთსა და რომში წარმოება მონათა საქმე იყო. ამით პატრონები ფიზიკური შრომისაგან განთავისუფლდნენ და მათ საშუალება მიეცათ მთელი თავისი ძალღონე საზოგადო საქმეებს შესწირონ. ამას ხელს უწყობდა სახელმწიფოს ეკონომიური გაძლიერება: საბერძნეთმა და კიდევ უფრო რომის რესპუბლიკამ მრავალი ქვეყნები დაიპყრეს და ნადავლით სწრაფათ გამდიდრდნენ. ამ ნადავლით მრავალ საზოგადოებრივ მოთხოვნილებათ აკმაყოფილებდნენ, რაც გადარჩებოდა, ამას სრულ-უფლებიანი მოქალაქენი ურთიერთ-შორის იყოფდნენ*). ამიტომ ღარიბი მოქალაქენი თავიდანვე (კდილობდნენ სახელმწიფო ძალა-უფლების დაპატრონებას და ამის მეოხებით უზრუნველყოფილ მდგომარეობის მიღწევას. მათ გაიმარჯვეს: საბერძნეთსა და რომში დემოკრატიული

---

*) ელჟარდ შაიერი. Handwoerterbuch der Staatswissenschaften. მესამე ტომი. 939 გვ. იხ. სტატია: Geschichte der Finanzen.

წყობილება დამკვიდრდა—მთელ 'სახელმწიფო ძალა-უფლებას მთელი ხალხი, დემოკრატია დაეპატრონა.

ფეოდალური წყობილების საფუძველს შეადგენდა მიწათ-მფლობელობა. იქ გაბატონებული იყო ნატურალური წარმოება. ყველა ფეოდალი ეკონომიურათ დამოუკიდებელ ცხოვრებას ეწეოდა: ყველაფერი, რაც მას ესურვებოდა, მის სამფლობელოშივე მზადდებოდა. ამით ფართო აღებ-მიცემობას ნიადაგი გამოეცალა: აქ მხოლოდ ზედ-მეტ-ნაწარმოებს ყიდდენ. ამნაირათ გაწყდა ის ძაფი, რომელიც ქვეყნის სხვა და სხვა კუთხეს ერთი მეორეს უკავშირებს და აერთებს. ეკონომიურმა კარჩაკეტილობამ პოლიტიკური კარჩაკეტილობა ანუ პარტიკულიარიზმი გამოიწვია. ყველა ფეოდალი თვისი სამფლობელოს პოლიტიკური ბატონიც შეიქნა. აი სად მარხია ბატონ-ყმური საქართველოს დაქუცმაცების სათავე: მე-13-ე საუკუნიდან დაწყებული საქართველო დამოუკიდებელ სამთავრო-სამეფოებათ დაიყო. ამით საქართველოს პოლიტიკური ძალაც შესუსტდა და მანაც დამოუკიდებლობა დაჰკარგა.

როგორც საქართველოს, ისე პოლონეთის პოლიტიკურათ დაცემის უმთავრესი მიზეზი ბატონ-ყმობა იყო.

ბურჟუაზიული წყობილება აშენებულთა საქონლის წარმოებაზე: აქ გასაყიდათ, ბაზრისთვის აწარმოებენ: რაც ფართოა ბაზარი, მით უფრო მეტია წარმოება და, რათქმა უნდა, კაპიტალისტის სარგებელიც. ამიტომაც არის ბურჟუაზია ბაზრის ქებნაში მთელ ქვეყანას აწუხებს—სოფელს ქალაქთან აერთებს, ერთ პროვინციას მეორეს უკავშირებს და ასე გაერთიანებულ სახელმწიფოს ქმნის. ამის აუცილებელი შედეგი იყო პოლიტიკური ცენტრალიზაცია. დამოუკიდებელი თითქმის მხოლოდ მოკავშირე პროვინციები სხვა და სხვა ინტერესებით, მთავრობებით

და ბაჟებით მან (ბურჟუაზიამ) შეაკავშირა ერთ ნაციათ საერთო მთავრობით, საერთო კანონით, კლასთა საერთო ნაციონალური ინტერესით და საერთო საბაჟო საზღვრებით“ *).

რას წარმოადგენს ბურჟუაზიული სახელმწიფო? ბურჟუაზია ბატონობს არა პრივილეგიების მეოხებით, არა ადამიანთა უფლებრივი დამორჩილებით, როგორც ეს იყო ფეოდალურ წყობილებაში. მონა და ყმა გაჯობვის შიშით შრომობდენ და ამიტომ მათი შრომის ნაყოფი ძალიან მცირე იყო. ბურჟუაზია კი, რაც შეიძლება ინტენსიურ შრომას მოითხოვს, რომ ამ გზით მეტი საქონელი დაამზადოს და ბაზარს დაეპატრონოს. ეს თავისუფალი მუშის საქმეა. ბურჟუაზიული წარმოება უფლებრივ თავისუფლება-თანასწორობას ამყარებს.

აბსოლიუტური მონარქია ერთი კაცისა და მის გარშემო მყოფი მცირე ჯგუფის ბატონობაა. ბურჟუაზია ასეთ მდგომარეობას ვერ შეურიგდება. ეს იქნებოდა ბურჟუაზიული წარმოების განვითარების ალალ-ბედზე მიგდება. ბურჟუაზია კი თავის საქმეს თვითონ პატრონობს, სახელმწიფო ხაზინის ყოველივე კაპიკს თვითვე უწევს კონტროლს, და ყოველივე საკანონმდებლო ზომას თვისი ჯიბის გასასქელებლათ იყენებს. ეს შეიძლება არა ერთი და ორი პირის გაბატონებით, არამედ სახელმწიფო ძალა-უფლების მთელი ხალხის, ყოველ შემთხვევაში, ბურჟუაზიის ხელში გადასვლით. ამიტომაც იყო ბურჟუაზიამ ხალხის დახმარებით აბსოლიუტიზმი დაამხო და კონსტიტუციონური სახელმწიფო დაამკვიდრა. უკა-

---

*) კ. მარქსი და ფრ. ენგელსი. კომუნისტური მანიფესტი.

ნასკნელი ბურჟუაზიის ბატონობის პოლიტიკური ფორ-
მაა.

კლასიურ საზოგადოებაში კლასთა ბრძოლა წარ-
მოებს. „ყოველივე კლასიური ბრძოლა პოლიტიკური
ბრძოლაა“ *). მართლაც, ყოველთვის, ეკონომიური შე-
ტაკების დროს, სახელმწიფო გაბატონებულ კლასს ექო-
მაგება. ამიტომ გაყვლეფილი კლასი იძულებულია გაბა-
ტონებულ კლასს და მის დამცველ სახელმწიფოს ბრძო-
ლა აუტეხოს და განთავისუფლება ეცადოს. ამ გზით
ყველა სახელმწიფოში პოლიტიკური ბრძოლა ჩაღდება,
რომში პლებეები პატრიციებს ებრძოდენ და პოლიტი-
კურათ გათანასწორებას მოითხოვდენ და კიდევაც
გაიმარჯვეს. ძმები გრაკები სახელმწიფოსაგან მოით-
ხოვდენ საზოგადო აღგილ-მამულის ხალხის ხელში გა-
დაცემას, მარა დამარცხდენ და გაბატონებულმა საზო-
გადოებამ ისინი სიკვდილით დასაჯა. ბურჟუაზია ჯერ
ფეოდალებს და მერე აბსოლიუტურ მონარქიას შეებ-
რძოლა, დაამხო ის და თვისი ბატონობა დაამკვიდრა.
დღეს მას მუშები აუმხედრდენ და ბრძოლა წარმოებს.

ბრძოლაში მუდამ ძლიერი იმარჯვებს. პოლიტიკუ-
რი ძალა კი შედეგია ეკონომიური ძალისა. როცა შე-
სუსტდება გაბატონებული კლასის ძალა-გავლენა წარ-
მოებაში, ამას აღრე თუ გვიან მისი პოლიტიკური და-
ცემაც მოყვება. პირიქით, როცა ახალი კლასი ეკონო-
მიურ სარბიელზე მოლონიერდება, ამას აღრე თუ გვიან
მისი პოლიტიკური გაბატონებაც თან მოსდევს. ბურ-
ჟუაზიის შესახებ ეს პროცესი კომუნისტურმა მანიფესტმა
შემდეგ ნაირათ დაასურათა: „ბურჟუაზიამ, რომელიც
დამორჩილებული წოდება იყო ფეოდალთა უღელს

*) კ. მარქსი და ფრ. ენგელსი. კომუნისტური მანიფესტი.

ქვეშ, შეიარაღებული და თვით-მართველი კავშირი კომუნაში, აქ დამოუკიდებელი ქალაქური რესპუბლიკა, იქ მესამე მეხარკე წოდება მონარქიულ სახელმწიფოში, — რომელიც შემდეგ მანუფაქტურულ ხანაში თავად-აზნაურთა მოწინააღმდეგე როლს თამაშობდა წოდებრივ ანუ აბსოლიუტურ მონარქიაში, საზოგადოდ უმთავრესი საფუძველი იყო დიდი მონარქიების, — ბურჟუაზიამ დასასრულ მსხვილი წარმოებისა და მსოფლიო ბაზრის შექმნით მოიპოვა სრული პოლიტიკური ბატონობა კონსტიტუციონურ სახელმწიფოში“.

როცა ახალი კლასი საკმაოდ მოღონიერდება, ის ახდენს რევოლიუციას, ხელთ იგდებს სახელმწიფო ძალაუფლებას და ქთვისი ინტერესისამებრ ახალ წყობილებას აფუძნებს. ეს ახალი კლასის დიქტატურაა.

საზოგადოების განვლილი ისტორია კლასთა ბრძოლისა და პოლიტიკური ბატონობის ისტორიაა. ხალხის განთავისუფლება მომავლის საქმეა.

—

VI.

ი დ ე ო ლ ო გ ი ა .

იდეოლოგია აზრთა ანუ იდეათა შექმნა და დალაგებაა. ის გამოხატავს ადამიანთა სულიერ ანუ ფსიხიურ ცხოვრებას.

სოციალური წყობილება და უფლება-პოლიტიკა რომ წარმოებასთან დაკავშირებულნი არიან, ამას დღეს სავესებით თუ არა, რამოდენიმეთ მაინც, ბევრი გამოჩენილი მეცნიერიც ემხრობა. სულ სხვაა იდეოლოგია, ფიქრობენ ისინი. აზრთა აღმაფრენა არავითარ კანონს

არ ემორჩილება. აზრის განვითარება თვით აზრის საქმეა. ერთი აზრი მეორეს წარმოშობს, მეორე მესამეს და სხვა. დასაბამი კი თვით აზრია. ის უნივერსალურია, აბსოლუტიურია და მას ყველაფერი ემორჩილება. განა შეუძლია ნივთიერ მდგომარეობას ადამიანთა სხვა და სხვანაირი შეხედულება გამოიწვიოს და მისი დასაბამი შეიქნეს?—რჩხით კითხულობენ ისინი.

მართალია ეს?

იდეოლოგიის განვითარება უპირველესათ დროსა და საშვალებას მოითხოვს. სანამ ადამიანი მთელ თავის სიცოცხლეს ლუკმა-პურის შოვნას ანდომებს, მას არ შეუძლია სულიერ საზრდოზე ანუ იდეოლოგიაზე იფიქროს. „საზოგადოებამ უნდა მიაღწიოს კეთილდღეობის განსაზღვრულ საფეხურს, რომ მან შესძლოს თავისი წრიდან გამოყოს ადამიანთა განსაზღვრული ნაწილი, რომელიც მთელ თავის სიცოცხლეს მოანდომებს მეცნიერულსა და ამის მზგავს საქმიანობას“ *).

ეს შესაძლებელი გახდა უმთავრესათ მეჯოგეობისა და კიდევ უფრო მიწათ-მოქმედების დამკვიდრებით. უკანასკნელი იძლევა უფრო მეტ ნაყოფს, ვინემ ეს საკმა-

---

*) იხ. Н. Бельтовъ (გ. ვ. ჰლესხანოვი). „Къ вопросу о развитіи монистическаго взгляда на исторію“. 4-е изд. 153 გვ. ამავე აზრს იმეორებს სხვა სიტყვებით ფრ. რატცელი: „ცხოვრება უზრუნველყოფილი უნდა იყოს, არსებობა განმტკიცებული, სანამ მასზე აღიძრათება კულტურის შენობა... სადაც მრავალი ადამიანი ცხოვრობს და ბევრი ნაწარმოები მზადდება, სადაც მათ შორის მკვირცხლი გაცვლა-გაშოცვლა წარმოებს და ისინი მშვიდობიანობას იცავენ, მათ შეუძლიათ თავისუფლათ განავითარონ გამოკვლევისა და შემოქმედების ღტოლეფილება, რომელიც ჩაქსოვილია ადამიანის სულისა და გულში“. Fr. Ratzel. Die Erde n. das Leben, მეორე ტომი, 1902 წ. 653. გვ.

რისია მუშაკის საცხოვრებელათ. ამით მონობის ნიადაგი მომზადდა. „შავ“ — ფიზიკურ შრომას მონები მისდევენ და თავისი შრომით პატრონთ არჩენენ. ამიერიდან გაბატონებულ კლასს დრო და საშვალეობა მიეცა ადამიანთა საზოგადოებისა და გარეშე ბუნების გამოსაკვლევათ და ამ გზით სულიერი ანუ იდეური ცხოვრების განსავითარებლათ.

ამით იდეოლოგიის ნიადაგი მზათაა. მისი სათავე ყველგან წარმოებასა და სოციალურ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში უნდა ვეძიოთ. აი რას ამბობს, მაგალითათ, ოსკარ პეშელი: „ბუშმენები, როცა მგზავრობის დროს სტოვებენ თავიანთ გამოჭვებულებს, თავის თავს სილით იფარვენ, თუ კი ღამეს გარეთ ათევენ ან ხის ტოტებისა და ფიჩხისაგან საყუდარს წნავენ“ *). ეს ხუროთ-მოძღვრების დასაწყისია.

იდეოლოგიის განვითარება სავსებით დამოკიდებულია წარმოების განვითარებისაგან. ამიტომაც ამბობს კომუნისტური მანიფესტი: „რას ამტკიცებს იდეათა ისტორია თუ არა იმას, რომ სულიერი წარმოება იცვლება ნივთიერ წარმოებასთან ერთათ“?

ცნობილია, პირველ-ყოფილ კომუნისტურ წყობილებაში ტყვეთ წაყვანილ მტერთ ჭამდენ: ადამიანის ხორცი საუკეთესო სადილს შეადგენდა იმ ხანათ. ახლაც მოიპოვებიან აქა-იქ კაცის-ჭამია ველურები. მათი შეხედულება ამას სავსებით ამართლებდა. საბერძნეთსა და რომში კი კაცის-ჭამიაობა დაჰგმეს და ის სასტიკათ აღკრძალეს. ხალხის შეხედულება, მისი იდეოლოგია ძირიანათ გამოიცვალა. სად უნდა ვეძიოთ ამის მიზეზი? ძველ თემში შრომის: ნაყოფიერობა ძალიან მცირე იყო:

*) Oscar Peschel. Uoelkerkunde, მეექვსე გამოცემა, 182 გვ.

ნადირობა—თევზაობა სრულიად შემთხვევითია. ასეთ პირობებში მტერი მხოლოდ ერთში გამოგადგებოდა: მისი შექმით კუქს, გაიძღებდი. ამიტომაც გავრცელდა კაცის-ქამიაობა და მას მთელი საზოგადოება სამართლიანათ ცნობდა: გაქიერების დროს მოხუცებსა და ბავშვებს, ხშირათ ქალებსაც კამდენ.

მიწის დამუშავების შემოდებით მონურ საზოგადოებაში შრომის ნაყოფიერობამ იმატა: მუშაკს საშეაღება მიეცა იმაზე მეტი დაამზადოს, რაც მის საცხოვრებლათ საკმარისია. აქ უფრო ხელსაყრელი შეიქნა ომში ტყვეთ წაყვანილთა დამონება და მათი მუშაობაში ჩაბმა. ამიტომ კაცის-ქამიაობა ანუ ანტროპოფაგია დაჰგმეს და მას ებრძოდენ.

ამიერიდან წარმოების ქვა-კუთხედი მონაა: ყველაფერს ის აკეთებს, მარა თან ყოველივე უფლებას მოკლებულია. გაბატონებული—პატრონთა კლასი კი ფიზიკური შრომისაგან სავსებით განთავისუფლდა: მისი საქმე იყო მხოლოდ მონათა თვალყურის გდება. როგორც არის მდგომარეობა, ისეთივეა შეგნებაც. ამიტომაც იყო გაბატონებულმა საზოგადოებამ ფიზიკური შრომა მონურ, საძრახის საქმეთ გამოაცხადა და ამასვე იმეორებდა მთელი გაბატონებული საზოგადოება. „რომელიმე ხანის გაბატონებული იდეები მუდამ გაბატონებულ კლასთა იდეებია“^{*)}).

ეს გაბატონებული იდეოლოგია იმდენათ ძლიერი აღმოჩნდა, რომ მან გამოჩენილი ფილოსოფოსებიც დაიმორჩილა. პლატონმა და არისტოტელმა მონობა თვით იდეალურ სახელმწიფოთა საფუძვლათ გამოაცხადეს და

*) კ. მარქსი და ფრ. ენგელსი „კომუნისტური მანიფესტი“.

ეს იმიტომ, რომ წარმოება იმ ხანათ უმონოთ შეუძლებელი იყო.

კლასიურ საზოგადოებაში ყოველივე კლასის ეკონომიური მდგომარეობა სხვანაირია. ამიტომ მისი იდეოლოგიაც სხვაედება. ფეოდალურ საზოგადოებაში გაბატონებული იდეოლოგია იყო ფეოდალურ-სარწმუნოებრივი: ის არსებული წყობილებას ღვთის სახელით ნათლავდა. მის წინააღმდეგ ბურჟუაზიამ ე. წ. „განმათავისუფლებელი“ იდეები წამოაყენა. ამ ხანათ მუშები ბურჟუაზიულ იდეოლოგიას ებრძვიან და სოციალიზმს აღიარებენ. მდგომარეობა შეგნებას განსაზღვრავს. მარა შემტდარი იქნება ვიფიქროთ, თითქოს ყოველივე კლასი შეგნებულათ ექომავება თავის ვიწრო კლასიურ ინტერესს, პირიქით, ხშირათ მოხდება, რომ კლასი ან კერძო პირი დარწმუნებულია, რომ ის მთელი ქვეყნის ან სახალხო საქმეს ემსახურება, დანამდვილებით კი ის თავის ვიწრო—კლასიურ საქმეს აკეთებს. აი რას ამბობს „მე-18-ე ბრიუმერაში“ კარლ მარქსი წვრილი ბურჟუაზიის შესახებ, რომელიც ხელმძღვანელ როლს თამაშობდა 1848 წ. რევოლიუციაში საფრანგეთში: „შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, თითქოს წვრილი ბურჟუაზია შეგნებულათ ცდილობდა თავისი კლასიური ინტერესის დაცვას. პირიქით, მას ჰგონია, რომ მისი განთავისუფლების კერძო პირობები წარმოადგენენ საერთო პირობებს, რომელთა მეოხებით შესაძლებელია მთელი თანამედროვე საზოგადოების ხსნა და კლასთა ბრძოლის მოსპობა. აგრეთვე, არ უნდა ვიფიქროთ, თითქოს წვრილი ბურჟუაზიის ყველა წარმომადგენელნი მედუქნეებია ან მედუქნეთა თაყვანისმცემელნი. თავისი განათლებით ან პირადული მდგომარეობით ისინი შეიძლება ისე დაშორებული იყვენ მედუქნეთაგან, როგორც ცა დედამი-

წასაგან. წერილი ბურჟუაზიის წარმომადგენლებათ მათ ზღის ის მდგომარეობა, რომ მათი აზრი ვერ გამოდის წერილ ბურჟუაზიული ცხოვრების ფარგლის გარეშე და ამიტომაც ისინი თეორიაში მიდიან ისეთ ამოცანებსა და დასკვნებამდის, სანამდის წერილი ბურჟუა მიდის პრაქტიკაში თანახმათ თავისი მატერიალური პირობებისა და საზოგადოებრივი მდგომარეობისა. ასეთია საზოგადოთ დამოკიდებულება რომელიმე კლასის პოლიტიკურ და ლიტერატურულ წარმომადგენელთა, ერთი მხრივ, და თვით ამ კლასის შორის, მეორე მხრივ“.

განსაკუთრებულ შემთხვევებში თითო ოროლა პირი უარყოფს თავისი კლასის იდეოლოგიას და ითვისებს მოწინააღმდეგე კლასის აზროვნობას, მაგალითათ, ბურჟუა მუშათა რაზმში გადადის, მუშა ბურჟუაზიულ პარტიას ეკედლება. ეს შედეგია, ერთი მხრივ, თეორეტიული მუშაობისა: ამ გზით მარქს-ენგელსი და შემდეგ პლენხანოვი, ლაბრიოლა, კაუტსკი და ბევრი სხვა ცნობილი მეცნიერი სოციალისტურ დასკვნამდის მივიდენ და მუშათა მისწრაფებანი მეცნიერულათ დაასაბუთეს. ზოგჯერ ეს გამოწვეულია დაბალ კლასებისადმი თანაგრძნობითა: ამ გზით ფაბრიკანტმა რობერტ ოუენმა უარ ჰყო თავისი ბურჟუაზიული წრე და მთელი თავისი ქონება და ენერჯია მუშათა კლასის კეთილდღეობას შესწირა. ხშირათ ასეთი მოვლენა შედეგია აღზრდა-განვითარებისა, მოწინააღმდეგე კლასთა წარმომადგენლებთან ნაცნობობა-მეგობრობისა: ამ გზით სოფელში დარჩენილი გლეხი ითვისებს თავისი ძმის—ქალაქელი მუშის იდეას და სხვ.

ასეთი მოვლენა,—თავისი კლასის იდეოლოგიის უარყოფა და მოწინააღმდეგე კლასის ბანაკში გადასვლა, უფრო ხშირია რევოლიუციის ხანაში. აი რას ამბობს კომუნისტური მანიფესტი: „იმ დროს, როცა კლასიური

ბრძოლა უახლოვდება თავის გადამწყვეტ ხანას, გაბატონებული კლასის შუაგულში დარღვევის პროცესი ღებულა იმდენათ სწრაფ და ნათელ ხასიათს, რომ მას შორდება გაბატონებული კლასის მცირე ნაწილი და უერთდება რევოლუციონურ კლასს, რომელიც მატარებელია მომავალისა. როგორც წინეთ ბურჟუაზიის მხარეზე გადავიდა თავად-აზნაურობის ნაწილი, აგრეთვე ამ ჟამათ პროლეტარიატის მხარეზე გადადის ბურჟუაზიის ერთი ნაწილი, სახელდობრ, ერთი ნაწილი ბურჟუა-იდეოლოგთა, რომელთაც თეორეტიულათ შეიგნეს მთელი ისტორიული განვითარება. 'მარა ეს მხოლოთ გამონაკლია. საერთოთ კი იდეოლოგიურათ დანაწილება სხვა და სხვა ბანაკებათ და პარტიებათ ხდება იმისდა მიხედვით, თუ რანაირია საზოგადოების დანაწილება ეკონომიურ სარბიელზე. ეკონომია იდეოლოგიის საფუძველია. როგორც არის იდეოლოგია საერთოთ, ისეთივეა მისი სხვა და სხვა დარგი. ამას ახლავე დავინახავთ.

1. მეცნიერება.

წარმოება და მაზე აგებული სოციალურ-პოლიტიკური ცხოვრება—აი რა იწვევს მეცნიერების წარმოშობა-განვითარებას.

აბა, რა კავშირი უნდა ჰქონდეს, მაგ., ალგებრისა და გეომეტრიის ფორმულებს წარმოებასთან—იფიქრებს ზოგი მკითხველი.

ასეთი შეხედულება მართალია მხოლოთ ერთი შეხედვით, ნამდვილათ კი მათემატიკა მკიდროთ დაკავშირებულია წარმოებასთან. აი რას ამბობს ფრ. ენგელსი:

„წარმოდგენა როგორც რიცხვზე, ისე ფიგურაზე აღებულია გარეშე ქვეყნიდან და არა შექმნილი ადამიანის თავში წმინდა აზროვნობით... როგორც ყველა დანარჩენი მეცნიერება, ისე მათემატიკაც წარმოიშვა ადამიანთა საჭიროებათაგან: მიწისა და ქურქელთა სივრცის დაზოგვისაგან, დროთა აღრიცხვისა და მექანიკისაგან“ *).

პირველყოფილმა ადამიანმა შეიღდ-ისარი შეიძინა და ცხოველებზე ნადირობას შეუდგა. აქ საჭირო იყო გაყოფა და, მაშასადამე, ნანადირევის დათვლაც. მან ცხოველები მოაშინაურა და მგჯოგეობას მისდევდა, მიწას ამუშავებდა და აღებ-მიცემობას ანვითარებდა და სხვ. აქ ფეხის ყოველივე გადადგმაზე მას გამომანგარიშება სჭიროდა. «რომ განესაზღვრათ ქონების გაზრდა, ადამიანები იძულებული იყვნენ გამოეგონებიათ შეერთება—ეს არითმეტიკისა და ალგებრის სათავე... რომ განესაზღვრათ ქონების შემცირება, მათთვის აუცილებელი იყო გამოკლების გამოგონება... როცა გაცვლა-გამოცვლის საგნები გამრავლდნენ, საჭირო შეიქმნა გამომანგარიშება ერთ-გვარ საგანთა, რომელთაც მეორენაირ საგნებზე ცვლიდნენ; მაშასადამე, უნდა გამოეგონებიათ გამრავლება, რომელიც წარმოადგენს მხოლოდ გრძელ, გამარტივებულ შეერთებას. მცირე აზიის ზღვის განაპირა ქალაქების მსხვილი ვაჭრები უფრო ადრე მისდევდნენ გამრავლებას, ვინემ პითაგორაშ შეიმუშავა გამრავლების „ტაბლიცა“, რომელსაც მისი სახელი დაერქვა და რომელიც ნამდვილათ კი შეიძლება ამ ვაჭართა გამოგონება იყოს. რომ რომელიმე ექსპედიციის დროს გაენაწილებიათ წარმოების სარგებელი მონაწილეთა

*) Фр. Энгельс. „Анти-Дюрингъ“ 31—2 გვ.

რიცხვისა და მათი თანხის მიხედვით, მათ მოიგონეს გა-
ყოფა, რომელიც შეადგენს გამრავლებას-გამოკლებას
რთულ რიგს. მხოლოდ ბევრი საუკუნოების შემდეგ,
რაც ეკონომიკურმა მოთხოვნებამ აიძულა ადამიანები
გამოეგონათ ანგარიშის ოთხი მოქმედება, მათემატიკამ
მას მისცა თეორეტიული საფუძველი *)

ჯერ კიდევ ძველ საბერძნეთში იცოდენ, რომ გეო-
მეტრია ანუ მეცნიერება მიწის გაზომვის შესახებ ცნობი-
ლი იყო ეგვიპტეში. აქ მთელი წარმოება მჭიდროდ იყო
(და დღესაც არის) დაკავშირებული მდ. ნილოსის ნაპი-
რებიდან გადმოხეთქასთან. ხენა-თესვის ვადის აღნუსხვა
ხუცების კსაქმეა, ხალხს მათი ხელმძღვანელობით არხები გაპ-
ყავდა, შიგ ნილოსის აღიდების დროს წყალს აგუბე-
ბდა და გვალვის დროს მინდვრებს რწყავდა. როგორ
უნდა გაეგოთ, თუ რამდენი არხი იყო საჭირო?

ამ მიზნით მინდვრებს ზომავდენ, რომ არხები
ერთი მეორისაგან განსაზღვრულ მანძილზე გაეთხარათ.
შემდეგ, ეს პრაქტიკული გამოცდილება ხუცებმა თეო-
რეტიულათ დაასაბუთეს. ასე წარმოიშვა გეომეტრია.

როგორცაა მდინარე ნილოსი ეგვიპტის წარმოე-
ბაში, ისეთივეა ტიგრი და ეფრათი ასურეთ-ბაბილონი-
სათვის. აქ ეგვიპტელებზე უფრო ადრე შენიშნეს, რომ
წყალ-დიდება დაკავშირებულია მთვარისა და ვარსკლავ-
თა მოძრაობასთან. ასე წარმოიშვა ვარსკლავთ-მრიცხვე-
ლობა ანუ ასტრონომია.

მათემატიკის განვითარება თან მისდევს წარმოებისა
და სოციალურ-პოლიტიკური ცხოვრების განვითარებას.
,,პირვანდელი მიწის მომქმედნი—ამბობს პოლ ლაფარ-
გი—პტყელ ადგილათ აღიარებდენ გასაყოფი მიწის

---

*) პოლ ლაფარგი. ЭКОНОМИКА, ЕСТЕСТВОЗНАНИЕ И МАТЕ-
МАТИКА.

ზედაპირს“. ამაზე აშენდა ევკლიდის გეომეტრია. მიწის ზედაპირი პტყელია, აცხადებს ევკლიდი, და აქედან დასკვნებს აკეთებს: ორი პირდაპირი ხაზი, რომელიც დაშორებულია ერთი მეორისაგან თანასწორ მანძილზე და მაშასადამე პარალელურია, ვერას დროს ვერ შეხვდება ერთი მეორეს, რამდენიც უნდა აგრძელოთ ისინი ამ ზედაპირზე. 1828 წ. პირველათ რუსეთის გამოჩენილმა მათემატიკოსმა ლობაჩევსკიმ, შემდეგ რიმანმა და სხვებმა აღმოაჩინეს, რომ ევკლიდის შეხედულება შემცდარია: დედამიწის ზედა პირი პტყელი კი არა, მოლუნულია. ამით შესაძლებელი გახდა ზედაპირის სრული სისწორით გაზომვა, რასაც დიდი მნიშვნელობა აქვს წარმოებაში.

„საიდან წარმოიშვა ასეთი შეხედულება მანძილის მოლუნვის შესახებ?

როცა ვაქრებმა, რომელნიც ცხოვრობდნენ ხმელთა-შუა ზღვის გარშემო, შენიშნეს, რომ დედამიწის ერთ ნაწილს მზე უფრო ადრე ანათებს, ვინემ დანარჩენთ, მათ გადასწყვიტეს, რომ დედამიწა გულში ჩახნეკილი, ნახევრათ მრგვალი საგანია ანუ ნახევარი ბურთი, რომლის კიდევს მზის სინათლე უფრო ადრე სწვდება, ვინემ ფსკერს. ასტრონომიულმა დაკვირვებამ, რომელიც მოახდინეს ქრისტეს დაბადების წინეთ მე-5 საუკუნეში, აიძულა ბერძნები დედამიწა სრულ ბურთათ წარმოედგინათ. ამისდა მიუხედავათ ასეთმა წარმოდგენამ დედამიწაზე ჯერ კიდევ ვერ გამოიღო პრაქტიკული და თეორეტიული ნაყოფი. მხოლოდ მე-15 საუკუნეში მოგვცა მან პრაქტიკული შედეგი, როცა კოლუმბმა, პტოლომეის შემცდარი გამოანგარიშებით მოტყუებულმა, ინდოეთის საზღვაო გზის მაგიერ ამერიკა აღმოაჩინა... იმ დაკვირვებათა მეოხებით, რომელნიც მოახდინეს

მეზღვაურებმა, ვაქრებმა, მგზავრებმა და მეცნიერებმა, გეომეტრებმა დაასკვნეს, რომ დედამიწა წარმოადგენს ბურთს, რომელიც პოლიუსებთან ჩაქყლეთილია და ეკვატორზე გამოზნეჟილი, და რომ ის გარემოცულია შესაფერი ატმოსფერითა. ამიტომაც ამ ზედაპირზე აშენებული ყოველივე გეომეტრიული ზედა-პირი აუცილებლათ მოლუნული უნდა იყოს, აგრეთვე ყოველივე ხაზი, რომელიც ვაჰყავთ ამ ზედაპირზე“. *)

როგორიც არის მათემატიკა, ისეთივეა გეოგრაფიაც. მისი წარმოშობა-განვითარება შედეგია ალებ-მიცემობის განვითარების.

„უდიდესი გეოგრაფიული აღმოჩენანი უმთავრესათ შეუღრეკელი მოგზაურებისა და მეზღვაურების, ხუცებისა, სალდათებისა და ვაქრების საქმეა. მეცნიერული აღმოჩენანი მხოლოდ თანდათან იკვლევდენ იმ ფართო სამფლობელოს, რომელიც გავლის დროს დაიპყრეს თავისი სახელმწიფოსთვის, თავისი კულტურისათვის, კაცობრიობისა და დასასრულ, აგრეთვე მეცნიერებისათვისაც რომელიმე ალექსანდრემ **) ან ცეზარმა, ვასკო-დე-გამამ ან კოლუმბმა. ***) მეზღვაურები და ვაქრები ახალ ქვეყნებს სავაჭრო მიზნით ეძებენ; მეფე-წინამძღოლთა და სალდათთა მიზანია მათი დაპყრობა და ნადავლით გამდიდრება ან ვაჭრობა-მრეწველობისათვის ბაზრის შეძენა. თვით ხუცებიც—ე. წ. მისიონერები—თავისი ქადაგებით ვაჭრობას გზას უხსნიან და მის განვითარებას ეხმარებიან.

*, პოლ ლაფარგი. Экономика, естествознание и математика.

**) მაკედონელმა. ნ. რ.

***) ფრ. რატცელი, Erde u. das Leben I ტომი. 8 კვ.

ძველათ მსოფლიო ვაჭრობა უმთავრესათ ფინიკიელთა ხელში იყო; და აი, მათ ეგვიპტის ფარაონის ნება-ოს ბრძანებით აფრიკას შემოუარეს და ამით ვაჭრობისა და გეოგრაფიული მეცნიერების ნიადაგზე მაშინდელი დროისათვის უდიდესი ნაბიჯი გადადგეს.

გეოგრაფიის სწრაფი განვითარება უმთავრესათ ბურჟუაზიული წარმოების დამკვიდრებამ გამოიწვია. „თავის ნაწარმოებთათვის მუდამ გაფართოებული ბაზრის საჭიროება ბურჟუაზიას მიერეკება დედამიწის ყოველ კუთხეში“ *). ვაქარს თან მისდევს მეცნიერი, სალდათს ხუცესი და ყველა ერთად ეხმარება ბურჟუაზიის გაძლიერებას და ამასთან გეოგრაფიული ცოდნის გაფართოებას. ამერიკისა და ინდოეთის გზის, ავსტრალიისა და უთვალავ კუნძულთა აღმოჩენა და შესწავლა —სავსებით ბურჟუაზიის საქმეა.

ბურჟუაზიული წარმოება მოითხოვს სხვა და სხვა ნედლ მასალათა დამუშავებას. ამ მიზნით ბურჟუაზიამ მთელი ქვეყანა, თვით დედამიწის გულიც გადააბრუნა და იქ სხვა და სხვა მადნებს დაეძებს; და აი, რკინის გზისათვის არხების გათხრისა და მადნების დამუშავების დროს აღმოაჩინეს დედამიწის სხვა და სხვა ნაფენები ანუ პლასტები და შიგ ისეთი მცენარენი და ცხოველები, რომელნიც მხოლოდ წინეთ არსებობდენ, დროთა ბრუნვაში კი დედამიწის ზურგიდან გაჰქრენ. ამით ნიადაგი მიეცა ახალ მეცნიერებას —**გეოლოგიას**. გეოლოგიური გამოკვლევებით კი ნათლათ დამტკიცდა, რომ წინეთ ცხოვრება სხვა იყო, ვინემ დღეს, რომ მცენარეთა და ცხოველთა არსებული სამეფო შედგება ხანგრძლივი განვითარების. ამით თავის მხრივ ნიადაგი გამოე-

*) მარქსი და ფრ. ენგელსი. „კომუნისტური მანიფესტი“

ცალა ძველ შეხედულებას—ქვეყანა რამოდენიმე დღეს ააშენესო და მომზადდა საფუძველი ევოლიუციონური თეორიის დასასაბუთებლათ. *)

ჩვენ დავინახეთ, რომ ბუნების-მეტყველების წარმოშობა-განვითარება დამოკიდებულია წარმოებისა და სოციალურ-პოლიტიკური წყობილებისგან.

ავილოთ ტეხნოლოგია. აი რას ამბობს ერთ თავის წერილში ფრ. ენგელსი:

„თუ ტეხნიკა ბევრში დამოკიდებულია მეცნიერების მდგომარეობისაგან, კიდევ უფრო ეს უკანასკნელია დამოკიდებული ტეხნიკის მდგომარეობისა და მოთხოვნილებისაგან. თუ საზოგადოებას აქვს რომელიმე ტეხნიკური მოთხოვნილება, ეს უფრო ეხმარება მეცნიერების განვითარებას ვინემ ათი უნივერსიტეტი. მთელი ჰიდროსტატიკა (ტორიჩელი და სხვ.) გამოიწვია მე-16-ე და მე-17-ე საუკუნეებში მთის მდინარეთა მოწესრიგების მოთხოვნილებამ იტალიაში. ელექტრონის ძალაზე რაიმე გარკვეული აზრი ჩვენ ვიცით მხოლოდ მას შემდეგ, რაც გამოიგონეს მისი ტეხნიკური ხმარება. საუბედუროთ, გერმანიაში შეეჩვიენ მეცნიერების ისტორიის ისე წერას, თითქოს ის ციდან ჩამოვარდნილიყოს.“

ავილოთ ინგლისი—ეს კაპიტალიზმის კლასიკური ქვეყანა. მე-16-ე საუკუნეში აქ ფართოთ გავრცელდა მატყლის წარმოება. ახალი ქვეყნები ფართო ბაზარს წარმოადგენდენ ახლათ ფეხადგმულ კაპიტალისტური წარმოებისათვის, მაგრამ თავდაპირველათ მატყლს ხელით რთავდენ და ამუშავებდენ. მალე აღმოჩნდა, რომ ამ გზით შეუძლებელია ბაზრის დაკმაყოფილება. ბაზარი ახალ საწარმოვო საშვალებას მოითხოვდა და ასეთიც

*) მარქსი და ფრ. ენგელსი. „კომუნისტური მანიფესტი“.

გამოიგონეს: 1530 წელს იურგენსმა სართავი ბორბალი მოაწყო.

ამ გზით ინგლისი დღითი-დღე ძლიერდებოდა. მან მალე პოლანდია დაჩრდილა და მსოფლიო ეპრობა-მრეწველობას დაეპატრონა. ასეთ პირობებში იურგენსის სართავი ბორბალი საკმარისი არ იყო. ან წარმოების სწრაფი განვითარება და ამ მიზნით ახალი ტექნიკური საშუალებების გამოგონება ან ძველი ტექნიკა და მით წარმოების ერთ წერტილზე გაყინვა—ასეთი იყო მდგომარეობა. წარმოება ითხოვდა მექანიკური საშუალებით რთვას: მხოლოდ ამ გზით შეიძლებოდა მსოფლიო ბაზრის დაკმაყოფილება. და აი, პარგრაფმა 1767 წ.—ე. წ. ჯენი გამოიგონა.

თავდაპირველათ ამ სართავ მანქანას ხელით ამოძრავებდნენ. გაფართოებული ბაზარი კი უთვალავ საქონელს იტევდა. თან მალე აღმოჩნდა, რომ შორეულ ქვეყნებში ძველი იალქნიანი გემებით საქონლის გადაზიდვა ძნელი საქმეა. საჭირო იყო მისვლა-მოსვლის და გადაზიდვის დაჩქარება-გაადვილება. აქ ორთქლმა რევოლიუცია მოახდინა კაპიტალისტურ წარმოებაში. ჯერ კიდევ 1712 წ. ნიუკომენმა გააკეთა პირველი ორთქლის მანქანა; 1769 წელს ჯემს უატმა გაუმჯობესებული ორთქლის მანქანა გამოიგონა. 1807 წ. ფულტონმა ორთქლით მოძრავი გემი ააგო; 1814 წ. სტეფენსონმა პირველი ლოკომოტივი მოაწყო და 1830 წ. გაიყვანა მანჩესტერსა და ლივერპულს შუა პირველი რკინის გზა.

წარმოება წინ უსწრობს ტექნოლოგიას. პირველი უკარნახებს, მეორე ასრულებს; პირველი მეთაურობს, მეორე მას მისდევს. ამიტომაც იყო,—ინგლისი, მეთაური კაპიტალისტური მრეწველობის ნიადაგზე, მეთაური

აღმოჩნდა ტეხნოლოგიის განვითარების საქმეშიც. საბოლოოთ ყოველთვის ეკონომია ბატონობს.

როგორც არის ბუნების-მეტყველება და ტეხნოლოგია, ისეთივეა საზოგადოებრივი მეცნიერებაც. ამ ხანათ მისი უმთავრესი დარგია პოლიტიკური ეკონომია. მისი მტკიცე მეცნიერულ საფუძველზე დამკვიდრება კაპიტალიზმის საქმეა. საქონელი და მისი ღირებულება—აი, პოლიტიკური ეკონომიის ქვა-კუთხედი. აღებ-მიცემობამ ფართო ხასიათი მიიღო საბერძნეთ-რომში, მარა მონური საზოგადოების საფუძველი ნატურალური წარმოებაა. ამით აიხსნება ფილოსოფოს არისტოტელის ეკონომიური შეხედულება. ის ხედავდა, რომ ნივთს ორნაირათ ხმარობენ: მას პატრონი თვითონ ხმარობს ან მას სხვა საგანზე ცვლის. „ორივე თავის თავათ—ამბობს არისტოტელი—მოხმარაა, მარა არა ერთნაირი წესით; ერთი თვით საგანს შეეფერება, მეორე კი არა, როგორც მაგალითათ, შეიძლება წყვილი წაღების ჩაცმა ან გაცვლა. ორივე წაღების მოხმარაა, რადგან ისიც, ვინც წაღას ცვლის ფულზე ან საქმელ ნივთზე ვინმესთან, რომელსაც ის სჭირია, მას ხმარობს როგორც წაღას, მარა არა იმ სახით, როგორც მას შეეფერება, რადგან წაღა არ არის გასაცვლელათ დამზადებული“ *). ეს საფუძვლით გამოხატავდა მაშინდელი საბერძნეთის საზოგადოებრივ აზრს. მართლაც, გაცვლა-გამოცვლამ საბერძნეთი ბევრ ქვეყანას დაუახლოვა; სწორეთ ამის მეოხებით საზოგადოების ბედ-იღბალს ფულიანი ხალხი ანუ პლუტოკრატია დაეპატრონა. ქალაქისა და სოფლის მშრომელი ხალხი—ეს ქვაკუთხედი დემოკრატიისა, უკან-

*) არისტოტელი. Politik 1 წიგნი, მე-9-ე თავი! 16 გვ. ნეპეცურის თარგმანი ი. ნ. კირხმანის მიერ.

უკან დაექანა და გალატაკდა. ამიტომ გაცვლა-გამოცვლა ხალხის დამღუპველათ გამოაცხადეს და აი, არისტოტელიც ფიქრობს ნიეთი დანიშნულია გასაცვლელათ კი არა, თვით მწარმოებლის მიერ მოსახმარათ. ასეთ პირობებში, რა თქმა უნდა, ის ვერ გამოიკვლევდა საქონლის ღირებულებასა და მის საზომს.

მდგომარეობა ძირიანათ შეიცვალა კაპიტალიზმის განვითარებით. კაპიტალისტურ საზოგადოებაში საქონლის წარმოება ბატონობს. აქ მთელი საზოგადოება — კაპიტალისტი და ვაჭარი ერთი მხრივ, ყველა მყიდველი მეორე მხრივ, დაინტერესებულია საქონლის ღირებულების გარკვევაში. ამას პოლიტიკური ეკონომია ასრულებს. მის განსავითარებლათ საუკეთესო ნიადაგი იყო ინგლისი — ეს კაპიტალიზმის კლასიკური ქვეყანა. და აი, მე-17 საუკუნის ნახევარში ეს როლი უილიამ პეტიმ იკისრა. მან პირველმა წამოაყენა დებულება შრომის განაწილების შესახებ. რით აიხსნება, რომ საქონელი ამდენი ღირს და არა მეტი, ან ნაკლები? რა განსაზღვრავს საქონლის ფასს? მის დასამზადებლათ საჭირო შრომის რაოდენობა, ამბობს ის. ამით პეტი წინ უსწრობს ადამ სმიტს. ის მამამთავარია პოლიტიკური ეკონომიის.

პეტის მოძღვრება საფუძვლათ დაედვა კლასიკურ პოლიტიკურ ეკონომიას, რომლის საუკეთესო წარმომადგენლები იყვნენ ადამ სმიტი და დავით რიკარდო.

ეკონომისტთა გამოკვლევით დამტკიცდა, რომ ახალი საზოგადოების ქვა-კუთხედია არა მიწათ-მფლობელობა, როგორც საშუალო საუკუნეებში იყო, არამედ — ვაჭრობა-მრეწველობა. მანუფაქტურა — აი საზოგადოების სიმდიდრის უმთავრესი წყარო. ეს ბურჟუაზიამ თავის განთავისუფლების იარაღათ გამოიყენა.

საშუალო საუკუნოებში საერო და სასულიერო ფეოდალები თავიანთ ბატონობას საღმრთო წერილით ასაბუთებდნენ. ამის წინააღმდეგ ახალი კლასი—ბურჟუაზია ბუნების შესწავლას შეუდგა და ქვეყნის მსვლელობა ბუნებრივი კანონებით განმარტა. ასე, უმთავრესი ბრძოლა ფეოდალთა და ბურჟუაზიის შორის თავდა-პირველათ ბუნების-მეტყველების გარშემო გაჩაღდა. ბურჟუაზია ეკონომიურათ მოღონიერდა და მისი ახალი საბუნების-მეტყველო შეხედულება მთელმა საზოგადოებამ მიიღო. მან საპატიო ადგილი დაიჭირა აბსოლიუტურ მონარქიაში. მარა მალე აღმოჩნდა, რომ აბსოლიუტიზმი მის განვითარებას აფერხებს. ამიერიდან ბურჟუაზია მიილტვის ძველი წყობილების ძირ-ბუდიანათ დამხობისაკენ. ბრძოლა საზოგადოებრივ საკითხთა გარშემო ტრიალებს. აქ უმთავრესი იარაღია კლასიკური პოლიტიკური ეკონომია: ის მეცნიერულათ ამტკიცებს ბურჟუაზიის გაბატონებას. ამასავე ემსახურება მთელი საზოგადოებრივი მეცნიერება და ფილოსოფია. ასე ძველ საზოგადოებას ყველა მხრიდან ებრძვიან. აბსოლიუტიზმი დაინგრა და ბურჟუაზია გამეფდა.

კლასიკური პოლიტიკური ეკონომია ამბობდა: ღირებულებას ქმნის არა მარტო მუშათა შრომა, არამედ კაპიტალისტების საქმიანობაც. ამაზე აშენდა მოძღვრება მუშათა და კაპიტალისტთა ინტერესის ერთობაზე, ანუ ჰარმონიაზე. კაპიტალიზმის განვითარებამ ნიადაგი გამოაცალა ამ ილიუზიას. კაპიტალისტი თან და თან ზედმეტი ხდება წარმოებაში. ინტერესთა თანხმობის მაგიერ კლასთა ბრძოლა გაჩაღდა 1731 წ. ლიონის (საფრანგეთში) მუშები აჯანყდნენ; მეორმოცე წლებში ინგლისში ჩარტისტთა მოძრაობა წარმოებს. საჭირო შეიქმნა პოლიტიკური ეკონომიის ახალ ნიადაგზე დაფუძნე-

ბა. ეს კარლ მარქსმა იკისრა. 1845—7 წ. წ. მან საქონლის ღირებულების ერთათ-ერთ საზომათ მუშათა შრომა გამოაცხადა და მუშათა გაყვლეფის მიზეზათ— ზედმეტი ღირებულება, რომელსაც კაპიტალისტი ისაკუთრებს. ამიერიდან პოლიტიკური ეკონომია მუშათა განთავისუფლების იარაღი შეიქნა. კლასიკური ეკონომიის ადგილი მარქსისტულმა ეკონომიამ დაიკირა.

ბურჟუაზია ამხედრდა. მეცნიერებას ის იმდენათ აფასებს, რამდენათაც მის ინტერესს ემსახურება. მარქსისტული ეკონომია კი მის წინააღმდეგ მიმართულია და ქვეყნის „დანგრევას“—მუშათა მისწრაფებას ხელს უწყობს. ბურჟუაზიის ინტერესია პოლიტიკური ეკონომიის სხვა ნიადაგზე დაყენება და ამ გზით ბურჟუაზიული ქვეყნის ხსნა. ამას საუცხოვოთ ასრულებს ე. წ. „მოსაზღვრე ანუ უკანასკნელი სარგებლობის თეორია“. ეს ჯერ ინგლისში ჯეფონსმა განავითარა, შემდეგ ავსტრიელმა კარლ მენგერმა, შვეიცარიელმა ვალრასმა, ამ ჟამათ კი ამ თეორიას ბევრი გამოჩენილი ეკონომისტები ემხრობიან და მათ შორის ბემ-ბავერკი. შრომა კი არა—სარგებლობა; თან, არა საზოგადოთ სარგებლობა, არამედ-ყოველთვის უკანასკნელი, ბოლონდელი, უფრო ნაკლები სარგებლობა, რომელიც საქონელს მოაქვს მყიდველებისათვის—აი საქონლის ღირებულობის საზომი ამ თეორიის თანახმათ. ასე, საშიშარი ზედმეტი ღირებულების თეორია „დამარხეს“ და ბურჟუაზიაც დაიხსნეს.

ასეთია საერთო ბურჟუაზიული პოლიტიკური ეკონომია ამ ხანათ. ის ქვეშარტების ნაცვლათ ბურჟუაზიის ინტერესებს ექომავება. საზოგადოებრივ ყოფა-ცხოვრებისა და განვითარების გარკვევის მაგიერ ის მიზნათ ისახავს არსებულის დასაბუთებას და განმტკიცებას. ეს მეცნიერების უარყოფაა.

ამნაირია მეცნიერების როლი კლასიურ საზოგადოებაში. გაბატონებულ კლასთა მეცნიერება აწესებულს იცავს და ახალს უარყოფს. დამორჩილებულთა მეცნიერება ქვეშარიტებას იძიებს და ძველს, რომელიც ცხოვრებამ გასწირა, ბრძოლას უცხადებს. მართალია, ყოველთვის არსებობს მეცნიერების ნეიტრალური დარგი, ე. ი. ისეთი ნაწილი, სადაც კლასთა ბრძოლა სრულიად არ გამოხატავს, უკეთ ნაკლებ გამოხატავს, მარა ეს გამოწვეულია. ასეთია ამ ხანათ, მაგ., ბუნების-მეტყველება. სამაგიეროთ, ყოველთვის არსებობს მეცნიერების ისეთი დარგი, რომელიც გამომხატველია კლასთა ბრძოლის უკიდურესათ გამწვავებისა. ასეთია ამ ხანათ საზოგადოებრივი მეცნიერება. ეს ჩვენ დავინახეთ პოლიტიკურ ეკონომიაში.

ავიღოთ უფლებრივი მეცნიერება—იურისპრუდენცია და კერძოთ სახელმწიფო უფლება. მის განვითარებას ხელი შეუწყო საეკლესიო ძალა-უფლების—პაპის საერო უფლებასთან—იმპერატორებთან შეტაკებამ. მისი მტკიცე მეცნიერულ საფუძველზე დამყარება კი ბურჟუაზიის საქმეა. ბურჟუაზიის განვითარება ითხოვდა ძლიერი სახელმწიფო ძალა-უფლების შექმნას. ამიტომ ის მეფეს მიემხრო და ადგილობრივ ფეოდალთა ალაგმვას ხელი შეუწყო. ამ მისწრაფებას გამოხატავს გამოჩენილი აბატი ბოსუეტის. მან ერთ-მეფობა ღვთის ნებათ გამოაცხადა და ასე, აბსოლიუტური მონარქია დაასაბუთა. ამიერიდან მეფე ბატონობს „ნებითა ღვთისათა“. როცა ბურჟუაზია საკმაოთ მოლონიერდა, აქ მის განვითარებას თვით აბსოლიუტური მონარქია გადაეღობა, საკირო შიქნა მისი დანგრევა და ამ მიზნით ფეოდალურ-აბსოლიუტური უფლების გადასინჯვა და მისი დაგმობა. ეს ბურჟუაზიის წარმომადგენლებმა იკისრეს და უპირ-

ველესათ ჰუგო გროციმ, მონტესკიომ და საფრანგეთის „განმანათლებლებმა“. აბსოლიუტიზმის ნაცვლათ ისინი ითხოვდენ კონსტიტუციონური სახელმწიფოს დამკვიდრებას და ხელი შეუწყვეს ბურჟუაზიის გამარჯვებას. დღეს ბურჟუაზია თითქმის ყოველგან, როგორც სოციალურათ, ისე პოლიტიკურათაც ბატონობს. და აი, მისი დამცველი ბურჟუაზიული მეცნიერება ყოველი ძალ-ღონით ებრძვის მუშათა ლტოლვილებს—სახელმწიფო თავის ინტერესთა მიხედვით გადააკეთონ.

ჩვენ დავინახეთ, რომ მეცნიერების დანიშნულებაა წარმოებისა და სოციალურ-პოლიტიკური განვითარების ხელის შეწყობა. ის ტენზიკას ანვითარებს და ამ გზით წარმოებას პირდაპირ ემსახურება. ის არსებულ წყობილებას ამართლებს და მას ამაგრებს, ან ის არსებულ წესრიგს ბრძოლას უცხადებს და მის დანგრევას აჩქარებს. მარა სოციალურ-პოლიტიკური წყობილება წარმოების წესზეა აგებული. ამ შემთხვევაშიც მეცნიერება არაპირდაპირათ გავლენას ახდენს წარმოებაზე. რამდენათ ბრწყინვალეთ არ განვითარდეს ის, სპეციალიზაციის რა ნაირ სიმაღლეს არ მიაღწიოს მან, მისი (მეცნიერების) ცენტრალური „ფოკუსი“ მუდამ წარმოებად არჩება“ *).

2. ხელოვნება.

ხელოვნებას ხუთი უმთავრესი დარგი აქვს: ხუროთმოძღვრება ანუ არქიტექტურა, ქანდაკება ანუ სკულპტურა, მხატვრობა, მუსიკა და პოეზია..

ხელოვნების მთავარი საგანია მშვენიერება. მარა ზოგჯერ, მაგ., ხუროთ-მოძღვრებაში, ამას მეორე ხარისხოვანი როლი უჭირავს: ხუროთ-მოძღვრების უმთა-

*) ფონ კელეს-კრეუცის მოხსენება მეოთხე სოციალ-კოურ კონგრესზე.

ერესი დანიშნულებაა ტექნიკურ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება. ე. წ. უმაღლესი ხელოვნება—ქანდაკება და მხატვრობა და კიდევ უფრო მუსიკა და პოეზია—უპირველესათ მშვენიერებას ემსახურება და ამით ადამიანთა სულიერ მოთხოვნილებას აკმაყოფილებს.

ამიტომაც არის ზოგნი ფიქრობენ—ხელოვნება უნივერსალური და ზე-კლასიური... ის, რაც მშვენიერია ერთ დროში, მშვენიერია მეორე ხანაშიც. ის, რაც ლამაზია ერთი კლასისთვის, ლამაზია სხვა კლასისთვის. ის, რაც იწვევს ერთი ადამიანის აღფრთოვანებას, ამასვე გამოიწვევს მთელი ხალხშიც, ის, რაც აკმაყოფილებს ერთი რომელიმე ერის გემოვნებას, დააკმაყოფილებს მთელი კაცობრიობის გემოვნებასაო, გვესმის ზოგიერთ პირთაგან.

განა მართალია ასეთი შეხედულება?

ყოველივე საზოგადო მოვლენის ახსნა ისტორიაში უნდა ვეძიოთ.

ვისაც სურს ხელოვნების ახსნა-გარკვევა, მან უთუოთ ისტორიას უნდა მიმართოს. რას გვეუბნება ხელოვნების ისტორია?

ხელოვნების წარმოშობა-განვითარება პირდაპირ თუ არა, ყველგან დამოკიდებულია წარმოებისაგან.

ველურები ქოხს ასე აშენებდენ: სკრიდენ ხის ტოტებს, მათ მიწაში ასობდენ, თავებს ერთი მეორეზე აბამდენ, შენობას წნავდენ და მას ხის ტოტებითვე ან დერებითა და ტყავით ხურავდენ. დღესაც ასე იქცევიან პოტენტოტები და კუნძულ კაცეცხლის ქვეყნის მცხოვრებნი *).

*) ფრ. რატცელი. Anthropogeographie I ნაწილი შტუტგარტი. 1882 წ. 423 გვ. შეადარე ოსკარ ჰეშელის აზრი (აქვე იდეოლოგია).

ეს პირვანდელი ქოხია და ხუროთ-მოძღვრებისა ანუ არქიტექტურის დასაწყისია.

ასურეთ-ბაბილონის წარმოება დამოკიდებული იყო მდინარე ტიგრისა და ეფრატის გადმოხეთქისგან. წყალ-დიდობის დროს მდინარე მთელ არე-მარეს მილევდა. რომ მიწა გაენოყიერებიათ და ის დასამუშავებლათ გამოეყენებიათ, მცხოვრებთ უძველეს დროიდანვე არხები გაყავდათ,—დამბებს აწყობდენ და ამ გზით ქალაქებში ქაობებს აშრობდენ და მინდვრებს რწყავდენ. წარმოებამ ხელი შეუწყო არქიტექტურის განვითარებას!

ქვეყნათ ამჟამათ არ მოიპოვება არც ერთი კუთხე და არც ერთი ხალხი, რომ არ მისდევდეს იარაღთა გალამაზებას ანუ ორნამენტიკას. ეს დამოკიდებულია „საწარმოვო მოქმედებისგან, რომელიც წარმოადგენს შპის ნივთიერ სათავეს“ *).

მართლაც, ცნობილია, რომ ყველა მეჯოგე ტომთა კერძო პირის იარაღს განსაკუთრებული ნიშნით ანუ მარკით არჩევდა. რით აიხსნება ის მოვლენა, რომ ეს ჩვეულება საყოველთაო შეიქნა კაცობრიობის განვითარების სწორეთ მეჯოგეობის საფეხურზე?

ხშირათ მოხდება, რომ დაქრილი ცხოველი კვდება არა იქავე, არამედ რომელიმე სხვა ადგილზე. ასეთ შემთხვევაში მონადირე თავის ნადავლს დაჰკარგავდა, რომ მას არ შეეძლოს დამტკიცება, რომ ცხოველი მისმა ისარმა მოჰკლა. ამ მიზნით ყოველივე ისარს განსაკუთრებული მარკით ნიშნავდენ**). ასე წარმოიშვა ორნამენტიკა.

*) მორიგ ჰერნესი. Urgeschichte d. bildenden Kunst in Europa 1898 წ. 35 გვ.

***) ერნესტ გროსე. Die Anfänge b. Kunst 1894 წ. 130—1 გვ.

დღეს მხატვრობა მთელი ქვეყნის სათაყვანოთ გადაქცეულა. როცა პარიზის მუზეუმ—ლუვრიდან ლეონარდო და—ვინჩის სურათი ჯიოკონდა დაიქარგა, მთელი ქვეყანა ახმაურდა, რომ კაცობრიობას ხელოვნების საუკეთესო საუნჯე მოსტაცეს. რაფაელის სურათ მადონას ხომ ყველა შეჰხარის და მისი ცქერით სტკება დიდი და პატარა, დალხენილი და გაჯავრებული, იმედ-აღვსილი და სასოწარკვეთილი, რომ კაცის გენიამ შექმნა მშვენიერების ასეთი გამოხატულება!

ასეთია მდგომარეობა ამ ხანათ. მარა რა იყო წინეთ? განვითარებული მხატვრობის დასაწყისი ველურთა მიერ ხატვაა. რას წარმოადგენს ის?

„ველურ ხალხთა შორის ხატვა იხმარება როგორც ფორმა რომელიმე ცნობის გადასაცემათ. როცა ველურები სანადიროთ მიემგზავრებოდენ, გზაში ფეხებით კვალს სტოვებდენ და უკან დაბრუნებისას ამ კვალს მოსდევდენ. ამიტომ იმ მიზნით, რომ გზა გაეგნოთ, შემდეგში კვალს განზრახ აჩენდენ“ *). ბრაზილიის ველურები ქარტას სილაზე ხატავენ, სადაც ნიშნავდენ სხვა და სხვა ტომთა სამფლობელოს. ეს მხატვრობის დასაწყისია. ახლაც აქა-იქ მოიპოვება ისეთი ხალხი, რომელიც აზრთა გადასაცემათ—საწერ ნიშნათ, სხვა და სხვა სურათებს ხმარობს. ასეთია მაგ. ჩინური ანბანი.

შემდეგში აღამიანი ეჩვევა სხვა საგნების ხატვასაც, მარა ის მუდამ მთავარ ყურადღებას აქცევს იმ საგნებს, რომელთანაც მას საქმე აქვს წარმოებაში. მომთაბარე ტომები—ნომადები, ცხოველებს ხატვენ, მიწის მომქმედნი კი ცხოველთა გარდა—მცენარეებსაც.

---

*) კარლ ფონ-დენ-შტაინენი, *UnteraNaturvölkeru Feutalbrasiliens*. 1894 წ., 442 გვ.

ავილოთ ცეკვა. ამის შესახებ საინტერესოა ის ცნობა, რომელიც მოჰყავს გროსეს ვინმე მენდის აღწერით. უკანასკნელს ის სამხრეთ-უელსში უნახავს. ის სამხედრო ცეკვაა, რომელსაც ღამით ასრულებენ. მონაწილენი შეირალებულნი არიან კომბლებით, ლახვრებით, ბუმერანგებითა და ხიშტებით.

„უცებ მასსა ორ ნაწილათ გაიყო—მოგვითხრობს მენდი—და მუშტ-მოდერილი საშინელი ღრიალით და ყვირილით გაექანა ერთი მეორის წინააღმდეგ. ერთი პარტია მალე დამარცხდა, ის მინდერიდან განდევნეს და ბნელში გამოუდგენ, საიდანაც მოისმოდა ტირილ-ქვითინი და „კომბალთა ცემა“ *). მერე ისევ მინდორში გამოჩნდნენ და ჯერ ნელი, შემდეგ კი სწრაფი ნაბიჯით ცეკვას შეუდგენ. მეორე ნაწილი ამ დროს დოლს უკრავდა.

აშკარაა, ეს ომიდან აღებულია. უეჭველია, ჩვენებური ლეკურიც სამხედრო ცხოვრებას ხატავს. როგორც ვიცით, ლეკურს ხანჯლის მეოხებით თამაშობენ, თუმცა დღითი დღე უფრო და უფრო იშვიათათ. იქ საუკეთესო მოთამაშეთ ის ითვლება, ვინც მოწინააღმდეგეს ხელიდან ხანჯალს გააგდებინებს.

ამით, თავდაპირველათ, როგორც ავსტრალიელნი, ისე ჩვენი წინაპრებიც ცდილობდნენ ომში ნახულის განმეორებას. ეს ერთნაირი სამხედრო ვარჯიშობაა და შემდეგი ომისათვის ემზადებოდნენ. ამიტომაც იყო თავდაპირველათ ცეკვიდან ქალები განდევნილი: ისინი ომში მონაწილებას არ იღებდნენ. დროთა ვითარებაში შეიცვალა ცეკვის პირვანდელი ხასიათი და ის უბრალო თავის შექცევით გადაიქცა. და აი, ცეკვა-თამაშში ქალებ-

*) გროსეს ხსენებული თხზულება. 209 გვ.

ბიუჯეტის მამაკაცებთან ერთად თანასწორ მონაწილეობას იღებენ.

ხშირად ცეკვა გამოხატავს მეჯოგე-მონადირეთა ცხოვრებას.

ასეთი ცეკვა მრავალგვარია. ავსტრალიელ ველურთა შორის უფრო გავრცელებულია და დიდი ყურადღებით ეპყრობიან ე. წ. კენგურუს ცეკვას. კენგურუზე ნადირობას ფართო ადგილი უჭირავს ავსტრალიის ველურთა წარმოებაში.

მოკლეთ, რასაც ადამიანი ხედავს წარმოების დროს ან თვისი სარჩო-საბადებელის გარეშე მტერთაგან დაცვის საქმეში, ის ცეკვა-თამაშში გადააქვს. ცეკვა ეკონომიას ემორჩილება.

მით უფრო მუსიკა. გამოჩენილი მეცნიერის კარლ ბიუხერის აზრით შრომასა და მუსიკის შორის კავშირი არსებობს და თან შრომას უფრო „ხელმძღვანელი როლი“ ეკუთვნის. „სიმღერა გამოწვეულია შრომის რითმიული მსვლელობით და მის ტემპს ეწყობა“ (*). ასეთ აზრს ნათლად ამტკიცებს ბევრი დღემდისაც შენახული სიმღერა, რომელიც ხშირად ყოველივე აზრს მოკლებულია. ასეთია, მაგალითათ, ჩვენებური „იო — იო, ჰოპა-ჰოპა“, „აბადელავ — აბადელავ“ (***) და ბევრი სხვა. ავილოთ პირველი სიმღერა. სად უნდა ვეძიოთ მისი სათავე? რს უმთავრესათ მასიური შრომის დროს გაისმის; მას თონის დროს მღერიან. დაახლოვებით 20 — 30 კაცი

*) კარლ ბიუხერი. Arbeit u. Rhythmus (Работа и ритмъ). მეოთხე გამოცემა 1908 წ., 51 გვ.

**) ესენი და ბევრი სხვა ამგვარი ჩვენებური სიმღერები მოკლედ აღნიშნულია კ. ბიუხერს ფ. გოგიჩაიშვილის ჩვენებით. იხ. სსენებ. წიგნის 271—280 გვ.

იყრის თავს. ერთი იწყებს—ის შრომის მეთაურია. „იო“
—დაწყების ნიშანია. დანარჩენნი „ჰოპა“-ს შესძახიან
და გაორკეცებული ენერგიით თოხნაან. ეს სიმღერა
შედევია მასიური შრომისა.

ამიტომაც სამართლიანათ ამბობს კ. ბიუხერი, ყო-
ველ სამუშაოს თავის საკუთარი მუსიკა აქვსო *). ამის
საუკეთესო დამამტკიცებელია ჩვენებური „ნადური“ და
„ჰოპუნა“ **), აგრეთვე გურული „ხელხვაი“, რომელ-
საც სიმინდის გარჩევის დროს მღერაან.

პოეზია ხელოვნების უმაღლესი დარგია, მარა ამ
უმაღლეს დარგსაც შრომა განსაზღვრავს. პოეზიის სა-
თაღე წარმოებაა, მისი დასაბამი ადამიანთა ეკონომიური
მოქმედებაა. აი რას ამბობს ხსენებული კარლ ბიუხერი:

„შრომა, მუსიკა და პოეზია შეერთებული უნდა ყო-
ფილიყვენ თავისი განვითარების პირველ საფეხურზე, მარა
ამ სამებაში საფუძველი შრომაა იმ დროს, როცა ორ
დანარჩენს მხოლოდ მეორე ხარისხოვანი როლი უჭი-
რავს“ ***).

პირველათ ველურები დიდი ხალისით წარმოდგე-
ნებს ეტანებიან. ომი და ნადირობა, მეჯოგეობა და მი-
წათ-მოქმედება—აი წარმოდგენადა უმთავრესი საგანი.
ჩვენ მიერ მოყვანილი ახალ სამხრეთ-უელისის სამუდრო
ცეკვა ერთსა და იმავე დროს დრამატული წარმოდგე-
ნაცაა. „წარმოდგენაში მონაწილეობას იღებდა მთელი
ტომი, რომელიც თან მღეროდა. მღეროდენ ყოველივე
აზრს მოკლებულ სიტყვებს: შინაარსი—ეს თვით წარმო-
დგენაა (პანტომიმა). ადგენენ ყოველდღიური ცხოვრე-

*) იქვე. 36 გვ.

**) ამ ორივეს იხსენიებს კ. ბიუხერი.

***) იქვე, 364 გვერ.

ბის იხეთ მოქმედებათ, რაც აუცილებლათ საჭიროა არსებობისთვის ბრძოლაში“ *).

ხშირათ ასეთ წარმოდგენაში ხალხი ორ ნაწილათ ირაზმებოდა და ურთიერთ-შორის დიალოგია ანუ საუბარი იმართებოდა. ასეთი იყო პირვანდელი ბერძნული ტრაგედია, რომელსაც ბახუსის დღესასწაულზე აწყობდენ. „თავდაპირველათ ის იყო ცხოველთა წარმოდგენა (პანტომიმაჟი. ცხოველთა შორის თხა თამაშობდა უფრო დიდ როლს ბერძენთა ეკონომიურ ცხოვრებაში (სიტყვა ტრაგედია წარმოსდგება სიტყვიდან Tragos (ტრაგოს)— თხა **).

მოკლეთ, ხელოვნების ყველა დარგის პირდაპირი თუ არაპირდაპირი დასაბამი წარმოებაა. რა გზით ვითარდება ის? ხელოვნების განვითარება მუდამ თან მოსდევს ეკონომიურ განვითარებას.

საზოგადოება, ძლიერი ნივთიერ წარმოებაში, ძლიერია სულიერ წარმოებაშიც. ქვეყანა, რომელმაც შემოქმედებითი ნიჭი გამოიჩინა ეკონომიურ სარბიელზე, ამგვარსავე ნიქს იჩენს სულიერი განვითარების ნიადაგზედაც. ის, ვინც მიუძღვის ეკონომიას, მიუძღვის ხელოვნების განვითარებასაც.

ცნობილია, ფინიკიელებმა ფრათოთ განავითარეს მეზღვაურობა და მსოფლიო ვაჭრობას დაეპატრონენ; და აი, ხელოვნების სარბიელზედაც ისინი პირველ როლს თამაშობდენ იმ ხანათ. მეათე საუკუნეში ქრისტეს დაბადების წინ იმათ ააგეს სოლომონის დიდებული ტაძარი იერუსალიმში.

ხელოვნების კლასიკურ ქვეყნათ ძველი საბერძნეთი

*) რიხარდ ვალშეკი. Anfänge d. Tonkunst Leipzig. 2577 გვ.

***) იქვე,

ითვლება. და განა ეს შედეგია „ელინური სულის“ აღმა-ფრენისა? ბერძნული ხელოვნება უაღრესათ სწორეთ მაშინ განვითარდა, როცა საბერძნეთში ვაქრობა-აღებ-მიცემობის განვითარებამ ფართო ხასიათი მიიღო*). ეკონომიური აყვავება საფუძვლათ დაედვა ხელოვნების აყვავება-განვითარებას. საბერძნეთის გმირული ხანა ცნობილია ციკლოპიური შენობებით. აქ პატრიარქალური წესწყობილება მეფობდა და ხელოვნებაც პატრიარქ-წინამძღოლთა გემოვნებას ემსახურებოდა.

მეხუთე საუკუნეში, ქრისტეს დაბადებამდე, საბერძნეთი და საბერძნეთის სახელმწიფოთა შორის კი, ათინა მსოფლიო ვაქრობის ცენტრი შეიქნა, და აი, ხელოვნებაშიც ის მეთაურობდა კაცობრიობას. ეს ე. წ. პერიკლის ხანაა. სახელმწიფო ძალა-უფლებას ხალხი, დემოკრატია დაეპატრონა და ხელოვნებაც მიზნათ ისახავდა დემოკრატიის სამსახურს. ამ დროს ცნობილმა ხუროთ-მოდღერებმა იქტინმა და კალიკარტმა ღმერთა ათინას დიდებულნი ტაძარი, პარტენონი ააგეს; პერიკლმა ქალაქ ათინას გარს შემოაგდო სახელ-განთქმული ქვის კედლები; ფილონმა პირეიში ააგო არსენალი; ლიკურგმა ქვის თეატრი. აშენებდნენ სამხედრო ხომალდებს და სხვ. ამ დროს მხატვარმა ფიდიმ შექმნა ზევესის ქანდაკება და აკროპოლში—ღმერთა ათინას ქანდაკება, რომელსაც დღესაც აღტაცებაში მოჰყავს ყველა მნახველი.

მარა დემოკრატიას ძლიერი მოწინააღმდეგე გაუჩნდა. ეს იყო ახალი არისტოკრატია. ფართო აღებ-მიცემობის მეოხებით მოქალაქეთა ერთი ნაწილი ძლიერ გამდიდრდა და ამით გაძლიერდა მისი პოლიტიკური ძალა-გავლენაც. მათ მისწრაფებას ფრთებს აკვეცდა დე-

**) ანტონ შპრინგერის თხზულება: Handbuch d. Kunstgeschichte, მერვე გამოცემა, 1 ტომი, 264 გვ.

მოკრატია, და აი, გამდიდრებული არისტოკრატია შეეცადა დემოკრატიულ ლტოლვილებათა დათრგუნვას და დემოკრატიული წყობილების დამხობას. მან ხელოვნებაც დაიმორჩილა: ამიერიდან ხუროთ-მოძღვრება და ქანდაკებაც უმთავრესათ არისტოკრატის ინტერესსა და გემოვნებას ემსახურება: აშენებენ კერძო-პირთათვის მდიდრათ და ბრწყინვალეთ მოკაზმულ სახლებსა და სხვ.*).

ასეთივეა პოეზია, მეღვინეობა. ალექსანდრე მაკედონელმა ჰეზიოდის ლექსებს სამართლიანათ გლეხთა ლექსები უწოდა, ჰომერისა კი მეფე-ბატონთა პოეზიათ მონათლა. მოკლეთ: საზოგადოების ყველა კლასი თავისებურ ბეჭედს ასვამს ხელოვნებასაც.

მას შემდეგ, რაც საზოგადოება კლასებათ დაიყო, ყველა კლასი თავისებურ ცხოვრებას ეწევა. ის, რაც ხელსაყრელია ერთი კლასისთვის, დამღუპველია მეორისათვის; ის, რაც ცხოვრებაში გამოსადეგია ერთისთვის, საზარალოა მეორისათვის. აი სათავე სხვა და სხვა ნაირი გემოვნებისა. ჯერ კიდევ ნ. გ. ჩერნიშევსკი ამბობდა, რომ მაღალ საზოგადოებას სხვანაირი წარმოდგენა აქვს სილამაზეზე, ვინემ გლეხს. მართლაც, გლეხი მთელ თავის სიცოცხლეს მუშაობასა და ქაპან-წყვეტაში ატარებს და აქ მას გვერდით მთელი ოჯახი და, სხვათა შორის, ქალიც უდგია. გლეხის მეურნეობაში უფრო გამოსადეგია ფიზიკურათ მრთელი და ძლიერი ქალი, ასეთი კი მუდამ ჩასუქებული და ლოყა-ჩაწითლებული ქალია. გლეხის გემოვნებაც ამას ეწყობა. ლამაზია ისეთი ქალი, რომელიც ამ გემოვნებას აკმაყოფილებს. ულამაზო და მახინჯია ისეთი ქალი, რომელიც ამ გემოვნებას ეწინააღმდეგება. სულ სხვა ნაირია მაღალი საზოგადოების

---

*) იქვე, 21 გვ.

მდგომარეობა. ის ეკონომიური საქმიანობიდან განდევნილია და მთელ თავის სიცოცხლეს უმთავრესათ უსაქმობასა და ლხინში ატარებს და ვნებათა ლელვას ეჭრფის. ამიტომ საქებ-სადიდებელია ისეთი ქალი, რომელსაც ამ მხრივ ბევრი გამოუცდია, „ბევრი უცხოვრია“, როგორც ამბობენ, ასეთი ცხოვრება ადამიანს ფერს უკარგავს და ასუსტებს და აი, სინაზე და ფერმიხდილობა სილამაზის აუცილებელ თვისებათ გამოაცხადეს.

კლასიური დანაწილება ხელოვნებაშიაც გადადის და მასაც კლასიური ელფერი ეძლევა. ეს ხომ ხელოვნებაში ტენდენციის გამჟღეობაა, იფიქრებს ზოგი მკითხველი.

რა არის ტენდენციური ხელოვნება? რას ნიშნავს კლასიური ხელოვნება?

ტენდენციურია ხელოვნება, როცა მხატვარი წინ და წინ დასმულ მიზანს ემსახურება და ამისთვის ბუნებისა და ცხოვრების მოვლენათ განზრახ, შეგნებულათ აღამაზებს ან ამახინჯებს. ვთქვათ, პოეტს ქსურს თვისი სამშობლო აქებ-ადიდოს და ამ მიზნით ის გვისურათებს, თითქოს საქართველო წინ უძლოდა მთელ ევროპიულ კულტურას ეს სინამდვილის უარყოფაა და ხელოვნების აბუჩად აგდებას ნიშნავს. წარმოვიდგინოთ, მხატვარი ცდილობს მუშათა ზოქრაობა სასაცილოთ აიღოს და ამ მიზნით ის გვიხატავს სურათს, სადაც მუშა კულტურას. განადგურებას უქადის და ქვეყნიერებას ბარბაროსობისაკენ მიერეკება. ეს ხელოვნების უარყოფაა და სასტიკათ დასაგმობია. აქ მხატვარს თავისი ფანტაზია სინამდვილეთ გამოაქვს და ნაცულათ ცხოვრების გაშუქებისა ოცნებათა კოშკებს აშენებს.

რა აქვს საერთო კლასიურ ხელოვნებას ასეთ „ხელოვნებასთან“? სრულიად არაფერი. პირველი ოცნებაა,

მეორე სინამდვილეა. ტენდენცია ცხოვრების გაბრუნდებაა, უკანასკნელი კი—ცხოვრების ნამდვილი სარკეა.

მართლაც, კლასიურ საზოგადოებაში ყველა ადამიანი ზედმიწევნით იცნობს მხოლოდ თავის წრეს და მისი პსიხოლოგია-შეხედულებითაა გაქვნილი. მუშას კარგათ ესმის მუშათა გემოვნება-შეხედულება, კაპიტალისტის ფსიხოლოგია სულისკვეთებაა ბურჟუაზიული კლასისა და სხვ. და აი, ეს ფსიხოლოგია მისდა უნებურათ ხელოვნების მსახურსაც თავის ნაწარმოებში გადააქვს და უმეტეს ნაწილათ სრულიათ შეუგნებლათ თავის კლასს ემსახურება, თუმცა ჰგონია მისი ასპარეზი მთელი კაცობრიობის სამსახურია*). ამიტომ არის ყველა ხელოვნურ ნაწარმოებს ნათლათ აზის ამა თუ იმ დროისა და კლასის ბეჭედი. ეს, რასაკვირველია, იმას არ ნიშნავს, თითქოს, მაგ., შილერის პოეზია, ან რიხარდ ვაგნერის მუსიკა გვეუბნებოდეს—ხელი შეუწყვეთ ბურჟუაზიული ბატონობის განმტკიცებასო. ეს ზომ ხელოვნებაში ტენდენციის გადატანაა! მარა მათი ხელოვნური ნაწარმოებნი გამოიმხატველნი არიან და ემსახურებიან თავისი დროის მოწინავე ბურჟუაზიის გემოვნება-მოთხოვნილებას და ამ მხრივ მათი ხელოვნება კლასიურია. დროთა ვითარებაში ეს კლასიური ბეჭედი იშლება და კაცს ეგონება შილერის პოეზია უნივერსალური და ზეკლასიურია და „აბსოლიუტური სულის“ საქმეაო; მარა საქმარისია მოვიგონოთ, როგორ ებრძოდნ შილერის განმათავისუფლებელ იდეებს გერმანელი კონსერვატორები—ბურჟუნი „ნებითა ღეთისათა“ განმტკიცებულნი წეს-წყობილების, რომ დავინახოთ—ასეთი აზრი ყოველივე საფუძველს მოკლებულია. დროთა ვითარებაში კონსერვა-

*) ის. კ. შარქსი, მე-18-ე ბრიუმერა, აქვე, იდეოლოგია.

ტორები დამარცხდნენ, შილერის იდეები რამოდენიმეთ მაინც განხორციელდნენ და მთელი საზოგადოება შეურიგდა ახლათ დამყარებულ ბურჟუაზიულ კონსტიტუციონურ წეს-რიგს, ისე, როგორც ამჟამათ რუსეთის კონსერვატორები სახალხო წარმომადგენლობას ურიგდებიან. და აი, შილერიც საერთო ნაციონალურ გენიოსათ გამოაცხადეს.

ხელოვნების მთელი ისტორია ამ აზრს ნათლათ ამტკიცებს.

ეგვიპტელთა ხელოვნებას ჰქონდა ორნაირი მიმართულება. „ერთი, რომელსაც შეგვიძლია სასახლის ხელოვნება ვუწოდოთ, მბრძანებელთა და წარჩინებულთა ხელოვნებაა, რომელსაც აქვს განსაზღვრული, ჩამოყალიბებული ხასიათი და მუდამ ჩვეულებრივი მიმდინარეობა: მას მტკიცე ტრადიცია ბატონობს. ამ სტილის კლასიკურ ფორმას წარმოადგენს ხეფრენის გამოჩენილი ქანდაკება“ *). ეს მეფეთა და ხუცებ-მხედართა ხელოვნებაა. მეფენი და ტაძრები—აი უმთავრესი მისი საგანი.

„სასახლის ხელოვნების გვერდით ხალხური ხელოვნება არსებობს, მისი მხატვრობის ასპარეზს შეადგენს დაბალი—მეფეთა და წარჩინებულთაგან სასტიკათ გამოყოფილი წოდებები, მათი მრავალგვარი საქმიანობით. აქ ბევრით უფრო თავისუფალი სტილი.... ბატონობს“ **). ამ მხრივ საინტერესო არიან გამოჩენილი ქანდაკებანი საკარას საფლავზე სოფლის მამსახლისისა და მისი ცოლისა, ტვირთის გადამტანისა, ტომრიანი ბაეშვისა და ბევრი სხვა. ასე, ოფიციალური ხელოვნების გვერდით, რომელიც მეფე-წარჩინებულთა ქება-დი-

*) ანტონ შპინგერის ხსენებული თხზულება, 20 გვ. ხაზგასმული აქაჲ და ქვევითაჲ ავტორისაჲ.

***) იქვე, 21 გვ.

დებას ემსახურება, განვითარდა ხალხური ხელოვნება— ხალხის ქირ-ვარამის გამომხატველი.

საშვალო საუკუნეები ევროპის ეკონომიურათ და-
ცემის ხანაა. ამან გამოიწვია ხელოვნების დაცემაც. ის
კვლავ აყვავდა მე-15-ე საუკუნეში. ეს შედეგი იყო
იტალიის ქალაქ-რესპუბლიკების ეკონომიურათ გაძლიე-
რების. იმ ხანათ იტალია მეთაურობდა მთელ განათლე-
ბულ კაცობრიობას. ღირს-შესანიშნავია ის გარემოება,
რომ აღორძინების ხანაში ხელოვნების აკვანი შეიქნა
ფლორენცია, სადაც გაძლიერდა ახალი კლასი—ბურჟუ-
აზია და არა ის ქალაქები სადაც ბლომათ ეყარა ძველი
—ანტიური ხელოვნების ნაშთები *).

აღორძინების ხანა ხელოვნებაში ფრიად ნაყოფიერი
გამოდგა. ამ დროს დახატა რაფაელ სანციომ მადონას
სურათი, რომელიც დღემდე ხელოვნების საუკეთესო
ნაწარმოებათ ითვლება.

როცა ბურჟუაზია ეკონომიურათ გაძლიერდა, მაშინ
ნათლათ გამოჩნდა, რომ მის განვითარებას ძველი ფეო-
დალური სიზოგადოება და მისი დამცველი სახელმწიფო
აფერხებს. ძველი ბორკილების ყოველგვარი საშვალე-
ბით დამსხვრევა, აი რა გზას დაადგა ბურჟუაზია. ასეთ
პირობებში მან ხელოვნებაც ბრძოლის იარაღათ გამოი-
ყენა. ამას ახლავე დავინახავთ დრამატიული პოეზიის
მოკლე განხილვით.

საშვალო საუკუნეებში სცენა ხალხს ემსახურებოდა.
იქ უმთავრესათ ფარსებს ადგენდენ. ფარსი გამოხატავდა
ხალხის შეხედულება-მისწრაფებას და, მაშასადამე, მის უკ-
მაყოფილებას მმართველ კლასთა წინააღმდეგ. როცა
აბსოლიუტური მონარქია მოღონიერდა, მეფემა და სა-

*) იგივე თხზულება. შესამე ტომი, 32 გვ.

სახლის არისტოკრატიაშ ფარსი ლაქიების საქმეთ გამო-
აცხადა. მისი ადგილი დაიჭირა ტრაგედიაშ, მარა ფრან-
გულ ტრაგედიას არავითარი საერთო არ ჰქონდა ხალხის
შეხედულება-მისწრაფებასთან. ეს იყო არისტოკრატის
ნაწარმოები. და გამოხატავდა მაღალი წოდების შეხედუ-
ლებას, მის გემოვნებასა და მისწრაფებას. ეს შეადგენდა
არისტოკრატისა და არა ხალხის იარაღს *).

ამით წარმოდგენის გარეგანი მხარეც გამოიცვალა.
არისტოკრატია მუდამ და ყოველგან ცდილობს ხალხს
გამოეყოს და მასთან არავითარი საერთო არ იქონიოს.
ცნობილია, გურული გლეხი სწრაფათ მოლაპარაკეა.
გურიის გამოჩენილი თავადები კი ძლიერ დინჯათ და
დარბაისლურათ საუბრობენ. გლეხის კილო თავადს არ
შეეფერება ახლა ყური დაეუგდოთ ბერ დიუბოს: „ფრან-
გები არ სჯერდებიან მხოლოდ ტანთსაცმელს, რომ სა-
ქირო კეთილშობილება და ღირსება მიანიჭონ მსახიო-
ბებსა და ტრაგედიას. ჩვენ გვსურს, რომ მსახიობები
ლაპარაკობდენ უფრო მაღალი და გაგრძელებული კი-
ლოთი, ვინემ ჩვეულებრივათ ლაპარაკობენ. ასეთი მანე-
რა უფრო ძნელია, მარა მაში მეტია ღირსება“ **). ასეთი
იყო საფრანგეთის თეატრი მე-18-ე საუკუნეში. როგორც
ხედავთ, მაშინდელი არისტოკრატები გურულ თავადებ-
სავით მსჯელობდენ. ერთნაირი მდგომარეობა ერთნაირ
აზროვნობას წარმოშობს.

ასე, თეატრი ხალხს გადუდგა, ხალხი თეატრს და-
შორდა. როცა ბურჟუაზია საზოგადო ასპარეზზე გამო-

*) Н. Бельтовъ (Г. В. Плехановъ). За двадцать лѣтъ.
Французская драматическая литература и французская жи-
вопись съ точки зрения социологii. 309 გვ.

**) იქვე, 305.—6 გვ.

ვიდა, თეატრიც ახალ ნიადაგზე მოეწყო. ბურჟუაზიული დრამის შემქნელია ნიველ-დე-ლაშოსე. მისი დრამა სარკვეა ბურჟუაზიული ცხოვრების და გამოხატავს ახალი კლასის აჯანყებას არისტოკრატიული ფსიხოლოგიის წინააღმდეგ *).

საფრანგეთის დიდმა რევოლიუციამ დაამხო მეფე-არისტოკრატიის ბატონობა. თეატრიც რევოლიუციის იარაღი შეიქნა: მან ხელი შეუწყო ძველი გაბატონებული კლასების დათრგუნვას. ერთი წარმოდგენის დროს, 1790 წ., ხალხი მღეროდა: „არისტოკრატებო, თქვენ დამარცხდით!“ თავის მხრივ დამარცხებული თავად-აზნაურები და ხუცები ესწრებოდნენ ისეთ წარმოდგენებს, რომელიც მათ აგონებდა სანატრელ ძველ დროს. მსახიობები ამ დროს დასცინოდნენ ძველი დროის მსახიობთა ნაძალადეგ ფორმებსა **). თეატრი ცხოვრების სარკვეა.

აბსოლიუტურ-ფეოდალური წყობილება დაინგრა და ცხოვრებას სათავეში ბურჟუაზია მოექცა. საფრანგეთის „განმანათლებელნი“ ელოდნენ ძმობა-ერთობა-თანასწორობის დამყარებას, ნაცვლათ ამისა ბურჟუაზიის ბატონობა დაფუძნდა. ბურჟუაზიული წარმოება—ეს განხორციელებული მოუსვენრობაა. წარმოების აყვავება და კრიზისი, გამდიდრება და გაკოტრება, გამარჯვება და დამარცხება, მუშათა საქმეში ჩაბმა და უმუშევრობა, ბედნიერება და უბედურება, ყველაფერი ელვის სისწრაფით მოსდევს ერთი მეორეს, ყველაფერი წუთიდან წუთში იცვლება. ბურჟუაზიული აზროვნება სუს-

*) Н. Бельтовъ (Г. В. Плехановъ). За двадцать лѣтъ. Французская драматическая литература и французская живопись съ точки зрѣнія социологіи. 309 гл.

***) იქვე, 321 გვ.

ტია ასეთ ცვლილებათა ახსნაში. აქ ხომ ნათლათ გამოჩნდებოდა, რომ თვით ბურჟუაზიული წყობილებაც წარმავალია. და აი, ბურჟუაზიული იდეოლოგიაც, ნაცვლათ ცხოვრების ახსნისა, თვით ამ ცხოვრებას შორდება, ბიწიერების საძიფოს გაურბის და თავის ხსნას სიმვოლისტურ—ფანტასტიურ შემოქმედებაში დაეძებს. აი სათავე ე. წ. მოდერნისტული მიმდინარეობისა ლიტერატურაში. დეკადენტობა და სიმვოლიზმი,—აი რაში გამოიხატება ბურჟუაზიული აზროვნობის ორიგინალობა ამ ხანაჲ. კნუტ გამსუნდი და ოსკარ უაილდი, პშიბიშეფსკი და მეტერლინკი და ძმანი მათნი—აი ბურჟუაზიის სათაყვანებელი მწერლები.

ოსკარ უაილდი ხედავს, რომ არსებული ცხოვრებჲ აუტანელია. მერე სად უნდა ვეძიოთ ხსნა? ცხოვრება თავის-თავის მოტყუებაა, მირაჟია და არა ფაქტი; ხელოვნება სინამდვილეა, ცხოვრება კი ქმნილებაა თვით აღამიანის ფანტაზიისა—გვასწავლის ის.

ამასვე იმეორებს სხვა სიტყვებით კნუტ გამსუნდიც. „გონიერების სამეფოს“ საწინააღმდეგოთ ის უგნურების სამეფოს აშენებს, არსებულ ქვეყანას ის სიმვოლიურ-ჯადოქრულ წყობილებას უპირდაპირებს. ბურჟუაზიული იდეოლოგია სუსტია ცხოვრების მწვავე კითხვათა გადაჭრის საქმეში!!

ეს მშრომელი ხალხის საქმეა. და აი, მან ხელოვნებასაც თვისი საკუთარი ბეჭედი დაასვა. მუშათა მხატვრათ წოდებული ბელგიელი მენიე თავისი დიდებული ნიჭით ასურათებს მუშათა ტანჯვა-ვაებას. ჩვენშიც გაჩნდა უკანასკნელ დროს პოეტთა მთელი რიგი, რომელიც თავისათ აცხადებს ხალხის ჭირ-ვარამს და დემოკრატიის საბოლოო გამარჯვებას ემსახურება.

3. ე თ ი კ ა .

ეთიკა არის მოძღვრება ზნეობაზე, უკეთ, ზნეობის ფილოსოფია.

რა არის სამართლიანი და რა უსამართლო? რომელი საქციელი ეთანხმება ზნეობის კანონებს და რომელი მისი წინააღმდეგია? -- აი რას იკვლევს ეთიკა.

მას შემდეგ, რაც წარმოიშვა ეთიკა, ის ცდილობს სამუდამო თვისებანი აღმოაჩინოს. დღესაც ხშირია ისეთი მორალისტი, რომელიც აბსოლიუტურ ზნეობას დაეძებს. ამათ. ზნეობის ისტორია ნათლათ ამტკიცებს, რომ რაც სამართლიანია ერთ დროში, უსამართლოა მეორე ხანაში, ის რაც უმაღლეს ზნეობათ ითვლება ერთი ერის შეხედულებით, უზნეო საქციელია მეორე ერის თვალთახედვითა. სად უნდა ვეძიოთ ასეთი მოვლენის სათავე?

ზნეობის საფუძველი წარმოებაა და გამოხატავს საწარმოვო ურთიერთობას. წარმოების შეცვლას ადრე თუ გვიან თან მოსდევს საზოგადოებაში ახალ ზნეობრივ შეხედულებათა გაბატონება. ამას ახლავე დავინახავთ.

კუნძულ ტაიტის ველურები ხოცვენ ახალ დაბადებულთა დიდ ნაწილს და უმთავრესათ ქალებს *). რით ხელმძღვანელობენ ისინი? ნადირობასა და ომიანობაში ბავშვები და თვით მოზრდილი ქალებიც უვარგისი არიან, სმა ჭამა კი მათაც სჭირია. რომ ეს ზედმეტი ბარგი თავიდან მოიშორონ, მათ კლავენ. ასეთივე ბედი მოვლის ავთამყოფთა და მოხოცებს.

ველურთა შორის ახლაც გავრცელებულია კაცის-

* ჯონ ლებაკი Die Entstehung d. Civilisation 329 33.

კამიაობა ანუ ანტროპოფაგია. განსაკუთრებულ გაჭირვების ქაშას ასეთი მოვლენა ხშირია თვით განათლებულ ხალხთა შორისაც. საერთო შიმშილობის დროს კაცის-კამიაობა ფართოთ ვრცელდება ციმბირში და აქა-იქ ზღადა რუსეთშიც.

რამ გამოიწვია ასეთი ზნე-ჩვეულებანი?

თევზაობა-ნადირობის ხანაში საცხოვრებელი საშვალელებანი ძალიან მცირეა. მონადირე ზოგჯერ მრავალ ნადირს ჰკლავდა, ხანდისხან კი სახლში სავსებით ხელცარიელი ბრუნდებოდა. ამიტომ არის პირველყოფილ კომუნისტურ წყობილებაში შიმშილობა ხშირი მოვლენა იყო. და აი, რომ ოდნავ მაინც შეემსუბუქებია თვისი გაჭირვებული მდგომარეობა, თემი თავიდან იშორებდა ყველა სუსტს—ბავშვებსა და ქალებს, ავითმყოფთა და მოხუცებს და ხშირათ მათ ხორცსაც შეექცეოდა. ადამიანის ხორცი საუკეთესო სადილს შეადგენდა იმ ხანათ.

მიწის დამუშავების შემოდგებით მდგომარეობა სავსებით გამოიკვალა. მარცვალი საკმარისი იყო ყველას გაშოსაკვებათ. თან აქ წარმოებაში მოზრდილი ბავშვებიცა და ქალებიც გამოიყენეს და აი, წინანდელი ზნე-ჩვეულებანი დაგმეს და ისინი უზნეობათ გამოაცხადეს.

ძველათ ფართოთ გავრცელებული იყო სისხლის აღების ზნე-ჩვეულებაც. ყველა ერი მტკიცეთ ასრულებდა ამ მცნებას, რომელიც დღემდისაც დატულია აღბანელთა შორის ოსმალეთში. ჩინელთ დააკისრა კონფუციმ, შეიღმა მანამდის ატაროს იარაღი, სანამ შენვდება და მოკლავს მამის მკვლელს *). აღ. ყაზბეგის თხზულებიდან ნათლათ სჩანს, რომ ჩვენი მთიულები დღესაც მისდევენ ამ აღათს.

*) Oscar Peschel. Sülkerkumbe. 6 გამოცემა 218 გვ.

ეს მტკიცეთ დაკავშირებულია თემურ წყობილებასთან. აქ სახელმწიფო ჯერ არ არსებობს, ამიტომაც თავის წევრთა დაცვა თემისა და ახლო ნათესავთა საქმეა. ასეთ პირობებში განვითარდა სისხლის-აღების ზნე-ჩვეულება. დღეს კი ეს მხოლოდ იქ ბატონობს, სადაც ჯერ არ გამქრალან თემის ნაშთები და სუსტია სახელმწიფოს გავლენა. ასეთია ამჟამათ ალბანია. იქ ჯერაც თემური წყობილებაა, ოსმალთა ბატონობა კი მხოლოდ სახელით არსებობს.

რაინდობაც ამ ნიადაგზე აღმოცენდა. ომის დროს აღარაფერს ინდობდენ, ეკლესიებს ანგრევდენ, ქალებსა და ბავშვებს ჰკლავდენ ან ტყვეთ მიყავდათ, მიწის მუშაკთ ხოცავდენ, და ასე შიმშილობა ჩნდებოდა. და აი, იშვა ჯგუფი, რომლის მიზანი იყო ყველა ამ უბედურებათა ხალხის თავიდან აცდენა. ამისთვის მან ომი მეომართა დუელათ გამოაცხადა. ქალის კულტი რაინდობამ მხოლოდ ბოლოს, დასუსტების დროს მიიღო. ხოლო როცა იშვა პოლიციური სახელმწიფო, მაშინ საჭირო აღარ იყო კერძო პირთა თავ-გამოდება. ამას თვით სახელმწიფო ასრულებს ტრაქტატებითა, სხვა სახელმწიფოებთან ხელშეკრულობით, მოკლეთ ომის საერთაშორისო ეთიკის შემოღებითა. ასე მოისპო რაინდობა. დონ-კიხოტი სასაცილო იყო მხოლოდ მე-15-ე—მე-16-ე საუკუნეში, როცა მის როლს უბრალო პოლიციელი ასრულებდა. და აი, ისიც მეტ-ბარგათ იქცა, წინეთ კი ის გმირი იყო და მისი ეთიკა უმაღლესი ეთიკაა.

დაახლოვებით ამავე პირობებით აიხსნება მეგრელ-აფხაზთა შეხედულება მტაცებლობაზე და გურულთა—ყაჩაღობაზე. მეგრელ-აფხაზნი მეჯოგეობას მისდევდენ, მეჯოგე ხალხი—ნომადებ კი ყოველთვის სახელგანთქმული მეომრებია. თან თემურ წყობილებაში თემი მხო-

ლოდ თავის წევრთ იცავს. ვინც თემის გარეშეა, ის მისი მტერია და მის წინააღმდეგ ყველა ზომა საპართლიანი და ნებადართულია. ერთი თემი მეორეს თავს ესხმოდა და მის ქონებას იტაცებდა. და აი, ჩვენ ვხედავთ, სამეგრელოს მკვიდრნი ჯგუფებს აღგენდენ, გურულ-იმერლებს ესხმოდენ და ქონებას, უმთავრესათ ჯოგს, იტაცებდენ. ეს სასარგებლოა მეჯოგეთათვის, და ამიტომ მეგრელთა შეხედულებამ ეს მამაცობათ გამოაცხადა. გმირი ის იყო, ვინც დახელოვნდა მტაცებლობაში: მას მთელი ხალხი ქება-დიდებას ასხამდა. პირიქით, მას ლაჩრათ სახავდენ, ვინც ხელს ახლებდა მეგრელთა ქონებას: ეს თემისა და ხალხის ლაღატი იყო. მას შემდეგ, რაც თემი დაირღვა და კერძო საკუთრება დამკვიდრდა, მეგრელნი ჩვეულებისამებრ მაინც განაგრძობდენ ჯოგის მოტაცებას, მარა ამიერიდან მან ახალი სახე მიიღო. ძველი და ახალი ზნეობა ერთი-მეორეს დაეჯახა. ძველებურათ მტაცებლობა გმირობა იყო, ახალი მდგომარეობის თანახმათ კი კერძო საკუთრება წმინდა და ხელუხლებელია. ამ შეჯახებიდან ახალი ვითარება იშვა. აშკარა მოტაცების მაგიერ ფარული მოტაცება ანუ ქურდობა დამკვიდრდა. ასე იყო აფხაზეთშიაც. წინეთ ეს ითვლებოდა სამართლიანათ და უმაღლესი ზნეობის გამოძახატველათ.

ინგილოები, ოსები და ინგუშები დღესაც მტკიცეთ აღდიან ასეთ შეხედულობას.

გურიაში სახელ-განთქმული გმირი დახელოვნებული ყაჩაღი ანუ ფირალი იყო. დღესაც იქ ხშირათ გაისმის სიმღერები, რომლითაც ხალხი აქება-დიდებას სისონა დარჩიებს—ამ ცნობილ ფირალებს. რით აიხსნება გურულთა ასეთი შეხედულება? გურული ხალხი მუდმივ ომს განიცდიდა. მას ყოველი მხრიდან ემუქრებოდენ:

გარედან მაჰმადიანთა ტომები და შიგნიდან ბატონები — თავად-აზნაურობა. ბრძოლა უთანასწორო იყო: მაჰმადიანები გურულებს სჯობნიდნენ თავიანთი სიმრავლით, ბატონები კი საუკუნეებით განმტკიცებული დაწესებულებით. ხალხი სუსტი გამოდგა მტრებთან შეტაკებაში. და აი ხალხის საუკეთესო წარმომადგენელნი ყაჩაღდებოდნენ, ყაჩაღთა რაზმებს ადგენდნენ, რომ გარეშე და შინაურ მტრებზე შური ეძიათ. ამ გზით ფიქრობდნენ მტარვალთა ალაგმვას და ხალხის ქირ-ვარამის შემსუბუქებას. ამიტომაც იყო ხალხმა ყაჩაღობა გმირობათ, თავის საქმეთ გამოაცხადა და ის შარავანდედით შემოსა.

ამავე გზას ადგია ილია ქავკავაძის გმირი კაკო ბლაქიაშვილი: ის ყაჩაღი ხდება, რომ ბატონებზე შური იძიოს. ყაჩაღი არსენა ოძელაშვილი ებრძვის ბატონებს, ვაქრებსა და მოხელეთ. ამიტომ ხალხმა მასში თავის ინტერესთა დამცველი დაინახა და ის თავის საყვარელ გმირათ იცნო, რადგან არსენა „მდიდარს ართმევს, ღარიბს აძლევს“ — ამბობს ხალხური ლექსი.

ამხანათ ჩვენში ბურჟუაზიული წარმოება არსებობს. ვაქრობა-აღებმიცემობა მშვიდობიანობა-წესრიგს მოითხოვს. აქ ყაჩაღობა-მტაცებლობა წარმოებისა და მით საზოგადოებრივი განვითარების ხელშემშლელია. და აი ისიც დაგმეს და მას ებრძვიან. რაც სამართლიანი იყო წინეთ, უსამართლობაა ამხანათ; რაც უმაღლეს ზნეობათ იყო მიჩნეული წინანდელ დროში, უზნეობაა ამჟამათ.

ეთიკის მტკიცე ფილოსოფიურ საფუძველზე დამყარება საბერძნეთის საქმეა. აყვავების ხანაში (მეხუთე საუკუნეში ქრისტეს დაბადების წინ) საბერძნეთისა და უმთავრესათ ათინის მოქალაქეთა კეთილდღეობა სავსებით დამოკიდებული იყო სახელმწიფოს ავლა-დიდები-

საგან. სახელმწიფო შემოსავალი აუცილებელ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების შემდეგ თვით მოქალაქეთ ურიგდებოდა. კერძო კეთილდღეობა საზოგადო კეთილდღეობას ითხოვდა!

ამ მდგომარეობის გამომხატველი იყო სოფისტების მრძღვრება. მოქალაქის ვალია, ქადაგობდნ ისინი, საზოგადოებრივი მოღვაწეობა, მთელი თავისი ძალღონით სახელმწიფო ბედნიერება-განვითარებისათვის ხელის შეწყობა. რა ამოძრავებს კერძო მოქალაქეს? საითკენ მიილტვის ის? კმაყოფილებისკენ, აცხადებს სოფისტი პროტაგორი. ასეთი იყო მაშინდელი საზოგადოების ლტოლვილება! თვით კმაყოფილების საზომია კერძო პირთა გრძნობიერება. აი სოფისტების ეთიკური მოძღვრება, რომელიც საფუძველათ დაედვა ბერძენთა ეთიკურ კვლევა-ძიებას შემდეგში.

ამ დროს საბერძნეთში ფართოთ განვითარდა აღებ-მიცემობა. სპარსელებთან ომის შემდეგ ათინა მსოილიო ვაქრობის ცენტრი შეიქნა. სასტიკი ეკონომიური მეტოქეობა გაჩაღდა. საზოგადოების მცირე ნაწილი სწრაფათ გამდიდრდა, მეორე ნაწილი უფრო და უფრო დავალიანდა და გაღატაკდა. ამ გზით წარმოიშვა ლუმბენ-პროლეტართა ურიცხვი რაზმი. უკანასკნელთა საკუთრება მხოლოთ ერთია — პოლიტიკური უფლება. ამით საგებლობს გამდიდრებული არისტოკრატია, ის გაღატაკებული დემოკრატის ხმას ყიდულობს, რომ კიდევ უფრო განამტკიცოს თავისი ეკონომიურ-პოლიტიკური ბატონობა. ასე ათინა უკან-უკან მიექანება და მას დაცემა მოელის. საით არის ხსნა?

საზოგადოების ერთმა ნაწილმა ქვეყნის დამქცევათ დემოკრატია და თავისუფალი აზრები გამოაცხადა და მათ მქადაგებელთა და დამცველთ სოფისტებს სასტიკი ომი

აუტეხა. საზოგადოების ხსნას ის დაეძებს სარწმუნოების განმტკიცებაში. ეთიკაში ამ რეაქციონური სულის-კვეთების საუკეთესო გამომხატველი იყო ფილოსოფოსი პლატონი (ცხოვრობდა 429—347 წ. წ. ქრისტეს წინ).

ყველა ადამიანი სიამოვნებისაკენ მიილტვის, გვა-სწავლის პლატონი. სიამოვნება კი ორ ნაირია:—სულიერი და ხორციელი. არა ხორციელი, არამედ სულიერი სიამოვნება—კმაყოფილება—აი უმაღლესი ბედნიერება. ამის მიღწევას წინ ეღობება არსებული გარეშე ქვეყანა—ეს ბოროტების სამეფო. ამიტომ ვისაც სურს ბედნიერება, მან ზურგი უნდა აქციოს ამ სამეფოს და დაუბრუნდეს სულს, უმაღლეს იღვას ანუ ღვთაებას. მხოლოდ სულიერი მოსვენება და განთავისუფლება ხორციელ გრძნობათა, წარმოდგენათა, მისწრაფებათაგან—აი ერთთა-ერთი გზა, რომელსაც ბედნიერების სამეფოში მივყვართ.

ამ მიზნისთვის საჭიროა მოქალაქეთა ზნეობრივ-სარწმუნოებრივ ნიადაგზე აღზრდა-განვითარება, მარა ეს არ შეუძლია ათინის დემოკრატიას: ის იხრწნება. და აი, პლატონი უტოპიურ სისტემას ქმნის და ცდილობს მის განხორციელებას მეფეთა და უპირველესათ სირაკუზის ტირანის დახმარებითა. ის დემოკრატიას უარყოფს და თავის იდეალურ სახელმწიფოს არისტოკრატიულ საფუძველზე აშენებს. ახალ სახელმწიფოში სამი წოდებაა: 1) მმართველნი, რომელნიც მთელ ქვეყანას განაგებენ. ასეთ მოვალეობას ის აკისრებს ფილოსოფოსებს; 2) მეომრები, რომელნიც სამეფოს იცავენ და 3) ხელოსნები. მონები ძველებურათვე არსებობენ და საზოგადოებას არჩენენ. მმართველ ფილოსოფოსთა ცხოვრება კომუნისტურ საფუძველზეა მოწყობილი: მათი ქონება საერთო კუთვნილებას შეადგენს და მათ ბავშვთა

აღზრდა-განვითარებაც ერთათ წარმოებს *). ასეთია პლატონის ეთიკური სისტემა. სარწმუნოება და არისტოკრატიული კომუნიზმი — აი რა გზით ფიქრობს ის ათინის სახელმწიფოს ახალი სული შთაბეროს და ის გახრწნისაგან დაიხსნას.

პლატონისა და სხვა იდეალისტთა ცდა სახელმწიფო ახალ საფუძველზე ააგონ ან „ბედნიერი“ ძველი დრო დააბრუნონ, ამოა გამოდგა. საზოგადოების გამდიდრებული ნაწილი ფუფუნებაში ჩაეფლა და გარყვნილ ცხოვრებას შეეუდგა. პროლეტარათა, უკეთ ლუმპენ-პროლეტარათა რაზმი სწრაფათ გაიზარდა და ცხოვრებას ფსკერში მოექცა. მისი მდგომარეობა პირდაპირ აუტანელი შეიქნა და აი ფილოსოფიის ერთმა შტომ პროლეტარათა გულშემზარავი ყოფა-ცხოვრება იდეალურათ გამოაცხადა, გაკირვება სათნოებათ აქცია და მთელ საზოგადოებას ლუმპენ-პროლეტარული მდგომარეობისაგან უხმობდა. დღესაც ხომ გლეხი თავს ინუგეშებს თავისი აუტანელი მდგომარეობით: მას გაკირვება ის ბეწვის ხიდი ჰგონია, რომელსაც საიქიო ბედნიერების სამეფოში მივყევართ!!

ეს ცინიკური ფილოსოფიის საქმეა. **ბუნების შესაფერი ცხოვრება** — აი საითკენ მოუხმობს ის კაცობრიობას. **მოთხოვნილებათა უარყოფა** — აი ერთათ-ერთი გზა ბედნიერების მოსაპოვებლათ. ცხობილია, ამ ფილოსოფიის მიმდევარი დიოგენი ბოქკაში ცხოვრობდა, ტანთ ეცვა მხოლოთ მოსახურავი, ხელში ჯოხი ეჭირა და თან ჰქონდა ჩანთა და ჯამი. აქ ინახულა ის ანლექსანდრე მაკედონელმა და მიმართა წინადადებით, მთხოვე რაც გსურსო. „ნუ ეფარები მზეს“ — უპასუხა განთქმულმა ფილოსოფოსმა.

*) პლატონი. Der staaf ნემეკური შლეერმახერის თარგმანი, მესამე თავი.

ცინიკური ფილოსოფია ცხოვრებას უკან უხშობდა და ამიტომ მას არ შეეძლო საზოგადოების ახალ საფუძველზე მოწყობა. საზოგადოება კვლავ უკან-უკან დაექანა. საზოგადო კეთილდღეობა დამარხეს და ყველგან კერძო ინტერესი გამეფდა, საზოგადოებრივ მისწრაფებათა მაგიერ ინდივიდუალიზმი გაბატონდა. ამიერიდან ეთიკა ორ ნაირ მომდინარეობას ლეებულობს. ერთი ინდივიდუალიზმს ეყრდნობა და მას ასაბუთებს. ეს ეპიკურის სკოლაა. მეორე მას მტრობს და საზოგადოებრივ თვალსაზრისს ექომმაგება, რომ ამ გზით საზოგადოება დაცემა-გახრწნისაგან დაიხსნას. ეს სტოიკური სკოლაა.

არა საზოგადოების, არამედ კერძო მოქალაქის ბედნიერება — აი რას ემსახურება ეპიკურის (ცხოვრობდა 341—270 წლებში ქრისტეს დაბადების წინ) ეთიკა. ლტოლვილებს კმაყოფილებისაკენ, ბრძოლა ტანჯვასთან და მისი თავიდან აცდენა — აი საბოლოო მიზანი ყოველივე პრაქტიკული მოქმედებისა *).

ამის თანახმად კეთილია ის, რაც პიროვნებას კმაყოფილებას უმზადებს, მის ბედნიერებას ხელს უწყობს, ბოროტია ის რაც წინააღმდეგს წარმოშობს. მარა ხშირათ მოხდება, რომ ზოგი ადამიანი ბოროტისაკენ მიილტვის. სად უნდა ვეძიოთ ეპიკურის აზრით ასეთი მოვლენის მიზეზი? „არსებობს კმაყოფილებისა და ბედნიერების სხვა და სხვა სახე. ბოროტება მაშინ წარმოსდგება, როცა ადამიანი კმაყოფილებისა და ბედნიერების დაბალ სახეს წინ აყენებს უფრო მაღალთან შედარების დროს... მაშასადამე, შეუგნებლობისა და ქკუა-მოკლეობისაგან. ასე თანახმად ეპიკურისა სულიერი დაკმაყოფილება უმჯობესია ფიზიკურზე, რადგან ის უფრო ხანგრძლივ გრძელდება

*) ფრ. იოდლოს ხსენებული თხზულება. 1 ტომი. 24 გვ.

და წმინდა კმაყოფილებას ამზადებს... სულიერი მოსვენება მას უმაღლესი ბედნიერება ჰგონია“ *).

ასე, საზოგადოებრივი მისწრაფებანი სავსებით დამარხეს და კერძო პიროვნების კმაყოფილება და მისი სულიერი მოსვენება ერთათ-ერთ ბედნიერებათ გამოაცხადეს.

ეს კიდევ უფრო აჩქარებდა საზოგადოების დაცემა-გახრწნას. ასეთი მოძღვრების წინააღმდეგ ხმა აიმაღლა სტოიკურმა ფილოსოფიამ. ადამიანი საზოგადოებრივი არსება არის და საერთო ბუნების ნაწილს შეადგენს. ამიტომ არაბუნებრივი ცხოვრება სასტიკათ დასაგმობია. „მისდღე ბუნებას! იცხოვრე ბუნებასთან თანახმათ!“—აი უმაღლესი ეთიკა სტოიკური მოძღვრების მიხედვით. თავდაქერა და ვნებათა დათრგუნვა—აი რა გვაძლევს სულიერ სიმშვიდეს. მოკლეთ, სტოიციზმმა დაგმო გაბატონებული საზოგადოების ყოფა-ცხოვრება და მოქალაქეთ ზომიერება-თავდაქერისაკენ უხმობდა.

ძველი ანუ ანტიური საზოგადოება სავსებით გაიხრწნა. ქალაქები ლუმპენ-პროლეტართა ურიცხვი ლაშქრით აივსენ. ასეთი ხალხი ყველგან ბევრი იყო და სხვათა შორის ურიასტანში ანუ პალესტინაში. აი ამ პროლეტართა შორის იშვა ახალი მოძღვრება—ქრისტიანობა. ურიასტანი ქრისტიანობის აკვანი შეიქნა.

რა ნაირია ქრისტიანული ზნეობა? ურიასტანში კლასთა ბრძოლა უკიდურესათ გამწვავდა. ხალხს მდიდრები—ხუცები და ვაქრები, შემდეგ გარეშე მტერიც—რომაელები ავიწროებდნენ. ქრისტიანობამ მდიდრებს ბრძოლა გამოუცხადა და პროლეტარებს—ჩაგრულთა და

---

*) კ. კაუცკი. ეთიკა და მატერიალისტური ახსნა ისტორიისა. ნემეცური გამოცემის 3—4 გვ.

ტვირთ-მძიმეთ, გამოესარჩლა. „ვითარცა იხილა იგი (მთავარი) იესო—მოგვითხრობს სახარება ლუკასი—რამეთუ შესწუხნა, ჰსთქვა, ვითარმე ძნად შევიდენ სასუფეველსა ღმრთისასა, რომელთა აქენდეს საფასე. უადვილეს არს მანქანისა საბელი ხერელსა ნემსისასა გასვლათ, ვიდრე მდიდარი შესლვათ სასუფეველსა ღმრთისასა“^{*)}. წსამაგიეროთ პროლეტარებს მოელის ბედნიერება: „ნეტარ ხართ თქვენ, რომელნი გზიის აწ; რამეთუ განსძღეთ. ნეტარ ხართ, რომელნი ჰსტირით; რამეთუ იცინოდეთ“^{**)}). მონური საზოგადოება პიროვნების დამორჩილებაზე; აეგო. იესო საერთო სიყვარულს ქადაგობს. გიყვარდეს მოყვასი თვისი ვითარცა თავი თვისი—აი რას მოითხოვს ის მოწაფეთაგან. ამით ნაზარეველმა დაგმო მონური ბორკილები და პიროვნების განთავისუფლებას გამოესარჩლა. რა ნაირია ის ბედნიერება, რომელსაც ჰპირდება ქრისტიანობა პროლეტართ.

პროლეტარები მოკლებული იყვენ ყოველივე ქონებას და წარმოების გარეშე იდგენ. თან იმ ხანათ წვრილი წარმოება ბატონობდა. ასეთ პირობებში შეუძლებელი იყო საწარმოვო საშვალებათა მთელი საზოგადოების ხელში გადასვლა. და აი პროლეტართა დასაცველათ ქრისტიანობა აწესებს მოსახმარ ნივთთა კომუნიზმს, ე. ი. საერთო ტრაპეზს, საერთო სადილ-ვახშამს და მდიდართაგან მოითხოვს მთელი თავისი ქონების ქრისტიანული თემის ხელში გადაცემას. „განჰყიდენით მონაგებნი თქვენნი და მიეცით ქველის-საქმე“^{***)}, ქადაგობს იესო ნაზარეველი. „ეგრეცა ყოველგანვე თქვენგანმან, რო-

*) სახარება ლუკასი, 18 თავი, 24—25 მუხლები.

***) იქვე, 6 თავი, 21 მუხლი.

***) იქვე, 12 თავი, 33 მუხლი.

მელმან არა იჯმნას ყოვლისაგან მონაგებისა თვისისა, ვერ ხელ-ეწითების მოწაფე ყოფად ჩემდა“ *).

ტანჯული საზოგადოება აღტაცებით მიეგება იესონაზარეველის ქადაგებას. „და ყოველივე მორწმუნენი იყვნეს ერთბაშათ, და ქენდა ყოველივე ზომათ“ **), მოგვითხრობს საქმე მოციქულთა.

ამ გზით ფიქრობდენ კლასთა წინააღმდეგობის მოსპობას, მდიდართა და ღარიბთა გათანასწორება-დამშობილებას და ბედნიერების მიღწევას. ეს მოასწავებდა არსებული საზოგადოების დამხობას. და აი გაბატონებული კლასები — მწიგნობარნი და ფარისევლნი, რომაელები და მათი მომხრენი ამხედრდენ. პირველი ქრისტიანებიც საომრათ ირაზმებიან. „ცეცხლისა მოვედ მოფენათ ქვეყანასა ზედა — ქადაგობს იესო — და არა მნებაეს, რათა აწვე აღევზნას... ეგრე ჰგონებთ, ვითარმედ მშვიდობისა მოვედ მოფენად ქვეყანასა ზედა? არა, გეტყვი თქვენ, არამედ განყოფათ, რამეთუ იყვნენ ამიერითგან ხუთნი სახლსა შინა ერთსა განყოფით, სამნი ორთაგან, და ორნი სამთაგან. განყოფათ მამა ძისაგან და ძე მამისაგან; დედა ასულისაგან, და ასული დედისაგან; დედამთილი ძის კოლისაგან მისისა, და სძალი დედამთილისაგან“ ***).

სახარება მათესი გადმოგვცემს: „ნუ ჰგონებთ — ამბობს იესო — ვითარმედ მოვედ მე მოფენად მშვიდობისა ქვეყანასა ზედა; არა მოვედ მოფენად მშვიდობისა, არამედ — მახვილისა“ ****).

*) სახარება ლუკასი, 18 თავი, 24—25 მუხლები.

***) საქმე მოციქულთა, 2 თავი, 44 მუხლი.

****) სახარება ლუკასი, 12 თავი, 49—53 მუხლი.

*****) სახარება მათესი, 10 თავი, 34 მუხლი.

—ახალი და ძველი, ერთი მეორეს დაეჯახა. ბრძოლაში მუდამ ძლიერი იმარჯვებს. იესო ნაზარეველი ძლიერი იყო თვისი იდეით, მარა მახვილში ძლიერი გამოდგა გაბატონებული საზოგადოება. იესო ჯვარს აცვეს, მისი იდეა კი ფართოთ გავრცელდა ქვეყნის კიდიდან კიდემდე: ტვირთ-მძიმენი და მაშვრალნი ასობით და ათასობით უერთდებოდენ ქრისტიანულ თემს. დროთა ვითარებაში უკანასკნელმა დაჰკარგა თვისი პირენდელი სახე. თემში მრავალი მდიდარი შევიდა და ამით მას ნელ-ნელა კომუნისტური სული გაჰოაცალეს. მალე მას თვით გაბატონებული საზოგადოება დაეპატრონა. დღეს ქრისტიანული ეკლესია ყველგან გაბატონებულ კლასთა იარაღია.

რას წარმოადგენს მაჰმადიანური ეთიკა? მაჰმადიანობის აკვანია არაბეთი—ეს მეჯოგეობის ქვეყანა. დღესაც იქ ხალხის დიდი უმრავლესობა მეჯოგეობით ირჩენს თავს. ჯოგი ერთი ადგილიდან მეორეში გადადის და საძოვარ ადგილს დაეძებს. მას ძალა-უნებურათ მეჯოგეც უკან მიჰყვება და ამიტომ უკანასკნელი მუდმივ ადგილს — ბინადრობას, მოკლებულია. ის ყოველ ჟამს მზათაა თვისი სარჩო-საბადებელი სამუშაო საქონელს ზურგზე აჰკიდოს და უფრო შორეულ ადგილს გაემგზავროს. ამ აყრა-გადასახლების დროს ყველას მიჩენილი აქვს თვისი ადგილი და მთელი რაზმი მხედრულათ შეკავშირებულია. მართლაც, მეჯოგე იძულებულია ახალი საძოვარი ადგილები დაიპყროს და თან მას ყოველ მხრივ თავდასხმა მოეღის: ყველას სურს მის ჯოგს დაეპატრონოს და ამ გზით გამდიდრდეს. ამიტომ მეჯოგეობა მუდმივი შეიარაღებისა და ომის დასაბამია. *)

*) ფრ. რატელი. Die Erde u. das Leben. მეორე ტომი. 656—7 გვ. და მისივე: Uölkerkunde, მეორე ტომი, 100 გვ.

აი, ამ მეჯოგე ტომთა შორის არაბეთში, მე-7-ე საუკუნეში ქრისტეს დაბადების შემდეგ, იშვა მაჰმადიანობა. მაჰმადი მეჯოგე ტომთა—ნომადთა მისწრაფებათ გამოხატავდა და მათ მოქმედებას ალლაჰის სახელით ადასტურებდა. იდეოლოგია ნიშნავს პრაქტიკის თეორიულათ დასაბუთებას!!

ყური დაუგდოთ მაჰმადიანთა სახარებას—ყურანს*). აი მერვე თავის ღირს-შესანიშნავი მუხლები:

„40. ებრძოლეთ მათ (ურწმუნოთ)—ქადაგობს მაჰმადი—სანამ არ მოსპობილა ყოველივე სამოქალაქო ომი და სანამ ყველამ არ ირწმუნა ალლაჰი. გადაუდგებით მას, იცოდეთ, ალლაჰი ხედავს თქვენს საქმეს.

47. მორწმუნენო! ოდეს აღკურვილის ჯარის პირის-პირ იქმნებოდეთ, შეურყეველ იქმენით და უფლის სახელი განუწყვეტლივ განიმეორეთ. კურთხეულ იქმნეთ!

48. უსმინეთ ალლაჰს და მის მოციქულს და ნუ ებრძვით ერთი მეორეს, რომ არ შეიქმნეთ სულ-მოკლე და არ დაღუპოთ გამარჯვება. იყავით მედგარი; იცოდეთ, ალლაჰი მედგართ ემხრობა!

53. თუ მათთან (ურწმუნოებთან) კავშირი შეჰკრათ, ის მუდამ დაარღვიეთ და ნუ გეშინიათ ღეთისა.

60. თუ რომელსამე თემს დალატობა შეატყო, მიუზღვევი მას შესაფერი. ალლაჰს არ უყვარს მოლალატენი.

66. წინასწარმეტყველო! აღაფრთოვანე საბრძოლველათ მორწმუნენი; თუ თქვენ შორის არის ოცი მედ-

---

*) ჩვენ ვსარგებლობთ მაქს ჰენიგის ნემეცური თარგმანით (რეკლამის გამოცემა) და ქართული თარგმანით, „შრომის“ გამოცემა. უკანასკნელი ნემეცურ თარგმანს ბევრში არ ეთანხმება.

გარი, ისინი დასძლევენ ორასს და თუ ასია, ისინი დასძლევენ ათასს ურჯულოს, რადგან ურჯულოთ არაფერი გაეგებათ.

68. წინასწარმეტყველს არასოდეს არ მინიჭებია ტყვეთა წაყვანა ისე, რომ ქვეყანაზე დიდი კაცთა კვლა არ ყოფილიყო. თქვენ გსურთ სიკეთე ამა ქვეყნისა, ხოლო ღმერთს ნებავეს საიქვეყნიო ბედნიერება მოგანიჭოს. შემძლებელი და ბრძენია.

70 თავი ისაზრდოეთ ქონებით, რომელიც მტრებს (ომში) წაართვით, რომელიც ნებადართულია და კარგი, და უფლის გეშინოდეთ. მოწყალე და შემწყნარებელია. *)

73 მორწმუნენი, რომელნიც გადასახლდნენ და ალლაჰის გზით იბრძოდნენ თავიანთი ქონებისა და თავისთვის და წინასწარმეტყველს თავშესაფარი მისცეს და საქმეში დაეხმარენ, ისინი მიჩნეულ უნდა იქმნენ ერთი მეორის ნათესავებათ. მათთან კი, ვინც ირწმუნა, მარა არ გადასახლდა, ნათესავური კაშირი არ უნდა გააბათ, სანამ ისინი არ გადასახლებულან.

74. ურჯულოები ერთმანეთს შემწეობას აძლევენ, თუ იმნაირათვე არ მოიქეცით, უწყესობამ და დიდმა უბედურებამ შეიპყრას ქვეყანა.

75. მორწმუნენი, რომელნიც გადასახლდნენ და ალლაჰის საქმისათვის იბრძოდნენ, ვინც წინასწარმეტყველს თავშესაფარი მისცეს და დაეხმარენ, მართლმორწმუნენი არიან მიტევება უფლისაგან და უხვათ სიკეთე მოენიჭებათ სიმართლისაებრ.

76. ვინც ირწმუნა და შემდეგ გადასახლდა და

* ' ზ გასმული აქაც და ქვევითაც ჩვენია.

თქვენთან ერთათ ღვთის გზაზე იბრძოდა, თქვენი საზოგადოების მონაწილეა.

აყრა-გადასახლება, ახალი ქვეყნების დაპყრობა და ნადავლით გამდიდრება—აი საითკენ მიიღრვოდნენ მე-ჯოგე ტომები. ეს მოითხოვდა მუდმივ შეიარაღებას, მტერთან თავდადებულათ და მეღვრათ ბრძოლას და მოღალატეთა სასტიკ ალაგმვას. ეს ლტოლვილება მაჰმადმა ზნეობრივ კანონათ გამოაცხადა და ის ალლაჰის სახელით დააკანონა, რომ ხალხი უფრო აღაფრთოვანოს მან თავის ზნეობას საფუძვლათ დაუდგა ისლამის სხვა და სხვა ერთა შორის გავრცელება. ამიერიდან ყველა მუსულმანი თავის სარწმუნოებას ქვეყნის კილიდან კი-დედმდე ცეცხლითა და მახვილით ავრცელებს. აი უმაღლესი ეთიკა მაჰმადის შეხედულებით.

საშვალო საუკუნეები ბატონყმობის ხანაა. ქრისტიანობა ქადაგობს: გიყვარდეთ მტერნი თქვენნი და აკუთხევდეთ მოყვასთა თქვენთა*^{*)}. მარა ამას უარყოფს გაბატონებული ფეოდალური წარმოება: ის გლეხთა დამორჩილებას მოითხოვს. წარმოება საფუძველია, ეთიკა მხოლოდ ზედნაშენია, და აი პირვანდელი ქრისტიანული ეთიკა დამარცხდა და მან ახალი ვითარება ზნეობის სახელით მონათლა. სამართლიანია ყველა ის, რაც გაბატონებული კლასის ინტერესს ემსახურება. და აი ყმათათვის ახალ-ახალი ხარკისა და ბეგარის დაკისრება, მათი ძაღლებზე გაცვლა-გამოცვლა და ან ისე გაყიდვა, ხუნდებში ჩაქედვა და გაშოლტვა გაციმბირება, ეს ყველაფერი ქრისტიანულ მოქმედებათ გამოაცხადეს! სამაგიეროთ არა კანონიერია ყველა ის, რაც ხელს უწყობს ყმათა აუტანელი მდგომარეობის შემსუბუქებას. ყმები

*) სახარება მათესი, 5 თავი, 1-4 მუხლი.

შეერთდენ და თავადს აუჯანყდენ—ეს ქრისტიანობის დაქცევით იცნეს. ყმა ხარკის გადახდა აღარ ისურვა—ეს ხომ ღვთიური კანონის შელახვა არის! ეს კიდევ ცოტაა. თვით პირველი ღამის უფლება დააკანონეს და ფეოდალთა გარყვნილება სათნოებათ გამოაცხადეს.

ზნეობა მუდამ წარმოებას ემორჩილება. ფეოდალიზმის წინააღმდეგ ბურჟუაზია ამხედრდა.

რას წარმოადგენს ბურჟუაზიული ეთიკა?

ფეოდალური წარმოება დამორჩილებული გლეხისა ანუ ყმის საქმეა. ამიტომაც ფეოდალურ ზნეობას ორნაირი მხარე აქვს: ერთი მხრივ ის ყმას ეხება და მას ტუქსავს; მეორე მხრივ, ის სამართლიანათ ცნობს საერო და სასულიერო ფეოდალთა უპირატესობა—პრივილეგიებს. ბურჟუაზიულ წარმოებას თავისუფალი მუშა ეწვევა. საზოგადოების უფლებრივად გათანასწორება—აი რას მოითხოვს ბურჟუაზიული წარმოების განვითარება. ბურჟუაზიის ასეთი ლტოლვილება ეთიკურათ სახელ-განთქმულმა ფილოსოფიამა კანტმა დაასაბუთა. „მოიქეცი ისე, რომ პრინციპი შენი ნებისა *) მუდამ გამოდგეს საყოველთაო კანონმდებლობათ“ **)—ქადაგობს კანტი. „საყოველთაო კანონმდებლობა“ ანუ მოქალაქეთა თანასწორობა—აი უმაღლესი ზნეობა კანტის თანახმათ.

ეს მოასწავებდა პიროვნების განთავისუფლებას და ბატონ-ყმური ბორკილების დამსხვრევას. ფეოდალის ხელში ყმა დაახლოებით ისეთივე საშვალეობა იყო, როგორც ხარი, ცხენი, აქლემი და სხვა სამუშაო საქონელი. ბურჟუაზიული წარმოება მოითხოვდა ამის მოსპო-

*) ე. ი. მოქმედებისა. ნ. წ.

**) კანტი Kritik d. praktischen Uernunft. რეკლამის გამოცემა. 36 გვ. არის რუსული თარგმანი: Критика практического разума.

ბას და კანტიც აცხადებს: „მოიქეცი ისე, რომ როგორც შენს პიროვნებაში, ისე ყველა ადამიანის პიროვნებაში კაცობრიობას ისახავდე მიზნით, საშვალებათ კი არას დროს“*). და ეს იმიტომ, რომ „მხოლოდ ადამიანი და მასთან ერთად ყოველივე შეგნებული არსება მიზანია თავისთავათაც“ **).

მოკლეთ, კანტმა დაგმო პიროვნების დამორჩილება და თავისუფლებას გამოესარჩლა; მან უარჰყო ფეოდალური ზნეობა და ეთიკურ პრინციპათ. ბურჟუაზიული მისწრაფებანი გამოაცხადა. ფეოდალიზმი დაეცა და ცხოვრებას სათავეში ბურჟუაზია მოექცა. ნაცვლათ ძმობა-ერთობა-თახასწორობისა კაპიტალის ბატონობა განმტკიცდა. ეს საშინელი მეტოქეობის სამეფოა, ეს საყოველთაო შეხლა-შემოხლის ხანაა. ამ საერთო შეტაკებაში მუდამ ძლიერი იმარჯვებს. ძლიერია ის, ვისაც ვაჰრობა-მრეწველობით, ან ბირჟაზე სპეკულიაციით ბევრი ფული შეუძენია, ვისაც მემკვიდრეობით მილიონ-მილიარდები დარჩენია. ის ეკონომიურ ბრძოლაში სუსტს ამარცხებს და დღითი-დღე უფრო და უფრო მდიდრდება. მსხვილი წარმოება ვითარდება და ძლიერდება, წვრილი წარმოება კი უკან-უკან მიექანება და ეცემა. ამ გზით კაპიტალისტური საზოგადოება ორ მთავარ ნაწილათ დაიყო. ერთ მხარეზეა ერთი მუქა კაპიტალისტები და მათი ამყოლ-დამყოლნი, მეორე მხარეზეა ხალხის დიდი უმრავლესობა—მშრომელი ხალხი, დემოკრატია.

ეკონომიური სხვა და სხვაობა იდეოლოგიურ სხვა და სხვაობის საფუძველია. და აი ეთიკამაც ორნაირი სახე

*) მისივე. Grundlegung d. Metaphysik d. Sitten. რეკლამ:ს გამოცემა. 65 გვ. ხაზგასმული აქაც და ქვევითაც ავტორისაა.

***) მისივე, ზირველათ ნახსენები თხზულება (КРИТИКА практ. разума), 106 გვ.

მიიღო. ბურჟუაზიის ბატონობას საუკეთესოთ გამოხატავს სახელ-განთქმული ფილოსოფოსი ფრიდრიჰ ნიცშე თავის ცნობილ თხზულებაში: „ასე ამბობდა ზარატუსტრა“.

ორნაირი ხალხია ამ ქვეყნათ, ქადაგობს ფრ. ნიცშე: „უკანასკნელი ადამიანები“ ანუ დემოკრატია და არისტოკრატია, რომლისგანაც ზეკაცი წარმოიშობა.

რა სურს „უკანასკნელ ადამიანს“?

„ჩვენ მივალწიეთ ბედნიერებას—ამბობენ უკანასკნელი ადამიანები. ამიერიდან არ იქნებიან არც ღარიბები და არც მდიდრები; ერთი და მეორე თავის მტვრევას მოითხოვს. ან კი ვინ ისურვებდა მართვა-გამგეობას? ვინ ისურვებდა დამორჩილებას? ერთი და მეორე თავის მტვრევას მოითხოვს. არ არსებობს მწყემსი, არამედ მარტო ჯოგის ყველა ეტრფის თანასწორობას, ყველა თანასწორია. ვინც სხვანაირათ გრძნობს, თავისი სურვილისამებრ საგიჟეთში მიემართება“.

რამ შეაშფოთა ნიცშე?

„ჯოგი“ ანუ დემოკრატია ინდივიდუალურ თავისებურობას სპობს—ამბობს ის—და თანასწორობას მოითხოვს. ის სუსტია და მას ფეხქვეშ ჯეკნიან; ამიტომაც ის ღირსია უკიდურესი ზიზლისა. ყველა სუსტი ადამიანი სხვისი იარაღია. ნიცშეს იდაელია კი უძლიერესი პიროვნება ანუ ზეკაცი. და აი მან „ჯოგურ“ ზნეობას ბრძოლა გამოუცხადა და მის განადგურებას ლამობს. მოკლეთ, თანასწორობა—ეს მთავარი მიზანი დემოკრატიული მოძრაობისა—აი რა ლუბავს ნიცშეს აზრით კაცობრიობას, აი რა მიაქანებს ქვეყანას უფსკრულისაკენ. ნიცშემ ზურგი შეაქცია სუსტ კლასს—მშრომელ ხალხს და მის მისწრაფებათ დასცინის.

სულ სხვაა არისტოკრატია. ის ძლიერია და ამი-

ტომაც ღირსია საყოველთაო პატივისცემის, მას მთელი ქვეყანა ემორჩილება. არისტოკრატია—აი ვინ უწყობს ხელს ადამიანის წინსვლა-განვითარებას: მისგან ზეკაცი წარმოიშობა. რას წარმოადგენს ზეკაცი? ეს ის პიროვნებაა, რომელსაც კაცობრიობის განვითარების მაღალ საფეხურზე მივიღებთ; ეს ის არსებაა, რომელიც ადამიანის ადგილს დაიჭერს. „საზიზღარი ბრბო“, „უკანასკნელი ადამიანები“ ამ ზეკაცის გზა და ხილია. მათი მოსპობა, მათი სიკვდილი—ეს ის ქვაფენილია, რომლითაც ზეკაცი ქვეყანას მოეველინება. უმრავლესობის ტანჯვა-წვალება—აი საფუძველი ზეკაცის წარმოშობისა, აი რას მივყევართ ალთქმული ქვეყნის კარებში.

ასეთია ნიცშეს მოძღვრება. ბურჟუაზიული ვითარება, კლასთა დამონება მან უმაღლეს ზნეობათ გამოაცხადა.

ამის წინააღმდეგ მუშათა კლასი ილაშქრებს.

იმ დროიდანვე რაც წამოაყენეს ბურჟუაზიული მოთხოვნილება პრივილეგიების მოსპობის შესახებ, მისი გვერდით დგება პროლეტარული მოთხოვნილება თვით კლასთა მოსპობის შესახებ—თავდაპირველათ სარწმუნო-ბრივ ფორმაში გამოხვეული პირველყოფილ ქრისტიანობასთან მიკედლებით, შემდეგ კი დაყრდნობილი ბურჟუაზიულ ცნებაზე თანასწორობის შესახებ. პროლეტარები ბურჟუაზიას სიტყვაში იჭერენ: თავისუფლება უნდა იყოს არა მხოლოდ მოჩვენებითი, არა მხოლოდ პოლიტიკურ ასპარეზზე, არამედ—ის დანამდვილებით უნდა გატარდეს საზოგადოებრივ-ეკონომიურ სარბიელზედაც. უფრო მას შემდეგ, რაც საფრანგეთის ბურჟუაზიამ დიდი რევოლუციის შემდეგ პირველ რიგში წამოაყენა მოქალაქობრივი თანასწორობა, საფრანგეთის პროლეტარიატი სიტყვა-სიტყვით უპასუხებდა სოციალური, ეკონომიური

თანასწორობის მოთხოვნილებით, და თანასწორობა შეიქნა საფრანგეთის პროლეტარიატის საბრძოლველი ამოძახილი... პროლეტარული თანასწორობის მოთხოვნილების ნამდვილი შინაარსია კლასთა მოსპობა თანასწორობის ყოველივე მოთხოვნელება, რომელიც უფრო შორს მიდის, აუცილებლათ სისულელეთ გადაიქცევა.“ *).

ეთიკა კლასიურ ხასიათს ღებულობს. და ეს იმიტომ, რომ „ადამიანები თავიანთ ზნეობრივ შეხედულებას საბოლოოთ ქმნიან, შეგნებულათ თუ შეუგნებლათ მათი პრაქტიკული მდგომარეობიდან, რომელზედაც დაფუძნებულია მათი კლასიური მდგომარეობა—მათი ეკონომიური ვითარებიდან, რომელშიაც ისინი აწარმოებენ და ცვლიან... როგორც საზოგადოება მოძრაობდა აქამდის კლასიურ წინააღმდეგობაში, აგრეთვე ზნეობაც იყო მუდამ კლასიური ზნეობა; ის ან ამართლებდა გაბატონებული კლასის ბატონობასა და ინტერესს, ან ის გამოხატავდა დამორჩილებულთა აღშფოთებას დამმორჩილებელთა ბატონობის წინააღმდეგ და მომავლის ინტერესთა სასარგებლოთ.“ **)

ყოველივე კლასსა და ხანას საკუთარი ზნეობა ახასიათებს.

---

*) ფრ. ენგელსი. *АНТИ—ДЮРИНГЪ*. 132—3 გვ. ხაზ-გასმული პუტორისაა.

***) ფრ. ენგელსი. *ანტი-დუჟინგის ნემეცური გამოცემა*. 89—90 გვ.

4. ფილოსოფია

„უფრო მაღალი იდეოლოგიები, ე. ი. ისეთნი, რომელნიც უფრო დაშორებული არიან ეკონომიურ საფუძველთან, იღებენ ფილოსოფიისა და სარწმუნოების ფორმას—ამბობს ფრ. ენგელსი. აქ უფრო დაბნეულია წარმოდგენათა კავშირი ადამიანური ცხოვრების ნივთიერ პირობებთან, ის უფრო დაბნელებულია მოსაშვალე რგოლებით, მარა ის მაინც არსებობს“ *). ამას ახლავე დავინახავთ.

ჯერ კიდევ პირველყოფილი ადამიანი ცდილობდა ქვეყნის შესწავლას. რანაირია მისი მსოფლ-მხედველობა? დასავლეთ აფრიკაში სინგას დედოფალი უპასუხებს მისიონერს, ქვეყანა ჩემმა წინაპრებმა შექმნესო. გვინეას ნეგრებს სწამდათ, რომ ადამიანი წარმოსდგა დიდი შავი ობობისაგან **). აბიპონები ამბობენ: ჩვენმა წინაპრებმა „გამოიკვლიეს მხოლოდ დედამიწის ზედაპირი, რომელიც მათ და მათ ცხენებს სუკეთესო იალახსა და ძლიერ წმინდა წყალს აძლევდა. ისინი თავს არ იწუხებდენ იმაზე, თუ რა მოხთა ზეცაში და არ ცდილობდენ გამოეკვლიათ, ვინ არის ვარსკვლავთა შემომქმედი და მბრძანებელი“ ***). აბიპონები მეჯოგე ტომია. ამით აიხსნება მათი მსოფლ-მხედველობა. მდგომარეობა შეგნებას განსაზღვრავს.

არსებითათ ამავე ნიადაგზე იდგა ბერძნული მითოლოგია. მან ქვეყნის მპყრობელათ ზევესი გამოაცხადა, რომელიც „იყო, არის და იქნება“, რომელიც დასაბამია ყველა საგნისა და ბატონობს ყველა მომაკვდავზე და უკვდავზეც.

*) ფრ. ენგელსი. Людвигъ Фейербахъ. 73—4კვ.

**) ჯ. ლებოკი. Entstehung d. Civilisation (Происхожд. цивилизации). ინგლისგერმანულზე ნათარგ პასოვისპირ. 320 გვ.

***) იქვე, 318 გვ.

ასეთი პრიმიტიული აზროვნობის წინააღმდეგ გაილაშქრა ფილოსოფიამ. მისი აკვანია ძველი საბერძნეთი.

პირველათ ის განვითარდა იონიელთა კოლონიებში, მცირე აზიის განაპირა ქვეყნებში. აქ ვაჭრობა-აღებ-მიცემობა აყვავდა და მრავალი მნიშვნელოვანი ქალაქი დაარსდა. ეფესოსა და მილეტის მცხოვრებნი სავაჭრო და პოლიტიკური მიზნით სხვა და სხვა ქვეყნებში მოგზაურობდნენ, უცხო ზნე-ჩვეულებათა და აზრებს ეცნობოდნენ და უკან დაბრუნებისას თანამემამულეთ უზიარებდნენ. ამიტომაც მცირე აზიის ახალშენებში ადრე განვითარდა თავისუფალ-მოაზრე არისტოკრატია. ასევე ადრე აყვავდნენ დორიელთა ახალშენები სიცილიაში და სამხრეთ იტალიაში. აი ამ მდიდარ, არისტოკრატიულ წრეებში ფეხი მოიდგა განათლებულმა და თავისუფალმა მსოფლმხედველობამ და აღმოცენდა ფილოსოფია. *)

ჩვენ დავინახეთ, ვაჭრობა-აღებ-მიცემობამ ხელი შეუწყო გეოგრაფიის განვითარებას. ბერძენთა განათლებული პირები უფრო შორს მიდიან და ცდილობენ მსოფლიოს უპირველესი მიზების ახსნა-გარკვევას და ამ გზით მითოლოგიის დამხობას. თავდაპირველათ ფილოსოფია ბუნებისმეტყველება იყო და პირიქით.

რა არის მსოფლიო? სად უნდა ვეძიოთ მსოფლიო მოვლენათა უპირველესი მიზეზი? აი რა შეადგენდა ფილოსოფიის საგანს იმ ხანათ.

ამ საკითხის გარკვევა პირველათ იკისრა თალესმა მილეტიდან (ცხოვრობდა დაახლოებით 624—548 წწ. ქრისტეს წინ). ის უგანათლებულესი პირი იყო იმ დროში, მან ბევრი ქვეყანა შემოიარა და სხვა და სხვა აზრ-

---

*) ფრიდრიჰ ლანგე Geschichte d. Materialismus (История материализма) Reclamsausgabe, I ტომი. 29 გვ.

სა და მიმართულებას გაეცნო. ამ პირობებში შეუდგა ის მსოფლიო საკითხების ახსნა-გარკვევას. „პრტყელი და მრგვალი დედამიწის წრე—ასწავლის ის—დაუყრდნობლად ჩამოკიდულია უზარმაზარი ჩაზნექილი ბურთის შუა გულში, რომლის შინაგან ზედაპირზე მიმაგრებული არიან ვარსკვლავები“ *). მარა როგორ წარმოიშვა თვით მსოფლიო?

„ყოველივე საგნის პირვანდელი მიზეზი წყალია. ყველაფერი წყლისაგან წარმოსდგა და წყალსვე უბრუნდება“—ამბობს ის.

ანაქსიმანდრი, აგრეთვე მილეტის მცხოვრები, შეუდგა თალესის შეხედულებების განვითარებას. პირვანდელი მიზეზი „უსაზღვრო, მუდმივი და განუმარტებელია“ და მუდმივ მოძრაობას განიცდის. ორგანიზმები წარმოსდგენ ტალახისაგან მზის გავლენით. ასეთია მისი მოძღვრება. ანაქსიმენმა, ანაქსიმანდრის მოწაფემ, ყოველ შემთხვევაში მისმა ამხანაგმა, უარჰყო თალესის შეხედულება და პირვანდელ მიზეზათ წყლის ნაცვლათ ჰაერი გამოაცხადა. მოკლეთ, იონიელთა ფილოსოფია დაეყრდნო პრიმიტიულ მატერიალისტურ მსოფლ-მხედველობას და ასე იკვლევდა მსოფლიოს.

რა ნაირია ფილოსოფიის შემდეგი განვითარება? მთელი იდეოლოგიისა და მით ფილოსოფიის საფუძველს შეადგენს წარმოება და მზერა აგებული სოციალურ-პოლიტიკური წყობილება. მარა იდეოლოგიის ყველა შტო დამოუკიდებლობისაკენ მიილტვის. მით უფრო ფილოსოფია. რამოდენიმეთ ის ამას კიდევაც აღწევს: ერთი ფილოსოფიური სისტემა მეორეს წარმოშობს, ერთი ფილოსოფიური შეხედულება დასაბამს აძლევს მეორეს და ასე ბოლომდის. სოკრატის ფილოსოფია საფუძვლათ

*) ზიგმუნდ გიუნტერი. Geschichte d. Naturwissenschaften. 17 გვ.

დაედგა პლატონის ფილოსოფიურ მოძღვრებას; უკანასკნელი თავის მხრივ არისტოტელის შეხედულებათა დასაბამია. მარა ფილოსოფია შაინც მუდამ „იმყოფება ეკონომიური განვითარებას ძლიერი გავლენის ქვეშ“ *).

მართლაც, ფილოსოფიის მთელი ყურადღება მიპყრობილია იქითკენ, რაც საზოგადოების ინტერესია. ეკონომიური და სოციალურ-პოლიტიკური მდგომარეობა მას ყველა საჭირო მასალას უმზადებს. უამისოთ თვით გენიოსიც სუსტია რითიმე თავისი შემოქმედებითი ნიჭი გამოიჩინოს.

ფილოსოფიის მთელი ისტორია ნათლათ ამტკიცებს ასეთ აზრს.

მეექვსე საუკუნის დასასრული საბერძნეთში დასაწყისია უდიდესი ეკონომიური რევოლუციის. ეს რევოლუცია თავდაპირველათ მცირე აზიის ახალშენებში დაიწყო. აღებ-მიცემობის სწრაფმა განვითარებამ გაანადგურა პატრიარქალურ—ნატურალური მეურნეობა. აქ ცხოვრება დულს და გადადულს, ყველაფერი წუთიდან წუთში იცვლება. ის რაც გუშინ იყო, დღეს უკვე მოისპოა; რაც დღეს არსებობს, ხვალ სიკვდილი მოელის. ასეთი იყო მდგომარეობა.

ის რაც ეკონომიაში წარმოებს, ჰერაკლიტმა (ცხოვრობდა მეხუთე საუკუნის დასაწყისში) ქ. ეფესიდან ფილოსოფიაში გადაიტანა. ელეატები ამბობდნენ: არსებობს ერთი და მრავალი. ცდა კი მათ შესაერთებლათ ფუჭი ოცნებაა. ჰერაკლიტმა თავისი ასეთი დებულება ოცნებათ გამოაცხადა. ყველაფერი არსებობს და არ არსებობს, ამბობს ის, ვინაიდან მუდმივ ცვლილებას განიცდის.

---

*) ფრ. ენგელსი. წერილი Leipziger Volkszeitung-ში 1895 წ. № 250,

ერთისაგან მრავალი წარმოიშობა, მრავალი ერთის დასაბამია.

ასეთი შეხედულება შემდეგში გამოჩენილმა იდეალისტმა ჰეგელმა საფუძვლათ დაუდვა თავის დიალექტიკას.

საბერძნეთის აყვავების ხანაა მეხუთე საუკუნე ქრისტეს წინ, სპარსელებთან ომიდან (492—479 წ.) მოკიდებული პელოპონესის ომამდე (431—404 წ.) სხვანაირადა მას ეწოდება განათლებისა ანუ პერიკლის ხანა. ბერძნებმა მოიგერიეს სპარსელთა შემოსევა და შემდეგ ომი გამოუცხადეს მათ ბატონობას დასავლეთ აზიაში. მერე ვინ იკისრა ეს დიადი როლი? არა მიწასთან მიმაგრებულმა გლეხებმა, არამედ—მოდრავმა მეზღვაურებმა. ბერძნებმა უალრესათ განავითარეს ნავოსნობა და ამის მეოხებით ბოლო მოუღეს სპარსეთის დესპოტიის ბატონობას მცირე აზიაში. საბერძნეთი მსოფლიო ვაჭრობის ცენტრი შეიქნა. ნავოსნობაში საბერძნეთის სახელმწიფოთა შორის პირველი იყო ათინა. და აი, მან იკისრა სპარსელებთან ომში მეთაურობა ანუ გეგემონია. ამიტომ უპირველესათ ათინამ ისარგებლა ამ გამარჯვებით: ის შეუდგა ეგეის, იონიისა და შავი ზღვის გაძარცვას. დაპყრობილ კუნძულებსა და განაპირა ადგილებს დააკისრეს გადასახადი და თან ხელში ჩაიგდეს მთელი საბერძნეთის ვაჭრობა-აღებ-მიცემობა. ასე, ათინა სწრაფათ გამდიდრდა. ამან გამოიწვია გამოუთქმელი ეკონომიური განვითარება, რის შედეგი იყო ხელოვნებათა და მეცნიერებათა აყვავება.

ამას ხელი შეუწყო ერთმა გარემოებამ: ათინის ეკონომიური განვითარება, ეკონომიური რევოლუცია სწრაფი და პირდაპირი გამოდგა, ეს კი საუკეთესო ნია-

დაგია აზრისა და ფანტაზიის, ფილოსოფიისა და ხელოვნების განვითარება-აყვავებისთვის.

თან ათინა დემოკრატიული სახელმწიფო იყო და ეკონომიური განვითარებით მთელი დემოკრატია სარგებლობდა. ამით უკანასკნელი მონაწილეობას იღებდა სულიერ აყვავებაში და მას შესაფერ ხასიათს აძლევდა: თუ მოაზრე და მხატვარი ქმნის მუშტარს, კიდევ უფრო უკანასკნელი ქმნის მოაზრეთა და მხატვრებს *).

ამ გზით ბერძენთა კულტურის და კერძოთ ფილოსოფიის მეთაურობა გადავიდა ათინის ხელში. აქ იყრიდენ თავს საბერძენეთის ყველა კუთხიდან გამოჩენილი ფილოსოფოსები. თან შეიცვალა ფილოსოფიის შინაარსი და მიმართულება.

სწრაფი ეკონომიური განვითარებით კლასთა სასტიკი ბრძოლა გაჩაღდა. დემოკრატიული წყობილება საუკეთესო ნიადაგია კლასიური ბრძოლის უკიდურესათ გამწვავებისთვის! აქამდის საზოგადოების მოწინავე ნაწილის ყურადღება მიპყრობილი იყო საბუნებისმეტყველო, კოსმოლოგიური საკითხებისკენ. ფილოსოფიაც მათ ახსნა-განმარტებას ემსახურებოდა. ამიერიდან ყველა მოქალაქეთა უმთავრესი მიზანია სოციალურ-პოლიტიკური ბრძოლის თავის ინტერესებისათვის გამოყენება. ასე შეიცვალა საზოგადოების მიდრეკილება და მით ფილოსოფიის საგანიც. ფილოსოფიაში ახალი ხანა იწყება. ის უმთავრესათ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ საკითხთა გარკვევას ემსახურება.

ასეთი იყო სოფისტური ფილოსოფია. სხვა და სხვა ცოდნათა ხალხის ფართო წრეებში გავრცელება-პოპულიარიზაცია—აი რა იყო საქირო. ათინაში სახელმწიფო

*) კ. კაუტსკი, კაშათი ბელფორტ-მაქსთან.

ძალა-უფლებას დემოკრატია დაეპატრონა. და ხალხის სვებედს თვით ხალხი სქედდა. ასეთ პირობებში მკერმეტყველობა და სახელმწიფო კითხვათა ცოდნა ფრიად მნიშვნელოვანი შეიქნა. აქ კი არაერთი უმაღლესი სასწავლებელი, მსგავსათ ჩვენებური უნივერსიტეტისა, არ არსებობდა. საჭირო იყო კერძო ინიციატივა, და ეს სოფისტებმა იკისრეს. ისინი ერთი ადგილიდან მეორეში გადადიოდნენ, ხალხს დემოკრატიული წყობილების მნიშვნელობას უხსნიდნენ, მკერმეტყველობას ასწავლიდნენ და სხვა და სხვა კრუ-მორწმუნოებათ ებრძოდნენ. *)

რა ნაირია მათი მოძღვრება?

ეკონომიურმა რევოლიუციამ გამოიწვია რევოლიუცია აზროვნებაში. ძველი ეკონომიური ცხოვრება დაემხო და თან ძველი იდეოლოგიაც გაიყოლია. ძველი კერპები დაიმსხვრა! ნაცვლათ მტკიცე რწმენისა ყველგან იქვი და უარყოფა გაჟეფდა, ღმერთების მაგიერ უმაღლესი ავტორიტეტი ადამიანის გონება შეიქნა. ქეშმარიტია მხოლოთ ის, რასაც გონება ამტკიცებს; ფანტაზიაა ყველა ის, რაც არ მართლდება გონებრივი აწონდაწონით. სარწმუნოებრივ შეხედულებას ნიადაგი გამოეცალა და მისი ადგილი დაიკირა კრიტიკულ-რაციონალურმა მსოფლ-მხედველობამ.

ასეთ საზოგადოებრივ სულისკვეთებას გამოხატავდა სოფისტური ფილოსოფია. „ყველა საგანთა საზომია ადამიანი“ ასწავლიდა სოფისტი პროტაგორი. ამით ის ამბობდა, რომ მხოლოთ ადამიანს შეუძლია თავისი გრძნობიერებით არსებული ქვეყნის შესწავლა. მარა ყოველივე პიროვნების გრძნობათა-აღება სხვანაირია და თვით საგანიც

*) ფრიდრიხს იოდლი. Geschichte d. Ethik. მეორე გამოცემა Stuttgart u. Berlin. 10 გვ.

მუდმივ იცვლება, აქედან მან ასეთი დასკვნა გამოიყვანა: არც ერთი საგნის შესახებ არ შეიძლება გადაჭრილი, სამუდამოთ გარკვეული პასუხის მიცემა. ეს შეხედულება მან, სარწმუნოებაშიც გადაიტანა: „მე ღმერთებზე არც ის შემიძლია ვიცოდე, რომ ისინი არსებობენ და არც ის, რომ ისინი არ არსებობენ“, ამბობს ის.

შემდეგი სოფისტები კიდევ უფრო შორს მიდიან. *) კრიტი, უფრო ნიჭიერი ოცდაათ ტირანთა შორის, ამბობს ერთ თავის ლექსში, რწმენა ღმერთთა არსებობაში გამოქნილმა სახელმწიფო მოღვაწეებმა მოიგონესო.

ასე, სოფისტებმა ძველი აზროვნობა უარყვეს, სარწმუნოება ცრუ-მორწმუნოებათ გამოაცხადეს, განათლება მოქალაქეთა ფართო წრეებში გადაიტანეს და ამ გზით ათინის დემოკრატიის განმტკიცება-გაძლიერებას ხელი შეუწყვეს. ეს ბერძენთა კულტურის აყვავების ხანაა.

ამან რეაქცია გამოიწვია. ეკონომიურმა აყვავებამ საზოგადოება დაჰყო ორ შეუურიგებელ მოპირდაპირე ბანაკათ. ერთი ნაწილი ძლიერ გამდიდრდა და ფუფუნებაში ჩაეფლა, მეორე სავსებით გაღატაკდა და განიდევნა წარმოებიდან: მის მაგიერობას ასრულედენ მონები. ქალაქები მუქთახორა პროლეტარებით აივსენ: ისინი საზოგადოების ხარჯზე ცხოვრობდენ. ასე მთელი საზოგადოება გადაგვარების გზას დაადგა. საით არის ხსნა? სად უნდა ვეძიოთ ამ საერთო უბედურების მიზეზი?

*) უნდა შევნიშნოთ, რომ ზოგი სოფისტის უკიდურესობას საზღვარი არ ჰქონდა: ისინი ცდილობდენ უგელაფრის მტკიცებას და მოწინააღმდეგეთა ათასნაირი ხრიკებით ებრძოდენ. მარა ჩვენთვის საყურადღებოა მხოლოდ ის პირობები, რომელმაც წარმოშვა სოფისტური ფილოსოფია და უკანასკნელის უმთავრესი დამახასიათებელი თვისებანი. მისი განხილვა გადაგვარების სხანაში ჩვენს საგანს არ შეადგენს. ნ. რ.

საზოგადოების ერთი ნაწილის შეხედულებით ეს საფესებით დემოკრატიული წყობილებისა და სოფისტების ბრალთა. ის აღტაცებით იგონებდა განვლილ ხანას, როცა ყველა „კმაყოფილი“ იყო და ბედნიერათ ცხოვრობდა. ამ „ბედნიერი“ ძველი დროის აღდგენა და სარწმუნოება — ზნეობის განმტკიცება — აი საითკენ მოუწოდებდა ის ათინის საზოგადოებას. ასეთია რეაქციონერთა მუდმივი წადილი!

ამ სულისკვეთების საუკეთესო გამომხატველი იყო ცნობილი კომიკი არისტოფანე. ის აქებ-აღიღებდა მამა-პაპათა ზნე-ჩვეულებათ და ძველ წესრიგს და შეუდარებელი სარკაზმით დასცინოდა თანამედროვე ხელოვნებასა და ფილოსოფიას, პოლიტიკასა და განმანათლებელ მოქმედებას, რითაც ასე ისახელა თავი ათინის დემოკრატიამ. *).

ამ პირობებში იშვა იდეალისტური ფილოსოფია, რომლის საუკეთესო წარმომადგენელი იყვენ სოკრატე, პლატონი და არისტოტელი. იდეალისტები საფესებით იზიარებდნენ ამ რეაქციონურ მიდრეკილებას. სოკრატემა უბრძნეს ელინათ გამოაცხადა დელფის ორაკული — ეს ძველი დროის მკითხავი. დაახლოვებით ამ ნიადაგზე იდგენ პლატონ — არისტოტელიც.

აი ეს სარწმუნოებრივი ანუ თეოლოგიური მსოფლმხედველობა მათ ფილოსოფიაში გადაიტანეს და ამ გზით ებრძოდნენ „უღფთო“ სოფისტებს.

რა ნაირია იდეალისტური ფილოსოფია?

სოკრატის აზრით ფილოსოფიის მიზანია თავისი თავის შესწავლა და სათნოების გარკვევა. ასე მან სოფისტთა საწინააღმდეგოთ ბუნებას და საზოგადოებას ზურ-

*) ალბერტ შეველერი. Geschichte d. Philosophie, 62 გვ.

გი აქცია და სათნოების ახსნას შეუდგა. რა არის სათნოება? სათნოება ცოდნაა, აპბობს ის. ცოდნა ცნებათა დალაგებაა. ცნება საგნის გამოხატულებაა და აი, სწორეთ ეს წარმოადგენს ნამდვილ არსებას.

მის საქმეს განაგრძობს მისი მოწაფე პლატონი. მისი თვალთა ხედვაც სარწმუნოებრივ-ეთიკურია. ამიტომაც მისი ფილოსოფიაც ადამიანთა სულიერი მდგომარეობის კვლევა-ძიებას ემსახურება. პლატონის აზრით ცოდნის შესაძენათ ორნაირი წყაროა: ერთი მხრივ გრძნობიერება და წარმოდგენა, და მეორე, მხრივ, გონებრივი ფიქრი. პირველი გზა იკვლევს მას, რაც ცვალებადია და მუდმივ გარდაქმნაშია. ეს შემცდარი აზროვნობაა. მეორე, გონებრივი ფიქრი კი უცვლელს არკვევს, ის შორდება ხორციელს და ეყრდნობა ადამიანის შინაგან მოქმედებას. ეს ქეშმარიტი აზროვნობაა. ასე მეცნიერებისა და ფილოსოფიის დანიშნულებას შეადგენს ადამიანის სულიერი მდგომარეობის გარკვევა და ადამიანთა ზნეობრივ-სარწმუნოებრივი აღრზდა-განვითარება.

ცოდნა არის ცნებათა ანუ იდეათა შესწავლა. რა არის იდეა? იდეა პირვანდელი სახეა, საგანი მისი გამოკრთობაა. იდეა ნამდვილი არსებაა, საგანი მხოლოდ აჩრდილია. ასე, არსებობს ლოგინის იდეა, სიძლიერესა და სისუსტის იდეა, სტოლის იდეა, ბოროტების იდეა და სხვა. იდეათა დაგვირგვინებას ანუ უკანასკნელ იდეას წარმოადგენს კეთილის იდეა ანუ ღვთაება, რომლისგანაც ყველა იდეა გამომდინარეობს. ასე მან ფილოსოფიაში მისტიციზმი გააბატონა.

არისტოტელის აზრით მეცნიერება საფუძველთა და მიზეზთა ცოდნაა. არსებობს მრავალი მეცნიერება, მარა უმთავრესია დიალექტიკა ანუ პირველი ფილოსოფია. მის საგანს შეადგენს შესწავლა არა-მატერიალური და უმო-

ძრავ არსებისა ანუ ღვთაების. ამიტომ პირველ ფილოსოფიას ეწოდება საყოველთაო ფილოსოფია.

არსებობს ოთხი დიალექტიური ანუ მეტაფიზიკური პრინციპი: მასალა, ფორმა, მიზეზი და მიზანი. ყველა საგანი ამ ოთხი პრინციპის შეერთებაა. მაგალითათ, სახლის აშენების დროს მასალაა ხე, ფორმა—სახლის ცნება, მამოძრავებელი მიზეზია ოსტატი და მიზანი—თვით სახლი. მასალა ანუ მატერია ცალკე აღებული განუსაზღვრელია და უფორმო: მისგან შესაძლებელია ფორმა წარმოდგეს და ასე ნაწდელი საგანი გაჩნდეს. ფორმა კი იღეაა.

ყველა საგანს აქვს თავისი მამოძრავებელი მიზეზი, აგრეთვე ბუნებასაც. პირველი მამოძრავებელი ძალა აბსოლიუტური სულია ანუ ღვთაება, რომლისგანაც ყველაფერი წარმოსდგა. აი რით აიხსნება პირველი შეხედვით ის საკვირველი მოვლენა, რომ საშვალო საუკუნეებში ბერები დაეპატრონენ ბერძნულ იდეალისტურ ფილოსოფიას, არისტოტელი კი თვით წმ. მამათა გვერდით წამოასკუბეს და მისი ნაწერებით ასაბუთებდნენ ეკლესიის ძალა-უფლებას და ბატონობას.

არისტოტელი შეუდგა დამთავრებული ფილოსოფიური სისტემის შექმნას და ამ მიზნით არსებული ქვეყნის ემპირიული გზით—ცდის მეოხებით შესწავლას. ამით მან საფუძველი ჩაუყარა და განავითარა მრავალი მეცნიერება. ის ცნობილია მამათ ლოდიკისა, ესთეტიკისა, ფსიხოლოგიის, ეკონომიისა და სხვა. მარა, ყოველივე დამთავრებული სისტემა წინ ეღობება მეცნიერებისა და ფილოსოფიის განვითარებას. ამიტომაც იყო, როცა ახალი ფილოსოფია აღორძინდა, მისი პირველი ნაბიჯი იყო არისტოტელის ფილოსოფიური სისტემის დარღვევა.

საბერძნეთის დემოკრატია დაეცა და საზოგადოება

გაიხრწნა. ყველა უიმედობამ მოიკცა. ამ სულისკვეთებას გამოხატავდა სკეპტიკური ფილოსოფია. ამ სკოლის მეთაური პირონი ამბობდა: არ შეიძლება რისამე გადაჭრით მტკიცება, ვინაიდან ყველაფერი საექვო არის.

ამ დროს ეკონომიურ-სოციალურათ დასუსტებულმა საბერძნეთმა პოლიტიკური დამოუკიდებლობაც დაპყარგა. ბერძნული ფილოსოფიაც დაეცა.

საშვალო საუკუნეთა იდეოლოგიას და კერძოთ ფილოსოფიას ხუცები დაეპატრონენ. მთელი სწავლა-განათლება ეკლესია-მონასტრებში ბუდობდა. იმ ხანათ სამღვდელოება უგანათლებულესი წოდება იყო.

რას წარმოადგენდა ეს ხუცური ფილოსოფია?

არა ბუნებისა და საზოგადოების შესწავლა, არამედ ეკლესიის ბატონობის დასაბუთება; არა ცოდნათა გავრცელება, არამედ სარწმუნოების განმტკიცება— აი რას უნდა ემსახუროს ფილოსოფიამ ხუცების აზრით. ასე განვითარდა ე. წ. სხოლასტიკა. *Credo ut intelligam* მრწამს რომ ვეცოდე— აი ფილოსოფიის მიზანი განთქმული სხოლასტიკოსის შეხედულებით. ფილოსოფია სარწმუნოებას დაუმორჩილეს და ცოდნის წყაროთ თეოლოგია ანუ ღვთისმეტყველება გამოაცხადეს. სხვა და სხვანაირ დებულებებს საღვთო წერილისა, წმინდა მათათა და იდეალისტ ფილოსოფოსთა, უპირველესათ არისტოტელის ამონაწერებით ასაბუთებდენ.

მერც რით აიხსნება ასეთი მოვლენა?

ხუცები და მათი მეთაური, წმ. პეტრეს მოადგილე პაპი უძლიერესი ფეოდალები იყვენ. ამიტომ პაპმა საერო უფლებაც ხელთ იგდო. ეკონომიური ბატონობა პოლიტიკური ბატონობის დასაბამია. ხუცების ინტერესი— ფეოდალური წყობილების დაცვა და განმტკიცებაა. ამ მიზნისთვის იმ ხანათ საუკეთესო საშვალეება იყო სარწმუ-

ნოება, და აი, ისიც თავის ინტერესისათვის გამოიყენეს: მთავრობისა და ფეოდალთა წინაშე მორჩილება და მოთმინება უმაღლეს სათნოებათ გამოაცხადეს და ასე ხალხი ღვთის სახელით დაიმორჩილეს. ამ ნიადაგზე წარმოიშვა სხოლასტიკის მთავარი დებულება: სარწმუნოება ცოდნის წყაროა.

ფეოდალური წყობილების ფარგალში იშვა ახალი კლასი — ბურჟუაზია. საწარმოვო ძალთა შეუჩერებელი განვითარება, — აი, რა ახასიათებს ბურჟუაზიას. ეს შეიძლება ბუნების შესწავლით და ბუნების ძალთა წარმოებაში გამოყენებით. და აი ბურჟუაზიამ სხოლასტიკას ომი გამოუცხადა და საბუნებისმეტყველო ცოდნათა გავრცელებას შეუდგა. ასეთი იყო მე-15-ე — მე-17-ე საუკუნეთა მიდრეკილება. ამას გამოხატავდა ახლათ აღორძინებული ფილოსოფია. ამ ხანათ ფილოსოფიის საუკეთესო წარმომადგენელი იყვენ დეკარტი (კარტეზიუსი) და ბეკონი. ფილოსოფიის საგნათ იმათ გამოაცხადეს საბუნებისმეტყველო ცოდნათა ზრდა, იარაღათ კი სამეცნიერო ცდა. ამით ნიადაგი გამოეცალა სხოლასტიკურ ფილოსოფიას. ამნაირათ, ფილოსოფია იმას ასრულებს თეორიაში, რასაც ბურჟუაზია ემსახურება პრაქტიკაში. კერძოთ დეკარტი სასტიკათ არჩევდა გონების ასპარეზს სარწმუნოების ასპარეზიდან. მისი მოძღვრება არა თუ არ ეწინააღმდეგებოდა კათოლიკური ეკლესიის მოძღვრებას, არამედ — მას ხშირათ ასაბუთებდა ფილოსოფიური მოსაზრებებით. რით აიხსნება დეკარტის ფილოსოფიის ასეთი მიმართულება?

მე-16-ე საუკუნე საფრანგეთში სარწმუნოებრივ შეხლა-შემოხლის ხანაა. კათოლიკურ ეკლესიას რეფორმატორებმა — გუგენოტებმა ბრძოლა გამოუცხადეს. ამან გამოიწვია ხანგრძლივი სისხლის ღვრა: კეთილ-მორწმუნ-

ნეთა და მწვალებელთა შორის გაჩაღდა სასტიკი ომი, რის შედეგი იყო საფრანგეთის საზოგადოების დაუძლეურება. ასეთ პირობებში იშვა ლტოლვილება მშვიდობიანობისა და წესიერებისაკენ. ნანტის ედიქტით 1598 წ. ორივე მხარე მორიგდა და ღროებით ზავი გამოცხადდა. ამის შემდეგ ყველა ცდილობდა გვერდი აეხვია იმ საკითხებისათვის, რაც საზოგადოებას მოაგონებდა განვლილ მოქალაქობრივ ომს. ასეთი იყო სარწმუნოებრივი საკითხები. რომ მათ არ შეხებოდენ, საჭირო იყო განსაზღვრა სარწმუნოების ასპარეზისა გონების ასპარეზიდან. ეს დეკარტმა მოიმოქმედა. საზოგადოებრივი მშვიდობიანობის ინტერესისთვის ფილოსოფიას უნდა ეცნა სარწმუნოებრივი დოღმატის სიმართლე. მან ეს შეასრულა დეკარტის პირით. ამიტომაც იყო ბევრმა სასულიერო პირმა თანაგრძნობით მიიღო ამ მოაზრის სისტემა, რომლის სამი მეოთხედი მატერიალისტური სისტემა იყო.

დეკარტის ფილოსოფიის ლოლიკური შედეგი იყო ლამეტრის მატერიალიზმი, მარა აქიდან იმავე უფლებებით შეიძლებოდა იდეალისტურ დასკვნათა გამოყვანა. თუ ფრანგები ასე არ მოაქცენ, ამას ჰქონდა საფსებით გარკვეული საზოგადოებრივი მიზეზი: მესამე წოდების უარყოფითი დამოკიდებულება მე-18-ე საუკუნის საფრანგეთის სამღვდელთაგან. თუ დეკარტის ფილოსოფია წარმოიშვა ლტოლვილებისაგან საზოგადოებრივ მშვიდობიანობისაკენ, მე-18-ე საუკუნის მატერიალიზმი მოასწავებდა ახალ შეჯახ-შემოჯახებას... საწარმოვო ძალთა განვითარებას ძლიერ აფერხებდენ წარმოების მოქველებული საზოგადოებრივი დამოკიდებულებანი. ამ დაწესებულებათა მოსპობა აუცილებლათ საჭირო იყო საწარ-

მოგო ძალთა შემდეგი განვითარებისათვის“. *)).

ძველ საზოგადოებრივ დამოკიდებულებათ იცავდა ძველი იდეოლოგია—იდეალისტური ფილოსოფია და კათოლიკური ეკლესია. სარწმუნოება მუდამ იდეალისტურ საფუძველზე დგას და აი, როცა ბურჟუაზია მოლონიერდა, მის ინტერესთა დამცველი ფილოსოფიაც მატერიალიზმს მიემხრო.

მე-18-ე საუკუნის მატერიალისტები, რომელთა მთავარი წარმომადგენლებია გელვეცი, ბარონ გოლბახი და ლამეტრი, ამბობდნენ: არსებობს მხოლოდ მატერია და მოძრაობა, უკანასკნელი პირველის თვისებას შეადგენს. ისინი გადაჭრით უარყოფდნენ სულს, როგორც განცალკევებულ არსებას და მამოძრავებელ ძალას. ბუნებაში მექანიკური კანონები მეფობენ. თვით ადამიანიც მანქანას წარმოადგენს. ფიქრი, გრძნობა და ნება მატერიალური ფუნქციებია. არ არსებობს არავითარი თანდაყოლილი იდეა. ღმერთის არსებობა ფანტაზიაა.—ასე, ეკლესიას აშკარა ომი გამოუცხადეს.

სულ სხვანაირი იყო ფილოსოფიის დამოკიდებულება სარწმუნოებასთან ინგლისში. ერთხელ ფრანგ-მატერიალისტებს ესტუმრა მათი თანამოაზრე ინგლისელი ფილოსოფოსი იუმე. გოლბახთან სადილობისას მან ლაპარაკი დაიწყო „ბუნებრივ სარწმუნოებაზე“. „რაც შეეხება ატეისტებს—სთქვა მან—მე მათ არსებობას არა ვცნობ: მე არას დროს არ მინახავს ისინი“. „თქვენ ბედი არ გწყალობდათ,—მიუგო „ბუნების სისტემის“ ავტორმა (გოლბახმა)—პირველათ თქვენ ხედავთ ამ მაგიდასთან ჩვიდმეტ ატეისტს“. **)).

*) Н. Бельтовъ (Г. В. Плехановъ). Критика нашихъ критиковъ. 33—5 გვ.

**) Н. Бельтовъ (Г. В. Плехановъ). О монистическомъ взглядѣ на исторію. 164 გვ.

მერე საიდან წარმოსდგა ინგლისელ და ფრანგ ფილოსოფოსთა ასეთი სხვა-და-სხვაობა?

საფრანგეთში რეფორმაცია დამარცხდა, კათოლიკური ეკლესია კი ხელს უშლიდა ხალხის განთავისუფლებას და საზოგადოების ახალ ნიადაგზე მოწყობას. საწარმოვო ძალთა განვითარება აქ ეკლესიის დათრგუნვას ითხოვდა. და აი, ფილოსოფიაც მას გადუდგა და სარწმუნოება უარყო. ამით აიხსნება, რომ საფრანგეთის დიდმა რევოლიუციამ თავისუფალ-მოაზრეობისა და მატერიალიზმის დროშა ააფრიალა. რომესპიერმა გონების კულტი გამოაცხადა.

სულ სხვა იყო ინგლისში. აქ რეფორმაციამ გაიმარჯვა; სარწმუნოება გადააკეთეს და ის შეუთანხმეს ბურჟუაზიულ ცხოვრებას. ასეთ პირობებში ზედმეტი იყო ეკლესიის წინააღმდეგ ამხედრება, და ფილოსოფიაც სარწმუნოებასთან მეგობრულ კავშირს ამყარებს. პირიქით, თვით რევოლიუცია სარწმუნოებრივ სამოსელში ეხვევა და ეს იმ მიზნით, რომ ხალხის ფართო მასა მოიძვროს და ძველი წყობილება ადვილათ დაამხოს. იმ დროშა ყოველნაირი რევოლიუციონური მოძრაობა სარწმუნოებრივ დროშით გამოდიოდა! რევოლიუციონერთა თვალთა-ხედვა სარწმუნოებრივი ანუ იდეალისტური იყო. ამიტომ მათ დასათრგუნავათ ინგლისის რეაქციონერები მატერიალიზმს მიემხრენ. იმ ხანათ მატერიალიზმი არისტოკრატიული მოძღვრება იყო.

იდეოლოგია მუდამ ეწყობა არსებულ სოციალურ-პოლიტიკურ მდგომარეობას!

გერმანიაში იდეალისტური ფილოსოფია გამეფდა. 30 წლის ომიდან მოკიდებული გერმანია ეკონომიურ-პოლიტიკურათ დაეცა. ეს აფერხებდა ბურჟუაზიის განვითარებას. ის სუსტი იყო, რომ არსებული ფეოდალურ-

ბიუროკრატიული წყობილება აშკარა შეტაკებაში დაე-
მხო. აშკარა ბრძოლის მაგიერ მან უკანიდან თავდასხმა
არჩია. ასეთი იყო გერმანიის ბურჟუაზიის ფილსოფია.
ამასვე დაემორჩილა ფილოსოფიაც. ამიტომ იყო ახალი
დროის მოთხოვნილებანი იდეალისტურ სამოსელში გა-
ხვიეს. აი რას ამბობს ფრ. ენგელსი: „მსგავსათ იმისა,
როგორც საფრანგეთში მე-18-ე საუკუნეში, ისე გერმა-
ნიაშიც მე-19-ეში, ფილოსოფიური რევოლიუცია შე-
სავალი იყო პოლიტიკური რევოლიუციისა, მარა რო-
გორ განსხვავდებიან ერთი მეორისაგან ეს ფილოსოფი-
ური რევოლიუციები! ფრანგები აშკარათ ებრძვიან მთელ
ოფიციალურ მეცნიერებას, ეკლესიას, ხშირათ სახელ-
მწიფოსაც; მათი თხზულებანი იბეჭდება საზღვარ-გარეთ
—ჰოლანდიაში ან ინგლისში და თვით ისინი ხშირათ
მიესახლებიან ბასტილიაში. პირ-იქით, გერმანელები პრო-
ფესორებია, სახელმწიფოს მიერ დანიშნული ამღზრდე-
ლნი ახალგაზრდობისა; მათი თხზულებანი მთავრობის მიერ
ნებადართული სახელმძღვანელოებია. ჰეგელის სისტემას
კი —მთელი ფილოსოფიური განვითარების დაგვირგვინე-
ბას-პრუსიის სამეფო-სახელმწიფო-ფილოსოფიის ჩინი უბო-
ძეს. ამ პროფესორების უკან, მათ სავსებით ბნელ სიტ-
ყვებში, მათ მოუხეშავ და მოსაწყენ პერიოდებში რევო-
ლიუცია იმალებოდა!“ *)

საფრანგეთის მატერიალიზმი მკიდროთ გადაბმული
იყო რევოლიუციისათან: პირველი შეადგენდა უკანას-
კნელის საფუძველს. ამიტომ გერმანელმა ფილისტერმა
მატერიალიზმი უარყო, ვინაიდან რევოლიუციონერობა
მას ხალხის თვალში დასცემდა. ამნაირივე სულით გა-
ღენთილი იყო ფილოსოფიაც. რომ მეფე-არისტოკრა-

*) Фр. Энгельс. Людвигъ Фейербахъ. 30 გვ.

ტიისათვის ადვილათ მისაღები გაეხადათ, ფილოსოფოსებმა ახალი აზრები იდეალისტურ ფორმაში გახვიეს. ასე დამარხეს მატერიალიზმი.

ახალმა მოძრაობამ, რომელიც დამთავრდა 1848 წლის რევოლუციით, თვით არისტოკრატია დამარხა და არა ერთსა და ორს გვირგვინოსანს ტახტი დააკარგინა. ბურჟუაზიას მრისხანე მტერი გაუჩნდა. ეს მუშათა მოძრაობაა. ნაცვლათ საერთო ბედნიერება-პარმონიისა კლასიური ბრძოლა გაჩაღდა. და აი ომი გამოუცხადეს ბურჟუაზიულ მოთხოვნებათა დამცველ იდეალისტურ ფილოსოფიას და თვით მის დაგვირგვინებას — „პრუსიის სამეფო“ ჰეგელის ფილოსოფიას. კვლავ აღორძინდა მატერიალიზმი, სავსებით ახალ ნიადაგზე დაფუძნებული. ეს მარქს-ენგელსის საქმეა. მათ ჰეგელის სისტემიდან დიალექტიკა ისესხეს და ის მატერიალისტურ ნიადაგზე ააგეს. ეს ახალი მატერიალისტურ-დიალექტიური მეთოდი მათ ისტორიის ახსნაში გამოიყენეს და მის მეშვეობით მეცნიერულათ დაასაბუთეს მუშათა კლასის საბოლოო მიზანი — სოციალიზმი.

ამიერიდან მატერიალიზმი საფუძველია სოციალიზმის, „ქვეყნის დაქვევის“, როგორც ბურჟუაზია აცხადებს. ამიტომაც უკანასკნელი მატერიალიზმს გადაქრით უარყოფს და თავის ზნას იდეალისტურ სისტემებში და სარწმუნოებაში დაეძებს. აირით აიხსნება ის მოვლენა, რომ ბურჟუა-ფილოსოფოსებში მატერიალისტი თითოთ საჩვენებელი შეიქნა. ყური დაეუგდოთ ფრ. ენგელსს: „რაც უფრო ხდებოდა მატერიალიზმი საფრანგეთის რევოლუციის სიმბოლოთ სარწმუნოებისა, მით უფრო მტკიცეთ იცავდა ღვთის მოშიში ინგლისელი ბურჟუა თავის სარწმუნოებას. და განა ტერორის ეპოქამ პარიზში არ დაგვანახვა რა ხდება, როცა ხალხს სარწმუნოებას ართმევენ?...“

საფრანგეთისა და გერმანიის მუშები გაიქცნენ აჯანყების სულით. ისინი სოციალიზმს მიემხრენ... რით შეეძლო გერმანიისა და საფრანგეთის ბურჟუაზიას თავის ხსნა თუ არა შეუმჩნეველი უარყოფით თავისუფალ-მოაზრებობისა მსგავსათ იმ ხელ-გაშლილი ფრანტისა, რომელიც, როცა მას ზღვის ავითმყოფობა ერევა, ხელიდან აგდებს ამოღებულ სიგარას, რომლითაც წინეთ თავს იწონებდა გემის კიდებზე... საფრანგეთის ბურჟუებმა თავი მიანებეს პარასკევობით ხორცის ქამას, გერმანელები მოთმინებით და გაოფლიანებული ისხდნენ საეკლესიო წირვის დროს და ბოლომდის ისმენდნენ დაუსრულებელ პროტესტანტულ ქადაგებებს.“ *).

უკანასკნელი დროის იდეალისტურ სისტემათა შორის განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია პესიმისტური ფილოსოფია. სად უნდა ვეჭიოთ მისი საფუძველი?

ნატურალური წარმოების მიზანია მწარმოებლის მოთხოვნა დაკმაყოფილება. ამით მისი საზღვარიც გარკვეულია. ბურჟუაზიული წარმოება კი საქონლის წარმოებაა: აქ ყველაფერს ბაზრისთვის, გასაყიდათ ამზადებენ. რაც მეტია საქონელი, მით უფრო დიდია კაპიტალისტის სარგებელი. ამიტომ კაპიტალისტურ წარმოებას საზღვარი არ აქვს. ვისაც ასი ათასი მანეთი შეუძენია, ის მილიონს ეტრფის; ვისაც მილიონი აქვს, მილიარდს შეჰხარის და ასე დაუსრულებელიც.

ეს საერთო მოუხვენრობისა და უკმაყოფილების ხანაა, ეს ნერვების აშლის საუკუნეა.

ასეთი საზოგადოებრივი სულისკვეთების გამომხატველია არტურ შოპენჰაუერის (ცხოვრობდა 1788—1860 წ. წ.) ფილოსოფია. აბსოლიუტიზმი ანუ ნება—აი ნამ-

*) ფრ. ენკელსი. Объ историческомъ материализмѣ.

დვილი არსება ყველა საგნისა და მათ შორის ადამიანისა, გვასწავლის შოპენჰაუერი. ნება ვერას დროს ვერ კმაყოფილდება და ამიტომაც არსებობა და ტანჯვა განუწყვეტელია. ვისაც სურს ბედნიერება, ნან თვით ნება უნდა უარყოს და ცხოვრებას მოშორდეს. არ არსებობა ანუ სიკვდილი—აი საუკეთესო მდგომარეობა.

ბურჟუაზიული აზროვნობა ათასგვარ წინააღმდეგობაში ვარდება და ის პესიმიზმში დაექცეხს თავის ხსნას.....

— — — — —

წ. ს ა რ წ მ უ ნ ო ე ბ ა .

„სარწმუნოება წარმოადგენს ადამიანთა თავში გამოკრთომას იმ გარეშე ძალთა, რომელნიც განაგებენ მათ ცხოვრებას,—გამოკრთომას, რომელშიც მიწიერი ძალები ზეციურ სახეს იღებენ“ *).

მოკლეთ, ბუნებისა და საზოგადოებრივი მოვლენანი ადამიანს ზეცაში გადააქვს და მათ ფანტასტიურ სამოსელში ხვევს. ამას ნათლათ ამტკიცებს სარწმუნოების წარმოშობა-განვითარების ისტორია.

სარწმუნოების დასაბამი პირველყოფილ ადამიანთა მდგომარეობაში უნდა ვეძიოთ.

რა არის მსოფლიო? ვინ არის მისი შემომქმედი და მბრძანებელი? რაზე ეყრდნობა დედამიწა? სად უნდა ვეძიოთ ბუნების სხვა და სხვა მოვლენათა მთავარი მიზეზი? რატომ ქვეყნათ ერთი იტანჯება და მეორე ხარობს და სხვ.—აი რა კითხვებს არკვევს სარწმუნოება.

რა ნაირი იყო ამ მხრივ პირველყოფილ ადამიანთა მსოფლ-მხედველობა?

ინდოელები დღესაც ფიქრობენ, რომ დედა-მიწა ეყრდნობა უზარმაზარ კუს, რომელსაც სანსკრიტიულათ ეწოდება კუმარაია ანუ კუთა მეფე. მას შემდეგ, რაც დედამიწა წარღვნას გადაარჩა, მას ეზიდება გველეშაპი; როცა ის წყალში ჩაიყურყუმალავებს, ახალი წარღვნა მოხდება. **).

კუნძულ ცელებესის მცხოვრებთ ჰგონიათ, რომ დედამიწას ეზიდება გარეული ღორი. როცა ის ხე-

*) ფრ. ენკელსი. ანტი-დიურინგის ნემეცური გამოცემა, 342 გვ.

**) ე. ტეილორი. Urgeschichte d. Menschheit. 428 გვ.

ზე ზურგს აფხანს, მიწის ძვრა ხდება. ქართველი ხალხი კი ფიქრობს — მიწა დგას გველეშაპზე ან ხარის რქაზე; როცა ისინი გაინძრევიან, მიწაც ინძრევა.

მზისა და მთვარის დაბნელება იროკეზების აზრით ბოროტი სულის საქმეა. როცა უკანასკნელი სინათლეს დაიქერს, დაბნელება მოხდება. ჩინელები ფიქრობენ — მთვარეს აბნელებს ბოროტი სული, რომელიც მას ხელით ეფარება. რომ ის დააფრთხონ და მთვარე განათავისუფლონ, ისინი ხმა-მადლა ყვირიან. ოსები მთვარეს თოფს უშენენ, რომ უკუ-აქციონ ეშმაკი, რომელიც მთვარეს ამოეფარა და დაბნელება გამოიწვია. ჩვენ ხალხს ჰგონია, ეს დედაბრის საქმეა, რომელმაც ხელში ფუნე აიღო და მთვარეს ესროლა.

ასე პირველყოფილი ადამიანი ყოველივე მოვლენის მიზეზათ რომელიმე სულდგმულს თვლის.

მოძრაობა სიცოცხლის ნიშანია, ფიქრობს ველური. ამიტომ მას ქარიც ცოცხალი არსება ჰგონია. კუნძულ ტაიტის მცხოვრებნი ფიქრობენ, ხეებსა და ქვებსაც სული აქვთ. კუნძულ ბორნეოს მცხოვრებნი ამბობენ, ბრინჯი იმიტომ დაღპა, რომ მას სული მოშორდა.

მოკლეთ, მთელი ბუნება ცოცხალი არსებაა, ასეთია პირველყოფილი ადამიანის შეხედულება. ამისდაგვარათ მას სიზმარიც სინამდვილე ჰგონია. აი რას ამბობს ამერიკელ წითელ კანიან ინდოელებზე კარლ ფონ-დენშტაინენი: «ჩვენი ინდოელები, როგორც ბევრი სხვა ველურები, დარწმუნებული არიან — (განათლების თანამედროვე საფეხურზე ასეთი შეხედულების არიან ბავშვები და დამთვრალნი და არა მარტო ისინი) — რომ ღრმა სიზმარში ეწევიან ნამდვილ ცხოვრების. ძილში, როცა სხეული ლოგინში რჩება, ისინი სანადიროთ მიდიან, თევზაობენ, ხეს სჭრიან. ბოროტოს ტომ-

თან ცხოვრებისას ჩვენ მოწამე ვიყავით ერთი შემთხვევის, როცა მთელ სოფელს გაქცევა სურდა, რადგან ერთმა მათგანმა სიზმარში იხილა მტერი, რომელიც სოფელს ეპარებოდა. ბაკაირების აზრით კაცის აჩრდილი ანუ სული სიზმარში მოგზაურობს“ *).

ვინ არის ის არსება, რომელიც ადამიანს ძილში შორდება—ნადირობს, თევზაობს, მტერს ებრძვის და შემდეგ უკანვე ბრუნდება? ეს სულია—დაასკენა პირველყოფილმა ადამიანმა.

რას წარმოადგენს ის? „სული ნელი სუნთქეა“. **) როცა სუნთქვა შესწყდება, ადამიანი მკვდარია. აშკარაა, ფიქრობს ველური, სული სხეულს მოშორდა და ცალკე ცხოვრებას შეუდგა. სული თხელი, უსხეულო სურათია ადამიანისა ანუ მისი აჩრდილი—ასე ახასიათებს ტეილორი ველურის შეხედულებას. როცა აფრიკელი ბაზუტი წყლის ახლოს მიდის, ის ყოველივე ძალღონით ცდილობს აჩრდილი წყალს არ მიეკაროს. მას ჰგონია, გველვეშაპს შეუძლია გამავალი აჩრდილი დაიჭიროს, წყალში ჩაითრიოს და ისე მოჰკლას, რომ ხორცს არაფერი აენოსო. ცხელ ქვეყნებში ველურები შუადღისას გარეთ არ გამოდიან. მათ ეშინიათ: რაკი მზე პირდაპირ დაჰყურებს, არ დაჰკარგონ აჩრდილი ანუ სული და სიცოცხლეს არ გამოესაღმონ.

მოკლეთ, ადამიანს სული აქვს, ფიქრობს ველური. ასეთ შეხედულებას ეწოდება ანიმიზმი (წარმოსდგება ლათინური სიტყვისაგან anima ანიმა—სული) და

*) კარლ ფონ-დენ-შტაინენის სკენებუდი თხზულება. 340 გვ. საზგასმული ავტორისაა.

**) პოლ ლაფაზგი. Ursprung u. Entwicklung d. Begriffs der Seele. „როიე ცაიტის“ 1909 წ. 6 სექტემბრის ნომრის დამატება.

დღეს მას იზიარებს მთელი კაცობრიობა ველურიდან მოკიდებული განათლებული ერებით დამთავრებული.

ადამიანთა სულების გვერდით არსებობენ ცხოველთა და მცენარეთა სულებიც. ასეთია ველურთა შებენდულება. მაგალითად, კუნძულ ფიჯის მცხოვრებთ ჰგონიათ, რომ ზოგიერი ფრინველები, თევზები და მცენარეები მკიდროთ დაკავშირებული არიან ღმერთებთან ან მათში ღმერთები ბუდობენ კუნძულ სამოას მკვიდრთ ყავთ თავიანთი მფარველი ანუ **ბიტუ**. ასეთია, მაგ., კუ, ძაღლი და სხვა.

სად უნდა ვეძიოთ ასეთ წარმოდგენათა სათავე?

პირველყოფილი ადამიანი თავს ირჩენდა უმთავრესათ თევზაობა-ნადირობით. წარმოებაში ის თევზებსა და ნადირებს გაეცნო. ისინი სულდგმულებია. მსგავსათ ადამიანისა ეს ცხოველები კვდებიან. ადამიანის სიკვდილი სულის მოშორებამ გამოიწვია. მაშასადამე, ცხოველთა სიკვდილიც იმას მიეწერება, ასკვნის ველური, რომ მათი სულები სხეულს სტოვებენ და დამოუკიდებელ ცხოვრებას იწყებენ. ამ გზით „თან და თან მთელი ქვეყანა იფინება სულებით და ბუნების ყოველივე მოვლენა, რომელიც იპყრობს პირველყოფილი ადამიანის ყურადღებას, „სულიერ“ ახსნას ღებულობს“. *)

ასეთი შეხედულება საფუძვლათ დაედო ე. წ. **ტოტემიზმს** (წარმოსდგება სიტყვისაგან **ტოტემი** **) ანუ თემის ნიშანი) რას ნიშნავს ის?

*) გ. ჰლესანოვი. **Отъ обороны къ нападенію**. წერილი: *O релігиі*. 197 გვ. ვისაც სურს ამ საკითხს საფუძვლიანათ გაეცნოს, უნდა გადაიკითხოს გ. ჰლესანოვის წერილები **სარწმუნოებაზე** (ახ. დასახელებული წიგნის 185—287 გვ.)

) მკითხველთა საუურადღებოთ: **ტოტემი და არა ტოტები, როგორც შეიძლება მკითხველმა იფიქროს.

პირველყოფილი ადამიანი დარწმუნებულია, რომ ადამიანთა თემისა და ცხოველთა შორის ნათესავეური კავშირი არსებობს. ვთქვათ, თემი კუს თელის თავის ტოტემათ. მაშინ თემსა ჰგონია, რომ კუ მასთან სისხლით მონათესავეა და მას ეხმარება და მფარველობს. სამაგიეროთ, თემი ვალდებულია კუს არავითარი ვნება არ მიაყენოს და თუ მას ოდესმე მკვდარს იხილავს, ის ისეთივე წესით დაასაფლავოს, როგორც თავისი თემის წევრი. თუ თემმა გაჯავრების დროს მოჰკლა ტოტემი, მან ბოდისში უნდა მოიხადოს თავის საქციელში. როცა წითელ კანიანი ინდოელი ჰკლავს თავის ტოტემს—დათვის, ის ბოდისს იხდის მის წინაშე და მასვე ეპატიებება თავის საკუთარ ხორცს შეექცეს. და ეს იმიტომ, რომ ინდოელს ჰგონია, მკვდარ დათვის სული მოშორდა და დამოუკიდებელ ცხოვრებას განაგრძობს. ციმბირელი ვოგულიცები ეუბნებიან მათ მიერ მოკლულ დათვის, რომ მისი მოკვლა მათი კი არა, ისრისა და ლახერის საქმეა, რომელნიც რუსებმა დაამზადესო.

თუ თემმა შეურაცხყო ტოტემი, მას უკანასკნელის რისხვა მოეღოს. კუნძულ სამოას მცხოვრებთ ნწამთ, თუ ვინმე მათგანმა შესქამა თავისი ტოტემის—კუს ხორცი, ის უთუოთ ავით გახდება. მათ არა ერთხელ გაუგონიათ, რომ ავითმყოფის მუცლიდან ვილაცა ამბობდა: „მან მე შემქამა, მე მას ვკლავ“. ცხადია, ამას ამბობდა შექმნილი ტოტემის სული. პირიქით, თუ თემი ტოტემს პატივისცემით ეპყრობა, ის მას არ ვნებს. მაგალითათ, სენეგამბიაში გველის თემის წევრთ არას დროს არ კბენს გველი, რომელიც ძლიერ შხამიანია ამ მხარეში.

ასეთ შეხედულებას თან და თან ფართო სარბიელი მიეცა. ველურმა გამოაცხადა, რომ ის ტოტემისაგან წარმოსდგა და ყოველივე კულტურული ნაბიჯი სა-

ვსებით მისი საქმეა. რით აიხსნება ასეთი შეხედულება?

განვითარების ამ საფეხურზე ადამიანთა კეთილდღეობა სავსებით დამოკიდებული იყო ცხოველებზე. აი რას ამბობს ხსენებული ფონ-დენ-შტაინენი: „წითელ-კანიან ინდოელთა კულტურის უმთავრესი ნაწილი უთუოდ ცხოველებს მიეწერება... მათი კბილები, ძვლები, ხოკოები შეადგენენ მათი (ინდოელთა) შრომის იარაღებს, ურთმლისოთაც მათ არ შეეძლო დამზადება არც თავისი იარაღებისა და არც სახლში საჭირო ნივთების“. *)

ამიტომაც ტოტემი ცხოვრების მეთაურათ გამოაცხადეს და მის თაყვანისცემას შეუდგენ. ეს სარწმუნოების დასაბამია. პირველ-ყოფილ კომუნისტურ წყობილებაში ცხოველი ადამიანზე უფრო ძლიერი იყო. და აი გულუბრყვილო და განუვითარებელი ადამიანმა ის ღმერთათ ჩასთვალა და მის თაყვანისცემას შეუდგა. ველურის პირვანდელი ღმერთი—ტოტემი—ცხოველი იყო.

რას წარმოადგენს ეს ტოტემისტური სარწმუნოება?

სარწმუნოებას სამი უმთავრესი ნაწილი შეადგენს: მითოლოგია ანუ სხვა და სხვა თქმულება, სულთან ან სულლებთან დამოკიდებულება და მათი თაყვანისცემა ანუ კულტი.

რანაირია პირვანდელი მითოლოგია?

ის სავსებით ცხოველთა გარშემო ტრიალებს. ტლინკიტების მითოლოგიის მიხედვით ელი ანუ ყორანია ქვეყნის შემომქმედი და კაცობრიობის კეთილის-მყოფელი. ბუშმენტა შეხედულებით ყველაფერი დამოკიდებულია ცხოველებისაგან, რომელთა შორის უფრო დიდ როლს თამაშობდა ვინმე კაგანი ანუ კაჯენი, ვ. ი. კალია. ავსტრალიელთა თქმულებით ზოგი ცხოველი ას-

*) ხსენებული თხზ. 354 გვ.

რულებს პრომეთეოსის როლს, ე. ი. ადამიანებს ცეცხლის ხმარებას ასწავლის.

რანაირია პირველყოფილ ადამიანთა დამოკიდებულება ტოტემთან?

პირველყოფილ კომუნისტურ წყობილებაში ერთი თემი მეორესთან კავშირს აბამდა. ასეთივეა თემის დამოკიდებულება თავის ღმერთთან ანუ ტოტემთან. ის დაფუძნებულია ხელშეკრულობაზე. ღმერთი თემს ეხმარება და მას კეთილს უმზადებს. სამაგიეროთ თემი ტოტემს არა ჰკლავს და მას პატივისცემით ეპყრობა. თუ ვინიცობაა, ადამიანმა დაარღვია ხელშეკრულობა და ასე სიტყვა გასტეხა—ტოტემს უღალატა და მოჰკლა, ის ავით გახდება, ხშირათ კიდევაც მოკვდება. ასეთი რისხვა მთელ თემს მოელის ვინაიდან, ტოტემი მონათესავეა მთელ თემთან. იმ ხანათ მთელი თემი აგებდა პასუხს თავისი წევრის დანაშაულში!

აქედან გამომდინარეობს ტოტემის თაყვანისცემა ანუ კულტი. თემი დრო-გამოშვებით ჰკლავდა ერთ-ერთ ტოტემს, მაგალითად კუს, ქელენს აწყობდა და მის ხორცს ღიდის ამბით შეექცეოდა. ამით ფიქრობდენ ნაწესაწესიერი კავშირის განმტკიცებას და ტოტემის გულის მოგების. ამ მიზნით წმინდა ცხოველთა მოკვლითვლებოდა ცოლვათ კი არა, სათნოებათ. ნაცვლათ ამისა შემდეგში დაწესდა ღმერთთან მსხვერპლის შეწირვა. მაგალითად, ძველი არკადიის მცხოვრებნი ზევებს სწირავდენ კაცის მსხვერპლს, ჰმდენ მოკლული კაცის ხორცს და ამის შემდეგ თავს რაცხდენ მგლებათ გადაქცეულათ, თვით ზევებს კი მგლის მსგავსათ.

უთუოთ ტოტემიზმის ნაშთია ჩვენში ღღემღისაც დაკული ზნე-ჩვეულება: ყოველ მრევლს სოფლათ დაწესებული აქვს ყოველწლიური წირვა. ზოგი მრევლი

დმერთს სწირავს ხარს, ზოგი ცხვარს, თხას და სხ. ამ დღესასწაულში მონაწილეა მთელი მრევლი და ამ მიზნით ქალაქში ან სხვა ადგილებში გადასახლებულნი და-ნიშნულ დღეს მამა-პაპისეულ სოფლებში მიდიან.

ყოველივე საგანს თავისი სული აქვს—ასეთია პირველ-ყოფილ ადამიანთა შეხედულება. რა მოელის ამ სულებს მას შემდეგ, როცა საგანი კვდება და ისპობა?

როცა კუნძულ ფიჯის მცხოვრებს გული დაუსუსტდება, მისი თანამემამულენი მის სულს უხმობენ. იმათ ჰგონიათ, გულის დასუსტება სულის დროებითმა მოშორებამ გამოიწვია. თუ სული დაბრუნდა, ავადმყოფი განიკურნება. ის კვდება—აშკარაა, ასკვნის ველური, მას სული გაექცა და განაგრძობს დამოუკიდებელ ცხოვრებას. წინეთ ის ცხოველი იყო: ის თავისი ტოტემისაგან წარმოსდგა. მას შემდეგ, რაც ადამიანი მოკვდა, სული კვლავ ცოცხლობს და უბრუნდება თავის ტოტემს—ის ტოტემით გადაიქცევა: გველის თემის წევრი გველი გახდება, კუს წევრი კუ და სხვ. ასე იცვლება ადამიანის გარეგანი სახე—სხეული, თვით სული კი მუდმივ არსებობს, ის უკვდავია. ასე წარმოიშვა რწმენა პიროვნების უკვდავებაზე.

ტოტემიზმი დღესაც ფართოთ გავრცელებულია ველურთა შორის. იროკეზების ტომში თვითოეულ თემს ჰყავს თავისი ტოტემი, რომლის სახელსაც ის ატარებს. სენეკას ფრატრიაში შემდეგი რვა თემია: 1) მგელი; 2) დათვი; 3) კუ; 4) წავი; 5) ირემი; 6) ლალდა; 7) ყანჩა და 8) მიმინო.

პირველყოფილი კომუნიზმი დაეცა. ნაცვლათ მეჯოგეობა-ნადირობისა ცხოვრების უმთავრესი წყარო მიწის დამუშავება შეიქნა. და აი ადამიანებმა მოშინაურებული ცხოველებიც მიწათ-მოქმედებაში გამოიყენეს და ამ

გზით ისინი სავსებით დაიმორჩილეს. წინეთ ძლიერი და შრისხანე—ამიერიდან ცხოველი უძლური გამოდგა ადამიანის წინაშე. ასეთ პირობებში კი ცხოველებთან ნათესაობა საძრახისია და ისიც დაგმეს და ტოტემიზმი უარყვეს.

სარწმუნოებაში ახალი ხანა იწყება. მიწათმოქმედების აკვანია აღმოსავლეთი: ეგვიპტე, ასურეთ-ბაბილონი, ინდოეთი და ჩინეთი. აქ წარმოების აზიური წესი ბატონობს. როცა ამ ქვეყნებში მდინარეთა გადმოხეთქა და მინდვრების მორწყვა წესიერაა, მაშინ წელიწადიც დიდი მოსავლიანია. მარა თუ ქვეყანას ხანგრძლივი გვალვა ეწვია ან წყალ-დიდობა ძლიერი გამოდგა, მაშინ კირნახული ერთიან განადგურდება და მიწის მუშა სავსებით ხელცარიელი დარჩება. მოკლეთ, აქ ადამიანი სავსებით ბუნების მონაა და ისიც გრძნობს თავის უძლურება-დამორჩილებას. დღესაც ასეთია ჩვენი გლეხის მდგომარეობა!

მიწის მუშა სუსტია ნათელჰყოს თავისი მდგომარეობა. და აი მან თავისი ბედნიერება-უბედურების მიზეზათ ის სულელები გამოაცხადა, რომელნიც მას ეხმარებიან და კარგ მოსავალს უმზადებენ მან ას მტრობენ და სარჩო-საბადებელს ხელიდან აკლიან. ასეთია, ფიქრობს ის, ბუნების საგნები და მოვლენანი: მას ხომ მთელი ბუნება ცოცხალი არსება ჰგონია! ასე გააღმერთეს ბუნება და მის თაყვანისცემას შეუდგენ.

ასეთი იყო ძველ არიელთა (ცხოვრობდნენ ახლანდელ ინდოეთში) სარწმუნოება. ისინი თაყვანს ცემდნენ ცას, რომელიც წვიმას იძლევა;—მზეს, რომელიც ანათებს და პურს ამწიფებს;—წვიმას რომელიც მინდვრებს, რწყავს და სხვ.

ასეთი რწმენა მთელ აღმოსავლეთში გავრცელდა,

მაგ., ეგვიპტელებს უმთავრეს ღმერთათ მიაჩნდათ რა ანუ მზე.

ამ ახალი სარწმუნოების გვერდით არსებობენ ტოტემიზმის ნაშთებიც. სარწმუნოება უფრო კონსერვატიულია, ვინემ იდეოლოგიის სხვა ფორმა და შედარებით ძლიერ ნელა იცვლება. ეგვიპტელებს სწამდათ ღმერთი აპისი ანუ ხარი და გველეშაპები. ინდოელები და ეგვიპტელებიც აღიარებდნენ სულთა გადაქცევა — გადასახლებას.

პირველყოფილი კომუნიზმი — ეს ადამიანთა ერთობისა და სოლიდარობის ხანაა. დროთა ვითარებაში ეს წინანდელი ერთობა და სოციალურ-ეკონომიური თანხმობა შეიწყა. საზოგადოებას განსაკუთრებული მეთაური გაუჩნდა. ასეთი იყო მატრიარქი და შემდეგ კიდევ უფრო პატრიარქი. ის მთელ წარმოებას მეთაურობდა, ყოველივე უკმაყოფილებას თემში არჩევდა და ამ გზით საერთო წესრიგს იცავდა. თან მას უფლება ჰქონდა თემთა შორის დავა მოესპო და ზავი ჩამოეგდო. ასე, ყოველივე მნიშვნელოვანი მოვლენის ჟამს მთელი თემი თვალს მისკენ აპყრობდა და შევლასა და მფარველობას ითხოვდა. ამიტომ მას სიკვდილის შემდეგაც ხშირათ იხსენებდნენ. მას სიზმარში ხედავდა და მისგან რჩევა-დარიგებას ისმენდა თემის ხან ერთი წევრი და ხან მეორე. აქედან დაასკვნეს, რომ გარდაცვლილი პატრიარქის სული თემს არ ივიწყებს, მას ეხმარება და მის ცხოვრებას წინანდებურათ სათავეში უდგია.

ეს ადამიანთა გაღმერთებაა ანუ ანტროპომორფიზმი. წინაპრები, გარდაცვლილი პატრიარქები — აი ახალი ღმერთები. შემდეგ გააღმერთეს გამოჩენილი სახალხო გმირებიც, მაგ. ბერძნებმა ტირანთა მკვლელნი არისტოგეტონი და ჰარმოდისი.

ამით შეიცვალა ადამიანთა და ღმერთთა ურთიერთ-

დამოკიდებულება. ამერიკიდან ღმერთი ადამიანთა მამა შეიქნა. მსგავსათ პატრიარქებისა ღმერთები ადამიანებს იცავენ და მათ ცხოვრებაში აქტიურათ ეხმარებიან. მარაჯონთან და სალამინთან ბრძოლაში ბერძნებმა იხილეს თეზეუსის სული, რომელიც სპარსელებს ებრძოდა. ოდისეა მოგვითხრობს, რომ ტროიანელებთან ბრძოლაში ღმერთები შეიარაღებული იყვნენ ლახვრებითა და ფარებით და ტროიანელთა დამარცხებას ხელი შეუწყვეს.

თემში პატრიარქები განსაკუთრებული პატივისცემით სარგებლობდნენ. ასეთივეა ამერიკიდან ადამიანთა დამოკიდებულება ახალ ღმერთებთან. ჯერ კიდევ ტოტემიზმის დროს ღმერთები ბინადრობდნენ განსაკუთრებულ სახლებში და იქ მათ სასმელ-საქმელს აძლევდნენ. ნეგრებს გველი — ღმერთები ახლაც დამწყვდელი ყავთ ტაძარში და მსხვერპლათ სწირავენ ღორებსა, ცხვრებსა და ფრინველებს. გარდაცვალებულთა საფლავზე ბერძნებს თაფლი და რძე მიჰქონდათ. წინაპარ — ღმერთებთან კავშირის გასაძლიერებლათ მათ მსხვერპლათ ადამიანებს სწირავდნენ. დაბადება მოგვითხრობს, რომ ებრაელთა პატრიარქს აბრაამს სურდა ელოპიმისთვის — ებრაელთა ღმერთისთვის — მსხვერპლათ თავის შვილი ისაკის შეწირვა. ამ ახალ ღმერთთა ბინა მთის მწვერვალზეა და ეწოდება სამოთხე. ბერძენთა მითოლოგიით სამოთხე გაშენებული იყო ოლიმპის მთაზე: იქ ნექტარი ამოდიოდა და ღმერთებს ატკობდა აპოლონისა და მზის სიმღერა. ქალღმერთებს ძლიერ უყვარდათ ჩაცმა-დახურვა და თავს იმნაირათვე ილამაზებდნენ, როგორც ამ ქვეყნის ქალები.

საზოგადოება კლასებათ დაიყო და კლასთა ბრძოლა გაჩაღდა. ასეთ ნიადაგზე აღმოცენდა სახელმწიფო. — მისი მიზანია „წესრიგის დაცვა“ და დაბალი კლასთა დამორჩილება. სახელმწიფოს შეთაურები — წინამძღოლნი და

მეფეები ცხოვრებას სათავეში მოექცენ და ხალხის სვებედს თავისი სურვილისამებრ განაგებდენ. დასავლეთ აფრიკის წინამძღოლები მონათა გაყიდვით ძლიერ გამდიდრდენ და ხალხისაგან მონურ დამორჩილებას ითხოვდენ. ისინი ფუფუნებაში ცხოვრობენ, ქვეშევრდომთა კი უფლება არა აქვთ მათ სუფრას მოუსხდენ ან მათ მიუახლოვდენ, თუ არ მუხლებზე დაჩოქებული. ლოანგოს მეფე წმინდანია და არავის არ შეუძლია ის ქამა-სმის დროს იხილოს.

ასეთი მდგომარეობა სარწმუნოებამ ზეცაში გადაიტანა. ამიერიდან ღმერთი მეფის თვისებებით არის აღჭურვილი. ის ხალხსა და ქვეყანას მოშორდა: ბერძნებმა ღმერთთა სამფლობელო ანუ სამოთხე ოლიმპის მთიდან „ნეტართა კუნძულზე“ — სადაც ქვეყნის კიდეში გადაიტანეს: იქ დედამიწა ნაყოფს სამჯერ იძლევა. დასასრულ ღმერთები ზეცაში ესახლებიან და იქიდან განაგებენ მსოფლიოს.

თუ ქვეშევრდომი მეფის სურვილს უსიტყვოთ დაემორჩილა, მას ჯილდო და პატივი მოეღოს. მარა საკმარისია მან უჩირობა გაბედოს, რომ თავს დაატყდეს მეფეთა რისხვა. ასეთივეა სარწმუნოებრივი წესრიგიც. ღმერთები ზეციერი მეფენი და მოსამართლენი შეიქნენ. ყველა მორწმუნე, ვინც ღმერთთა ნებას დაემორჩილა და მათ მცნებებს ასრულებს, ცხონებულია და სამოთხეში — საიქიოში მუდმივი ბედნიერება მოეღოს. ცხონებული ბერძნები ელიზიუმში ცხოვრობდენ, სადაც იზიარებდენ ღმერთების ბედნიერებას, თუმცა ნაკლები ხარისხით.

რას წარმოადგენს სამოთხე?

ის საუცხოვო ბაღია — ასეთი იყო ებრაელთა შეხედულება. ის შესანიშნავი მინდორია — ფიქრობდენ ბერძნები. ის ედემის ბაღია — აცხადებს მაჰმადი.

„ედემის წალკოტებს, სადაც უნდა შეიყვანონ იგინი (მორწმუნენი) მდინარენი ჩაუდიან, ხოლო მათ ჰპოონ იქ ყველაფერი, რაც ინატრონ. ამნაირათ აჯილდოებს ღმერთი მათ, რომელთაც მისი ეშინიათ“. *)

„აი, თუ როგორი იქნეს წალკოტი, აღთქმული მათთვის, რომელთაც ღვთის ეშინიათ: წალკოტი მდინარის წყალით მორწყული; იმის ნაყოფთა საზრდო დაუღველია და იმის ჩრდილი მუღმივი. ასეთი აღსასრული ექმნესთ მორწმუნეებსა; ურჯულოებს კი ცეცხლი ექმნესთ“. **)

„მათია (მორწმუნეთა) ედემის წალკოტები; ფებთა ჩაუდიადესთ წყალი, სამკაულათ ექმნესთ ოქროს ხელსაბამები, ტანთ ეცვასთ მწვანე ფარჩეულისა და ატლასის სამოსელი, რა დამსხდარ იქმნენ თავთაიანთ ადგილზე. რა ჩინებული ჯილდოა! რა გასაოცარი ადგილგანსასვენებელია!“ ***).

მოკლეთ, სამოთხე აქაური ცხოვრების გაგრძელება. გარჩევა ერთშია: აქ ადამიანი ტანჯვა-წვალებაში ატარებს სიცოცხლეს, საიქიოში კი ის სტკება მუღმივი ბედნიერებით. სად უნდა ვეძიოთ ასეთი რწმენის სათავე?

ადამიანს სულს უხუთავდა არსებული ცხოვრება, მარა ის უძლიერი იყო მისთვის ბოლო მოელო და ბედნიერების საშეფო აეგო. სახელმწიფოში კი ყველაფერი დაფუძნებულია დაჯილდოება—დასჯაზე. და აი ადამიანმაც დაასკვნა: რაკი აქაური ცხოვრება მწარეა, ჯილდოს თავისი კეთილი ცხოვრებისთვის, ის საიქიოში, სამოთხეში მიიღებს. ასეთ პირობებში სამოთხე ნეტა

*) ეურანი. ქართული თარგმანი. 16 თავი, 33 მუხლი.

**) იქვე, 14 თავი 35 მუხლი.

***) იქვე, 18 თავი, 30 მუხლი.

რების სამეფოთ გადააქციეს: რაც სანატრელი იყო ამ ცხოვრებაში, ის ზეცაში გადაიტანეს.

ვინც სახელმწიფო წესრიგს წინააღმდეგა, მას მეფეთა რისხვა მოეღოს. მსგავსათ ამისა, ვინც ღმერთებს გადაუდგა, ის ეშმაკის შვილია, უკუნითი უკუნისამდე წაწყმედილია და ჯოჯობეთში მუდმივი ტანჯვა მოეღოს: ის იქ იხრაკება ცეცხლსა და კუპრში.

ბერძენთა ჯოჯობეთს ტარტაროზი ეწოდებოდა. მის წარმოშობას ასე აგვიწერს ბერძნული მითოლოგია: ღმერთები ორ ბანაკათ გაიყვენ. ერთ მხარეზეა კრონოსი და ქალ-ღმერთები: ტიტანა, დემეტრა და გეა. ისინი მატრიარქატს იცავდენ. ორე მხარეზეა კრონოსის შვილი ზევესი და მისი მომხრე ღმერთები — პატრიარქატის თავგამოდებული დამცველნი. ომში კრონოსის პარტია დამარცხდა და ოლიმპის — ღმერთთა სამფლობელოს ზევესი დაეპატრონა. და აი, ის თავის პირად მტერთ — კრონოსსა და მის მომხრე ღმერთებს აბამს ჯაჭვებით და სატუსალოში — ტარტაროზში მიერეკება, „სადაც არ მოსჩანს მზის სხივი და მტრები გამოუთქმელათ იტანჯებიან.“ *)

„ურჯულოთ“ მაჰმადი ჯოჯობეთში ანუ „ჯანაბაში“ მიერეკება. ჯანაბა ურჯულოთა სატუსალოა. **) „ხოლო ჩვენ დაგვიმზადებია — აცხადებს წინასწარმეტყველი მაჰმადი — არა-წმიდებისთვის ცეცხლი, რომელმაც იგინი გარემოიცვას თავის ალითა, შველის შემხვეწართ შეუძლიან ახვარხვალეებული წყალი, თითქო გადამდნარი ლითონიაო, რომელმაც პირისახე დაჰწვასთ. რა საძაგელი სასმელია! — რა საძაგელი ადგილ-განსასვენებელია“ (***)

*) ილიადა. VIII თავი.

**) ეურანი. 17 თავი, 8 მუხლი.

***) იქვე, 18 თავი, 28 მუხ.

ამ გზით ზნეობა სარწმუნოებას დაუკავშირეს. წინეთ ორივე ერთი მეორისაგან დამოუკიდებლათ ვითარდებოდა. ვედაძებს კუნძულ ცეილონზე დღესაც არ სწამთ ღმერთი და არც ფიქრობენ. რომ მათ სადმე რაიმე სასჯელი მოეღოს. აგრეთვე არც ავსტრალიელი და კუნძულ „ცეცხლის ქვეყნის“ მცხოვრებნი ფიქრობენ, რომ სულები სჯიან ადამიანებს ცუდი ყოფაქცევითის, თუმცა ისინი ბავშვებს ხშირათ აშინებენ ასეთი საუბრით. ხოლო როცა იშვა სახელმწიფო, ხალხმა სახელმწიფოში გამეფებული დაჯილდოვება—დასჯის წესრიგი სარწმუნოებაში გადაიტანა და ზნეობა სარწმუნოებას დაუმორჩილა. ზნეობრივი მცნებანი ღვთის სახელით მონათლეს და მათი ასრულება: სასტიკათ დაავალეს მორწმუნეთ, რომ მათ ამ გზით თავიდან აიშორონ ღმერთების რისხვა—სასჯელი.

სახელმწიფოში ყველაფერი მეფის სურვილზეა აშენებული. ასეთივეა ზეციერი მეუფეც: ის ყოვლის შემძლებელია და ყოვლის მკოდნე, ის დასაწყისია ყოველი საგნის, ის აძლევს სიკაცხლეს და მას ასალმებს და სხვ. მოკლეთ, სარწმუნოებაც „მონარქიულ საფუძველზე“ მოცწყო—ასე ახასიათებს ტეილორი ბერძენთა სარწმუნოებას.

ამიერიდან ღმერთი ეროვნული ღმერთია. წინეთ ყველა თემს ყავდა თავისი ღმერთი: ტოტემი და ღმერთი-წინაპარი -- თემთა ღმერთია. მას შედეგ, რაც თემები ერთი მეორეს დაუკავშირდენ და ამ გზით სახელმწიფო დამკვიდრდა, მსგავსათ ამ ქვეყნის მეთაურისა, ზეციერი მეფეც ერთია: ის განაგებს მთელი ერის სვე-ბედს. როცა ეგვიპტეში უთვალავ თემთა შეერთებიდან სამი სახელმწიფო დაარსდა—თისი, მემფისი და თებენი, ეგვიპტელთა მეთაურობა სამი ღმერთის ხელში გადავიდა. ესენია უზი-

რის—რა ანუ ოზირის—რა, ფეტაკ—რა და აბონ—რა თავიანთის ცოლებით იზისით, ზეხტით და მუტით. ბაბილონის ეროვნული ღმერთი იყო მარდუკი და ინდოელთა ინდრა. ებრაელებს სწამდათ ღმერთი იეგოვა, ბერძნებს ზევესი ანუ ზევსა, ბუდისტებს ბრამა და სხვ. ყველა ეს ეროვნული ღმერთია და მხოლოდ თავის ერს ექომაგება.

ქრისტეს დაბადების წინ მეხუთე საუკუნიდან მიაკიდებული ჯერ საბერძნეთში და შემდეგ რომში მსოფლიო აღებ-მიცემობა აყვავდა და ერთი კუთხე მეორეს ეკონონომიურათ დაუკავშირდა. ეკონომიური გაერთიანება პოლიტიკური გაერთიანების საფუძველია. და აი მას შემდეგ, რაც ალექსანდრე მაკედონელმა და მერე რომაელებმა მთელი მაშინდელი ქვეყნიერება დაიპყრეს და ასე ერთი იმპერია დაარსდა, განადგურდა ცალკე ერთა პარტიკულიარიზმი და მომზადდა ნიადაგი ერთი საყოველთაო ღმერთისთვის. დედამიწას ერთი იმპერატორი ბატონობს და ამისდაგვაჲათ ზეცას ერთი ღვთაება—აი ახალი შეხედულება. ეს ქრისტიანობამ დაასაბუთა. იესონაზარეველმა და მოციქულებმა ქვეყანას აუწყეს, რომ ყველაფერი ერთი ღმერთისაგან გამომდინარეობს და მას ემორჩილება მთელი ქვეყანა—ყველა ერი და ყველა სულიერი და უსულო არსება. ღმერთი ერთია, მარა სამპიროვანი და განხორციელებაა ყოველნაირი სათნოებისა. ამიერიდან ერთი ღმერთის რწმენა ანუ მონოტეიზმი დღითი-დღე ახალ-ახალ მიმდევართ პოულობს.

ქრისტიანობიდან ასეთი შეხედულება მაჰმადმა ისესხა და ის კიდევ უფრო განავითარა. მან უარყო ღმერთის სამპიროვნება და გამოაცხადა: არის მხოლოდ ერთათ-ერთი ალლაჰი და წინასწარმეტყველია მისი მაჰმადი.

საშუალო საუკუნეები ფეოდალური წარმოების ხანაა. ხალხი საერო და სასულიერო ფეოდალებმა დაიმორჩილეს. სარწმუნოებაც ამ დამონებას ღეთის სახელით ადასტურებდა. როცა ახალი კლასი, ბურჟუაზია მოლონიერდა, მან ფეოდალიზმს ბრძოლა გამოუცხადა. ბრძოლამ სარწმუნოებრივი ხასიათი მიიღო და ეს იმიტომ, რომ ფეოდალიზმის მესვეურებმა სარწმუნოებას დაუმორჩილეს მთელი იდეოლოგია: ფილოსოფია და მეცნიერება, პოლიტიკური მსოფლ-მხედველობა და სხვ. „ამიტომაც ყოველნაირი საზოგადოებრივი და პოლიტიკური მოძრაობა იძულებული იყო სარწმუნოებრივი ფორმა მიეღო. მასის გრძნობას მხოლოდ სარწმუნოებრივი საზრდო აკმაყოფილებდა. ამიტომ, რომ მრისხანე მოძრაობა გამოეწვიათ, მასას თავისი ინტერესები სარწმუნოებრივ სამოსელში უნდა წარმოედგინა“.

ბურჟუაზიული ოპოზიცია შესდგებოდა ორი ნაწილისაგან. ერთი იყო ქალაქის წვრილი ხალხი—დღიური მომუშავენი და სხვა და სხვა მოსამსახურენი—და ცდილობდა საზოგადოების რადიკალურათ გარდაქმნას. დაახლოვებით ამავე ნაიდაგზე იდგა გლეხკაცობაც. მეორე იყო თვით ბურჟუაზია, რომელიც ახალ წარმოებას მეთაურობდა. გაბატონებულ კათოლიკურ ეკლესიას ომი აუტეხეს ორივე მხრივ. ასე წარმოიშვა მწვალებლობა ანუ ერესი. ორივე ნაწილი შეერთდა ერთ აზრში—კათოლიციზმის ბატონობის ამოგდებაში. პაპმა მთელი დასავლეთი ქვეყანა დაიმორჩილა, აუტანელი გადასახადები დააკისრა და ამ რიგათ სწრაფათ გამდიდრდა. ამიტომ მთელი ბურჟუაზიული ოპოზიცია შეეცადა პაპის ალაგმვას. ამის შემდეგ განსხვავება იწყება. ბურჟუაზია ცდილობდა

*) ფრ. ენგელსი. Людвигъ Фейербахъ, 75—6 გვ.

პაპის ნაცვლათ თავისი ბატონობის აგებას, რადიკალური ნაწილი კი მიისწრაფვოდა საზოგადოების ძირ-ბუდინათ გარდაქმნისაკენ და კომუნიზმის დაფუძნებისაკენ. ამ მიზნით მან ააფრიალა დროშა პირველყოფილი ქრისტიანობის. მწვალებლობამ ანუ ერესმა მიიღო ორნაირი სახე: ბურჟუაზიული ანუ რევორმატორული და რევოლიუციონური ანუ კომუნისტური.

ომში პაპი ძლიერი აღმოჩნდა და კომუნისტური მწვალებლობა სასტიკათ დამარცხდა. უკანასკნელმა მაინც დიდი გავლენა მოიპოვა ხალხის ფართო, უფრო დაბალ წრეებში. ასეთი იყო, მაგალითათ, ვალდენსებისა ანუ ალბიგოელთა სექტა სამხრეთ საფრანგეთში მე-12-ე—მე-13-ე საუკუნეში. პაპმა მათ წინააღმდეგ ჯვაროსანთა ომი გამოაცხადა და მათი ქონება მეომართ შეპირდა. მხოლოდ ოცი წლის განუწყვეტელი ბრძოლის შემდეგ შესძლო ჩრდილოეთ საფრანგეთის თავადთა ბრბომ ალბიგოელთა ქალაქების აღება და მათი განადგურება.

მწვალებლობის მოსპობა შეუძლებელი შეიქნა და ეს იმიტომ, რომ პაპის ბატონობის მოსპობა, ყოველ შემთხვევაში მისი შეკვეცა, აუცილებელი პირობა იყო ბურჟუაზიული წარმოების განვითარებისათვის. ამიტომაც მწვალებლობამ უფრო და უფრო ფართო ხასიათი მიიღო.

მე-16-ე საუკუნის დასაწყისში პაპის წინააღმდეგ ბრძოლის მეთაურობა გერმანიამ იკისრა. აქ ზომიერთ ლიუტერი ხელმძღვანელობდა და რადიკალებს—თომას მიუნცერი. უკანასკნელი ქადაგობდა კომუნიზმს და წკობილების რევოლიუციონური გზით შეცვლას. ის მეთაურობდა გლეხთა აჯანყებას 1525 წ. ქალაქებმა მხარი არ დაუჭირეს გლეხებსა და აჯანყება მსხვილ მემამულეთა ჯარმა ჩააქრო.

ასე, რადიკალური სოციალური მოძრაობა დამარცხ-

და დაწმით ეკლესიის რადიკალური ცვლილებაც. ლიუტერმა შექმნა ახალი სარწმუნოება, მარა სწორეთ ისეთი, რომელიც შეეფერებოდა აბსოლიუტური მონარქიისა და მისი მომხრე ბურჟუაზიის ინტერესს. თავადები დაეპატრონენ პაპისა და ეკლესიის ადგილ-მამულებს, გლეხები კი კიდევ უფრო დაიმორჩილეს და ყმებათ გამოაცხადეს.

„რაც ვერ შესძლო ლიუტერმა ის აასრულა კალვინმა. მისი მოძღვრება ეთანხმებოდა მაშინდელი ბურჟუაზიის უფრო გაბედული ნაწილის მოთხოვნილებას. მისი სწავლა წინასწარ განსაზღვრის შესახებ სარწმუნოებრივი გამოხატულება იყო იმ ფაქტის, რომ ვაქრობაში, კონკურენციის სამეფოში, მოგება ან გაკოტრება დამოკიდებულია არა კერძო პიროვნების მოქმედებისა და მოხერხებისგან, არამედ—გარეშე პირობათაგან. „განსაზღვრავს არა კერძო ადამიანის ნება და მოქმედება, არამედ მოწყალეობა“ ძლიერ, მარა უცნობ ეკონომიურ ძალათა. ეს, რასაკვირველია, მართალი იყო ეკონომიური შეცვლის ხანაში, როცა ძველი სავაჭრო გზებისა და ცენტრების ადგილი დაიჭირეს ახლებმა, როცა აღმოაჩინეს ამერიკა და ინდოეთი, როცა შეირყა და დაეცა ოქროსა და ვერცხლის—ამ დიდი ხნიდან თაყვანცემულ ეკონომიურ წმინდანთა—ფასი. ამასთან ეკლესიური წყობილება სავსებით დემოკრატიული და რესპუბლიკანური იყო; იქ კი, სადაც ღვთის სამეფო რესპუბლიკანური შეიქნა, განა შესაძლებელი იყო ამ ქვეყნიური სამეფონი დარჩენილიყვენ კეთილ-მორწმუნე ქვეშევრდომებათ თავიანთ მეფეთა, ეპისკოპოსთა და ფეოდალთა წინაშე? თუ ლიუტერანობამ მოხერხებული იარაღი მისცა ხელში გერმანიის წვრილ თავადებს, კალვინის მოძღვრებამ დაამყარა რესპუბლიკა ჰოლანდიაში და

შექმნა ძლიერი რესპუბლიკანური პარტიები ინგლისში და კიდევ უფრო „შოტლანდიაში“. *)

საფრანგეთში რეფორმაცია დამარცხდა. ეკლესია ძლიერი გამოდგა და ის წინააღმდეგა ქვეყნის ახალ საფუძველზე მოწყობას. ამიტომ იყო, განმათავისუფლებელმა მოძრაობამ სარწმუნოებას ომი აუტეხა და რევოლიუციამ, რობესპიერის დროს, 1793 წ., ის უარყო და გონების კულტი გამოაცხადა. ნაპოლეონს შემდეგ ბევრი ცდა დასკირდა სარწმუნოების კვლავ აღსადგენათ და წმ. ტახტთან—პაპთან კავშირის დასამყარებლათ.

მოკლეთ, სარწმუნოება ამა თუ იმ კლასის იარაღია. და ეს იმიტომ, რომ ის ფანტასტიური გამოხატულებაა სოციალურ-ეკონომიური მდგომარეობის. ის, რაც აქ ცხოვრებაში წარმოებს, სარწმუნოებას ზეცაში გადააქვს და მას არაჩვეულებრივ სამოსელში ხვევს. „ზეცა“ ამ ქვეყნის სიმბოლიური სარკეა.

ამიტომ არის რევოლიუცია სოციალურ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში—ეს რევოლიუციაა საერთოთ იდეოლოგიაში და კერძოთ სარწმუნოებაში. აი რას მოგვითხრობს „Рѣчь“-ის კორესპონდენტი კიევ-პეჩორის ლავრიდან (მონასტრიდან):

„ლავრის ეზო სავსეა მფორთხავი, დამწუხრებული ხალხითა...“

ამდენი მლოცველი ბევრი წელია რაც არ ყოფილა—მეუბნებოდა სასტუმროში ლამაზი და მხიარული ბერი.—რევოლიუციის წინეთ ასე იყო მხოლოდ აღდგომას. რევოლიუციონურ წლებში მლოცველთა რიცხვმა იკლო (სიტყვებს—რევოლიუციაა და რევოლიუციონური წლები—ის გამოსთქვამდა ხმის ამალღებით და ამ დროს თავის თავს უცქეროდა სარკეში). ახლა მლოცველი

*) ფრ. ენგელსი. Объ историческомъ материализмѣ.

კვლავ მოდის. ახლა, ხედავთ, ადგილიც არაა. ყველა დერეფანიც კი დაქვრილი და გავსებულია.

— რატომ იქლო თქვენი აზრით რევოლუციონურ წლებში მლოცველმა?

— ერთი უნდა ვთქვა—ღმერთი დაივიწყეს. ეს რაღაცა ათასნაირი თავისუფლება შემოიღეს. გონების, გულის დაბნელება. და აი, ღმერთმა დასაჯა, კვლავ გონს მოვიდნენ და მოაწვა ხალხი, მოაწვა....

მართლაც მოაწვა, კვლავ ყოველი მხრიდან მონასტრებისკენ გაემართა მფორთხავი, მაძიებელი რუსეთი... *)

სავსებით მართალია „ლამაზი და მხიარული“ ბერი. განვლილი მოძრაობის ჟამს ხალხმა ზურგი შეაქცია სარწმუნოებას. მან მთელი თავისი გონება და გული, აზრი და ლტოლვილება მიაპყრო ამ ქვეყნიურ ბედნიერების მიღწევას. ამჟამათ ის დამარცხდა. და აი კვლავ მიემართება მონასტრებისკენ „მფორთხავი და მაძიებელი რუსეთი“.

თავისუფლების ნაცვლათ ღღეს წმინდანებს „ეძიებენ და ჰპოებენ“.

ჩვენ დავინახეთ, რომ მთელი იდეოლოგია, პირდაპირ თუ არაპირდაპირ, წარმოებაზე შენდება. მარა ეს როდი ნიშნავს, თითქოს წარმოება ყველაფერია, იდეოლოგია კი მოკლებულია ყოველივე მნიშვნელობას კაცობრიობის განვითარების საქმეში. პირიქით, იდეოლოგია თავის მხრივ გავლენას ახდენს წარმოებაზე და ადამიანთა ცხოვრების დანარჩენ მხარეზე.

რა პირობებში წარმოებს ეს ურთიერთ-გავლენა?

*) გაზეთი „Речь“ 1910 წ. № 109. კორესპონდენცია С. К.—ს: „Съ Богомольцами“.

ურთიერთ-გავლენა.

„პოლიტიკური, უფლებრივი, ფილ.-სოფიური, სარწმუნოებრივი, მხატვრული და სხვ. განვითარება და-ყრდნობილია ეკონომიურ განვითარებაზე. მარა ყველა ისინი გავლენას ახდენენ ერთიმეორეზე და თვით ეკონომიურ საფუძველზედაც. მარტო ეკონომიური მდგომარეობა კი არაა აქტიური და დანარჩენი მხოლოდ პასიური მოქმედება, არამედ ხდება ურთიერთ-გავლენა ეკონომიური აუცილებლობის ნიადაგზე, რომელიც და ბოლოს მუდამ იმარჯვებს.“ *)

სახელმწიფოს დამკვიდრება წარმოების განვითარებამ გამოიწვია, მარა ის თავის მხრივ გავლენას ახდენს წარმოებაზე. ცნობილია, საფრანგეთის აბსოლიუტური მონარქია მე-17-ე საუკუნეში შეუღდა ვაჭრობა-მრეწველობის განვითარებას. ამ მიზანს ემსახურებოდა პირველი მინისტრი კოლბერი. ის ეხმარებოდა კაპიტალისტებს პრემიებისა და ათასნაირი პრივილეგიების მინიჭებით, საზღვარგარეთიდან შემოტანილ საქონელზე მაღალი სადამოყნობაების დაწესებით, უცხოელ მუშათა ჩამოსახლების გადავილებით, ფრანგ მუშათა გადასახადების აკრძალვით და სხვ. მართალია, ამ ზომების მეოხებით ვაჭრობა-მრეწველობა აყვავდა და საფრანგეთმა ამ მხრივ პირველი ადგილი დაიკირა ინგლისის შემდეგ მთელ დასავლეთ ევროპაში, მარა ახალ წარმოებას აფერხებდა მოძველებული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური წყობილება. ბურ-

*) ფრ. ენგელსი. კერძო წერილი, 1894 წ. თარიღით დაიბეჯა „Socialistische Akademiker“-ში. 1895 წ., 373 გ.

ქუაზიული წარმოება მოითხოვდა ვაქრობა-მრეწველობის თავისუფლებას, საფრანგეთში კი ამქრული სისტემა ბატონობდა: აქ წინდაწინ განსაზღვრული იყო, რამდენი ქარგალი და შეგირდი უნდა ყოლოდა ხელოსანს, აგრეთვე საქონლის მასალა და ფასი. ბურჟუაზიული წარმოება თავისუფალი მუშის საქმეა. საფრანგეთში კი მშრომელი ხალხი—გლეხკაცობა თავად-აზნაურობამ და სამღველოებამ დაიმორჩილეს: გლეხი მათ წინაშე ბეგრითა და ხარკით მოვალე იყო.

ამიტომ 1789 წ. საფრანგეთში რევოლუცია დაიწყო. როცა აჯანყება სოფლებსაც მოედდა და ასე ძველი წყობილების წინააღმდეგ მთელი ერი ამხედრდა, საერო კრებამ ერთ ღამეს—4 აგვისტოს 1789 წ.—ხალხის დამონებას ბოლო მოუღო. ქალაქებში მოსპო ამქრული წესები და სოფლებში ფეოდალიზმის ნაშთები.

რუსეთში მთავრობამ 1906 წ. 9 ნოემბერს გამოსცა ახალი აგრარული კანონი. მისი მიზანია სოფლათ თემური წყობილების მოსპობა და კერძო მიწათ-მფლობელობის დაფუძნება. და აი მთელ რუსეთში გლეხები „ობშინიდან“ გადიან, სათენო აღვილ-მამულს იყოფენ და ამ გზით ძირს უთხრიან საუკუნეებით განმტკიცებულ ძველ ეკონომიურ წყობილებას.

მოკლეთ, პოლიტიკა განსაზღვრულ პირობებში ძველ ეკონომიას ამარცხებს და ახალს გზას უხსნის. აი რით აიხსნება მუშათა ლტოლვილება: ბურჟუაზიულ სახელმწიფოს დაეპატრონონ და სახელმწიფო მექანიზმი თავის განმათავისუფლებელ იარაღათ გამოიყენონ. ეს მუშათა კლასის დიქტატურაა. ამ გზით ფიქრობენ ბურჟუაზიული წარმოება და მაზე აგებული სოციალურ-პოლიტიკური წყობილება გაანადგურონ და საზოგადოება ახალ

ასეთივე იდეოლოგიის გავლენაც. ახალი იდეები ძველი წყობილების დამხობას ეხმარებიან. საფრანგეთის „განმანათლებელთა“ მოღვაწეობამ ხალხი ამხედრა აბსოლუტიზმის წინააღმდეგ და გამოიწვია მონარქიის დაცემა და ფეოდალიზმის ნაშთების დამსხვრევა.

მეცნიერი ახალ საწარმოვო იარაღს იგონებს და მით წარმოების განვითარებას აჩქარებს. ის იმუშავებს ახალ მეცნიერულ სისტემას და ამით სწავლა-განათლების გავრცელებას ემსახურება. მარა განათლება მოთხოვნილებათა ზრდას იწვევს. ეს კი ამწვავებს კლასიურ ბრძოლას და ამით გავლენას ახდენს პოლიტიკასა და წარმოებაზე.

მხატვარი თავისი ხელოვნური ნაწარმოებით ხალხს ამხედრებს მოძველებული წყობილების წინააღმდეგ და მის დამხობას აჩქარებს, ან ის ეკედლება რეაქციას და მას ამაგრებს. ასე, არაპირდაპირი გზით ის ანვითარებს წარმოებას ან მას აფერხებს.

სარწმუნოება ემსახურება გაბატონებულ კლასთა ზნეობრივ შეხედულებათა განმტკიცება-დაკანონებას. ზნეობა სარწმუნოების იარაღი შეიქნა. ორივე ერთათ ღვთის სახელით ნათლავს არსებულ წყობილებას და წინ ეღობება საწარმოვო ძალთა განვითარებას.

მოკლეთ, ცხოვრების სხვა და სხვა მხარე ერთი მეორესთან ათასნაირი ძაფით გადაბმულია და ასე ურთიერთობა მყარდება. ამაზე აღმოცენდა ე. წ. ფაქტორების თეორია. პოლიტიკა ეკონომიაზე ახდენს გავლენას, ეკონომია პოლიტიკასა და იდეოლოგიაზე, უკანასკნელი თავის მხრივ წარმოებაზე და სხვ. ასე არსებობს მრავალი სხვა და სხვა ფაქტორი. ისტორია წარმოადგენს ამ ფაქტორების ურთიერთ-გავლენას და ამიტომ შეუძლებელია ისტორიული განვითარების ერთი საფუძვლის აღმოჩენა.

ასეთია ეს მოძღვრება, რომელსაც რუსეთში იზიარებდნენ ნაროდნიკები პეტრე ლავროვისა და ნ. მიხაილოვსკის შეთაურობით და ღღესაც მტკიცეთ ადგია ოფიციალური მეცნიერება.

განა მართალია ასეთი შეხედულება?

პოლიტიკა გავლენას ახდენს წარმოებაზე, მარა იბადება კითხვა, საიდან წარმოსდგა თვით პოლიტიკა და მისი ასეთი თუ ისეთი მიმართულება? ჩვენ დავინახეთ, რომ სახელმწიფოს დამკვიდრება აზიურმა და მონურმა წარმოებამ გამოიწვია *). ასე, წარმოება პირვანდელია, პოლიტიკა მისი შედეგი; წარმოება საფუძველია, პოლიტიკა კი მისი ზედნაშენი.

ამ ეპოქათ მთელი განათლებული ქვეყანა კოლონიებს დაეძებს და ახალ ქვეყნებს აერთებს. რამოდენიმე წლის წინეთ ინგლისმა სამხრეთ აფრიკაში ბურების რესპუბლიკა — ტრანსვაალი და ორანჟე შემოიერთა; ამხანათ საფრანგეთი მაროკოს წაეპოტინა, იტალიამ კი ტრიპოლის ხელში ჩასაგდებათ ოსმალეთს ომი აუტეხა და სხვ. ახალი ქვეყნების დაპყრობა უთუოთ ხელს უწყობს ბურჟუაზიული წარმოების სწრაფ განვითარებას. გამოდის, წარმოება გავლენას ახდენს პოლიტიკაზე, უკანასკნელი თავის მხრივ წარმოებაზე და ასე თითქოს ფაქტორების თეორია მტკიცდება. მარა ეს მხოლოდ ერთი შეხედვით. მართლაც სად უნდა ვეძიოთ ბურჟუაზიული კოლონიალური პოლიტიკის სათავე?

კაპიტალისტური წარმოება საქონლის წარმოებაა: აქ ბაზრისთვის, გასასყიდათ აწარმოებენ. რაც უფრო ფართოა ბაზარი, მით უფრო მეტი საქონელი სალდება და მით, შედარებით, უფრო დიდია კაპიტალისტის სარგებელიც. შინაური

*) იხ. იქვე მე-V თავი: პოლიტიკური წყობილება.

ბაზარი საკმარისი არაა: გალატაკებულ შრომელ ხალხს არ შეუძლია აუარებელი საქონლის ყიდვა. ამიტომ ბურჟუაზია გარეშე ბაზრებს დაეძებს. თანამედროვე სახელმწიფო ბურჟუაზიის „აღმასრულებელი კომიტეტია“ და ისიც ხან ტრაქტატებით და მშვიდობიანი მოლაპარაკებით, ფინანსიური ოპერაციებით და რკინის გზების გაყვანით და სხვ., ხან კი იარაღით ხელში „ბარბაროსთ“ იმორჩილებს და მათში „კულტურას“ ავრცელებს და ამ გზით ახალ ბაზრებს იპყრობს.

საბოლოოთ პოლიტიკა მუდამ წარმოებას ემორჩილება.

აგრეთვე იდეოლოგიაც ახალი იდეოლოგია ძირს უთხრის ძველ წყობილებას, მარა თვით ის შედეგია საწარმოვო ძალთა განვითარების. ჩვენ ვიცით, რომ განმათავისუფლებელმა იდეებმა ბოლო მოუღეს საფრანგეთის აბსოლიუტიზმს. ეს გამოიწვია ბურჟუაზიის ეკონომიურათ გაძლიერებამ.

მონარქია და მისი დამცველი იდეოლოგია აფერხებდენ ახალი წარმოების განვითარებას. ამის საწინააღმდეგოთ საზოგადოების მოწინავე ნაწილმა ახალი იდეები წამოაყენა და მოითხოვდა. საზოგადოების განთავისუფლებას. იდეური ომი გაჩაღდა. ბურჟუაზია დღითი დღე ძლიერდებოდა და ამისდა მიხედვით ახალი იდეებიც ფართოთ ვრცელდებოდა ხალხის წრეებში. და აი, როცა მთავრობა დარწმუნდა, რომ მას ხალხი გადაუდგა და ახალი იდეოლოგიას მიემხრო, ის შეეცადა მოძრაობის ჩაქრობას და ამ მიზნით მოიწვია გყენერალური შტატები. რა უნდა იკისროს ამ წოდებრივმა წარმომადგენლობამ? მთავრობა და სასახლის არისტოკრატია მისგან ითხოვდა ახალი გადასახადების გაწერას და ამ გზით ხალხის სამუდამოთ დამორჩილებას. ბურჟუაზიის ინტერესი იყო თვით

აბსოლიუტური სახელმწიფოს მოსპობა და ამის მეოხებით ახალ საწარმოვო ძალებისათვის გზის გაკაფვა. პირველის ხელშია ჯარი და მთელი სახელმწიფო მექანიზმი. მეორეს ზურგს უმაგრებს ახალი ეკონომია. და აი უკანასკნელმა სძლია ძველ სახელმწიფო წყობილებას. გენერალურმა შტატებმა, — სახალხო წარჰომადგენლობამ, რომელიც ბურჟუაზიის მისწრაფებათ გამოხატავდა, თავი საერო კრებათ გამოაცხადა, მთელ სახელმწიფო ძალაუფლებას დაეპატრონა და ახალი სახელმწიფო ააგო. ასე საბოლოოთ გაიმარჯვა ახალმა ეკონომიამ. მოკლეთ, ბურჟუაზიულ ეკონომიურ ნიადაგზე აღმოცენდა ახალი ბურჟუაზიული იდეოლოგია და მისი მეოხებით დამკვიდრდა ახალი ბურჟუაზიული სახელმწიფო.

ჩვენში მთავრობა „ობშინას“ არღვევს. ნუ თუ მან ეკონომიური განვითარება დაიმორჩილა და მას თავისებურ ხასიათს აძლევს? ქალაქში დამკვიდრებული ბურჟუაზიული წარმოება და აღებ-მიცემობა სოფელშიც შეიქრა და ნიადაგი გამოაცალა თემურ ურთიერთობას. ასე ახალი ეკონომია ძველ ეკონომიას ამარცხებს. აი აქ ჩნდება მთავრობა და თემს უკანასკნელ ლახტსა ჰკრავს და მის მოსპობას აჩქარებს.

ასეთია პოლიტიკისა და იდეოლოგიის დანიშნულება. ისინი განსაზღვრულ პირობებში ეხმარებიან ეკონომიურ რევოლუციას და ამსუბუქებენ ისტორიული „მშობიარობის ტკივილებს.“ ამაზე შენდება მუშათა რწმენა, რომ სახელმწიფო ძალაუფლების ხელში ჩაგდებათ ისინი ბურჟუაზიულ წყობილებას სამუდამოთ მოსპობენ და ბედნიერების სამეფოს დააფუძნებენ.

საფუძველია ყოველთვის საწარმოვო ძალთა განვითარება და საბოლოო გამარჯვებაც მუდამ მას რჩება. ავიღოთ ერთი მაგალითი. ჩვენ ვიცით, რომ სარწმუნო-

ება დიადი კონსერვატიული ძალაა: ის სხვა იდეოლოგიასთან შედარებით უფრო ნელა იცვლება. მას ძლიერ დიდი გავლენა ჰქონდა ისტორიაში და ხშირათ მთელ ცხოვრებას თავის ელფერს აძლევდა. ასეთი იყო კათოლიკური ეკლესია დასავლეთში და მაჰმადიანობა აღმოსავლეთში.

მაჰმადიანობა დესპოტიზმის მთავარი ბურჯი შეიქნა: ხალხის სოციალურ-პოლიტიკური დამონება მან დააკანონა ალლაჰისა და წინასწარმეტყველის სახელით. ამიტომაც იყო მეცნიერებმა და პოლიტიკოსებმა მუსულმანობა კულტურიდან განდევნეს და პოლიტიკური სიკვდილი გადაუწყვიტეს. მართლაც მთელი მე-18-ე და მე-19-ე საუკუნე მუსულმანობა უკან-უკან მიექანებოდა. სად უნდა ვეძიოთ ამის მიზეზი?

მაჰმადიანთა ძალა ნომადთა ძალაა. სანამ ისინი მეჯოგეობას მისდევდნ და ჯოგისა და თავის სარჩენათ ახალ ქვეყნებს იპყრობდნ, მუსულმანობა დღით-დღე ძლიერდებოდა და თამაშობდა დიად მსოფლიო-ისტორიულ როლს. მუსულმანებმა დაიპყრეს დასავლეთი აზია და ჩრდილოეთი აფრიკა, სამხრეთი ევროპა და პირენეის ნახევარ-კუნძული და მთელ ქვეყანას მოჰფინეს არაბული კულტურა. საკმაოა აქ მოვიგონოთ მათი როლი ისპანიაში, სადაც მათმა მოქმედებამ ქვეყნის აყვავება გამოიწვია.

აქედან მოკიდებული იწყება მუსულმანობის დაცემა. გაძლიერებამ დაუძლურება წარმოშვა. ახალი ქვეყნების დაპყრობით მათ უკვე მიაღწიეს თავიანთ მიზანს, ხელში ჩაიგდეს უთვალავი ადგილ-მამული და შეუდგნ ბინადრობასა და მიწის დამუშავებას. ამით მოისპო მათი ეკონომიურ-პოლიტიკური ბატონობის ბურჯი—მეჯოგე-

ობა. ამიერიდან მთავარი როლი მსოფლიო ისტორიაში სავაქრო-სამრეწველო ქვეყნებს ეკუთვნის.

ისპანია და პორტუგალია, ჰოლანდია და ბოლოს ინგლისი—აი ვინ დაეპატრონა მსოფლიო ვაქრობა-მრეწველობას და ამით ხელში ჩაიგდო პოლიტიკური მეთაურობა.

მუსულმანობა დაეცა, მარა არა სარწმუნოების გაელენით—პირიქით, მან თავდაპირველათ ხელი შეუწყო მის გაძლიერებას—არამედ ეკონომიური დაუძღურებით.

ამ ხანათ ყოველი ხალხის ძალაა ევროპიული კაპიტალიზმისა და მით ევროპიული კულტურის შეთვისება. ამას უარყოფს მაჰმადიანური სარწმუნოება და ამით აფერხებს ქვეყნის განვითარებას. მამა-პაპათა საქმის გაგრძელება და ძველ ზნე-ჩვეულებათა მტკიცეთ შენახვა—აი რა შეადგენს ყოველივე მუსულმანის მოვალეობას ხოჯა-მოღების შეხედულებით. სანამ ისინი ქვეყანას უკან უხმობდნენ, აღმოსავლეთში კაპიტალიზმი გავრცელდა. ეს ბურჟუაზიის საქმეა. „ბურჟუაზია ყველა ბარბაროსულ ნაციებს მიერეკება ცივილიზაციისაკენ საწარმოვო საშეალებათა სწრაფი განვითარებით, მისვლამოსვლის დაუსრულებელი გაადვილებით. მის საქონელთა იაფი ფასი—ეს ის მძიმე არტილერიაა, რომლითაც ის არღვევს თვით ჩინეთის კედლებს და სპობს ბარბაროსთა უცხოელთადღი უსაზღვრო სიძულვილს. ის აიძულებს ყველა ნაციებს შეითვისონ ბურჟუაზიული წარმოების წესი, თუ მათ სიკვდილი არა სურთ; ის აიძულებს მათ შემოიღონ ე. წ. ცივილიზაცია, ე. ი. გახდნენ „ბურჟუა“. ასე განათლებულ და უკან ჩამორჩენილ ერთა-შორის მყარდება აღებ-მიცემობა და ამის მეზობებით უკანა-

სკნელთა შორის ახალი იდეები ვრცელდება *).

კაპიტალიზმთან ერთათ აღმოსავლეთის ქვეყნებში შეიქრა ახალი იდეოლოგიაც და ამით ნიადაგი გამოეცალა დესპოტიურ მართვა-გამგეობას და დამყარდა კონსტიტუცია. დღეს კი სარწმუნოება—წინეთ დესპოტიზმის მთავარი ბურჯი—ამართლებს კონსტიტუციას და მას ასაბუთებს ყურანის ტექსტებით. დაბოლოს ყოველთვის ეკონომია იმარჯვებს—ეს საფუძველი მთელი ცხოვრების. ფაქტორების თეორია მოკლებულია ყოველივე ნიადაგს.

---

*) კომუნისტური მანიფესტი. მასვე ეთანხმება ფრ. რა. ტცელი: „მისვლა-მოსვლასთან ერთი კრიდან მეორეში გადასვლა გამოგონებანი, იდეებიც, რომელნიც ანვითარებენ წარმოებისა და ხელფენებას. ასე ვითარდება და აღიმაართება ნივთიერი კულტურის მთელი შედგენილობა, რომელიც წარმოადგენს მტკიცე საფუძველს სულიერი კულტურის განვითარებისათვის. იხ. ზისი Erde u. das Leben. I! B. 553 გვ.

VIII.

წესწყობილების შეცვლა.

„თავისი განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე საზოგადოების ნიეთიერი საწარმოვო ძალები ეჯახებიან არსებულ საწარმოვო დამოკიდებულებას ანუ, იურიდიული გამოხატულება რომ ვიხმართ, ქონებრივ დამოკიდებულებას, რომლის ფარგლებშიც ისინი ვითარდებოდნენ. საწარმოვო ძალთა განვითარების ფორმის მაგიერ ეს დამოკიდებულებანი იქცევიან მათ შემბოქველათ. მაშინ სოციალური რევოლიუციის ხანა იწყება. ეკონომიური საფუძველის შეცვლით ადრე თუ გვიან მთელი ვებერთელა ზედნაშენიც გარდაიქმნება.“ *)

ყოველივე წესწყობილება თავდაპირველათ ხელს უწყობს საწარმოვო ძალთა განვითარებას. ადრე თუ გვიან მდგომარეობა ძირბუდიანათ იცვლება: ახალი საწარმოვო ძალები ძირს უთხრიან ძველ წარმოებას და ამით ემუქრებიან გაბატონებული კლასის ქონებას. ან ახალი საწარმოვო ძალები და ამ შემთხვევაში ძველი ქონების მოსპობა, ან საწარმოვო ძალთა დათრგუნვა და მით კაცობრიობის ერთ წერტილზე გაყინვა—ასეთია მდგომარეობა. გაბატონებული კლასის ინტერესია ქონების დაცვა და ამ გზით ბატონობის შერჩენა და ამიტომაც ის ყოველგვარი ძალღონით ცდილობს ახალ საწარმოვო ძალთა დატუქსვას. ბრძოლა ჩაღდება. საწარმოვო ძალები ეჯახებიან ძველ საწარმოვო დამოკიდებულებას ანუ ქონებას. და აი, როცა მდგომარეობა აუტანელი ხდება, როცა ახალი საწარმოვო ძალები იბ-

*) კ. მარქსი. პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკის წინასიტყვაობა.

დენათ მოლონიერდენ, რომ მათ ვერ იტევს ძველი წყობილების კანი, ის სქდება და რევოლიუცია იწყება.

რევოლიუციის კლასიკური მაგალითია საფრანგეთის დიდი რევოლიუცია.

ეს ბურჟუაზიულმა წარმოებამ გამოიწვია. ვაჭარი მრავალ მუშას ერთათ თავს უყრის და მათ საქონლის დამზადებას ავალებს. რაკი მრავალი ხელი ერთ საქმეზე მიჩენილია, შესაძლებელი გახდა მათ შორის შრომის განაწილება. ეს კი შრომას ანაყოფიერებს და ვაჭართა გამდიდრებას ხელს უწყობს. ასე წარმოიშვა მანუფაქტურა.

ვაჭარი—კაპიტალისტი საქონელს გასაყიდათ ანუ ბაზრისთვის ამზადებს. რაც მეტია საქონელი, მით კაპიტალისტის სარგებელიც მეტი იქნება. ამიტომაც მისი ინტერესია მრავალ მუშათა ამოქმედება ანუ წარმოებაში მუშათა მასის ჩაბმა. მარა მშრომელთა უდიდესი ნაწილი—გლეხკაცობა, საერო და სასულიერო ფეოდალთა მონა-მორჩილი იყო: გლეხები მათ სასარგებლოთ ბეგარასა და ხარკს იხდიდნენ.

წარმოების გაფართოება მოითხოვდა ვაჭრობა-მრეწველობის თავისუფლებას. ეს კი ამქართა პრივილეგიების უარყოფაა და ოსტატთა საკუთრებას ემუქრებოდა. ქალაქის საზღვრებში ვაჭრობა-მრეწველობა შეადგენდა ამქართა უფლებას, ამქარში კი ყველაფერი წინდაწინ იყო განსაზღვრული: ქარგალთა და შეგირდთა რიცხვი, საქონლის მასალა და უფასო და ბევრი სხვ.

ახალ წარმოებას აფერხებდა სახელმწიფოს ფარგალში ადგილობრივი დაბაჟვა. ამიტომაც კაპიტალისტები მიისწრაფოდნენ ერთი მთლიანი საბაჟოსისტემის დამყარებისაკენ. ეს კი მოასწავებდა ფეოდალთა და ქალაქთა პრივილეგიების მოსპობას: ადგილობრივი დაბაჟვა მათი უფლება იყო.

მოკლეთ, ერთი მეორეს დაეჯახა ორი მოპირდაპირე ძალა. ერთია ახალი საწარმოვო ძალები: მანუფაქტურა, აგებული შრომის განაწილებაზე და მანუფაქტურაში მომქმედნი კაპიტალისტები და თავისუფალი მუშები—პროლეტარები. მეორეა ძველი წარმოება, ძველი ფეოდალურ-ამქრული საკუთრება და მისი წარმომადგენელნი ფეოდალები და ოსტატები და მათი დამცველი აბსოლიუტური სამეფო.

ფეოდალ-ამქარნი და ძველი სახელმწიფო ვერ დასთმობენ თავიანთ პრივილეგიებს: ეს ხომ მათი განადგურება იქნება. მანუფაქტურა და კაპიტალისტ-მუშები უარს ვერ იტყვიან თავიანთ არსებობაზე: მათი ინტერესი მთელი ხალხის ინტერესია. ამ გზით ბრძოლა გაჩაღდა.

ბურჟუაზიის წარმომადგენლებმა—ე. წ. „განმანათლებლებმა“ ააფრიალეს დროშა ძველი წყობილების დამხობის და საზოგადოების ახალ საფუძველზე მოწყობის. ისინი მოითხოვდნენ ფეოდალიზმის ნაშთების განადგურებას და პიროვნების განთავისუფლებას, ფეოდალთა და ამქართა პრივილეგიების მოსპობას და ვაქრობა—მრეწველობის თავისუფლებას, სახელმწიფოს ბურჟუაზიის სასარგებლოთ ამუშავებას და ამ მიზნით, ნაცვლათ აბსოლიუტიზმისა, კონსტიტუციონური სახელმწიფოს დაფუძნებას. ეს ახალი იდეები მთელ ხალხს მოეფინა და აღელვება გამოიწვია.

მეორე მხრივ, თყით აბსოლიუტური სამეფო უკანუკან მიეკანება. ნაცვლათ მიწათ-მფლობელობისა სიმდიდრის უმთავრესი წყარო შეიქნა ახალი ბურჟუაზიული წარმოება. ფეოდალებმა დაჰკარგეს წინანდელი ეკონომიური ძალა-გავლენა, სოფლებს მოშორდნენ და მეფის სასახლის გარშემო მოიკალათეს. ასე მეფე, განსა-

კუთრებით ლუი მე-XIV-ე, განცხრომა-ფუფუნებაში ჩაეფლა. რომ თავისი უთვალავი მოთხოვნებიანი დაეკმაყოფილებიათ, ხალხს დააკისრეს ათასნაირი გადასახადი და ის სავსებით გაალატაკეს. ამით მოისპო სამეფოს სიმდიდრის უმთავრესი წყაროც: ის ჩავარდა ფინანსიურ გაჭივრებაში და დაადგა გაკოტრების გზას.

ამის თავიდან ასაცილებლათ მეფე ლუი მე-XVI-ემ განიზრახა რეფორმების მოხდენა და ამ მიზნით პირველი მინისტრობა ჩააბარა ჯერ ტიურგოს და მერე ნეკერს. მარა მათი ცდა გააუმჯობესონ სამეფოს ფინანსიური მდგომარეობა და განახორციელონ სხვა და სხვა რეფორმა, თვით პოლიტიკურ წყობილებას აბსოლიუტიზმს კი ხელი არ ახლონ, ამაო გამოდგა. საჭირო იყო მთელი ძველი წყობილების დაფუშვა და ახალის აგება.

ხალხის მოთხოვნებით 5 მაისს 1789 წ. ვერსალში შეიკრიბა გენერალური შტატები. იქ თავმოყრილია სამი წოდება: თავად-აზნაურობა, სამღვდლოება და ე. წ. მესამე წოდება — მოქალაქენი და გლეხები. უკანასკნელ წოდებას უავდა იმდენივე დეპუტატი, რამდენიც ერთათ ორივე გაბატონებულ წოდებას. ასეთი იყო ხალხის მოთხოვნა და მეფეც იძულებული იყო დაეთმო.

ტახტი და მისი მიმყოლნი შეეცადენ გენერალური შტატების თავიდანვე დამორჩილებას. ამ მიზნით შტატების გახსნისთანავე მეფემ სეფე-სიტყვაში გამოაცხადა ყველა წოდება ცალ-ცალკე შეიკრიბოსო. ეს გენერალურ შტატებს დაასუსტებდა და გაბატონებულ კლასთა ინტერესს ეთანხმებოდა: მათი სურვილის წინააღმდეგ ვერც ერთი რეფორმა ვერ განხორციელდებოდა.

მესამე წოდება მიისწრაფოდა საერთო კრების შედგენისაკენ და ამ მიზნით თავის კრებაზე მოიხმო ორივე გაბატონებული წოდება, მარა ამაოთ. ექვსი კვირის

უნაყოფო მოლაპარაკების შემდეგ—17 ივნისს, მესამე წოდებამ, როგორც წარმომადგენელმა ნაციის 96 0/0-ის, აბატ სიენისის წინადადებით თავი საერო კრებათ გამოაცხადა და შეუდგა კონსტიტუციის შემუშავებას. ამ ნაბიჯს აღტაცებით მიეგება ვერსალისა და პარიზის ხალხი. საერო კრების გავლენა დღითი დღე ძლიერდებოდა და აი ამიტომაც მას მალე მიემხრო სამღვდლოების 149 დეპუტატი, უმეტესათ სოფლელი ხუცები.

რა დარჩენოდა სასახლის არისტოკრატის?

ან დამორჩილება და მით წინანდელი ძალა-გავლენის დაკარგვა ან საერო კრების გარეკა. ტახტმა უკანასკნელი არჩია და ვერსალ-პარიზისკენ ჯარებს მოუხმო.

და აი, როცა აშკარა შეიქნა, რომ საერო კრებას განსაცდელი მოელის, პარიზის ხალხი—უმთავრესათ მუშები, აჯანყდნენ, თოფ-იარაღი აისხეს და 14 ივლისს ერთიან გაანადგურეს ბასტილია, პოლიტიკურთა სატუსალო—ეს დესპოტიზმის მთავარი სიმბოლო.

ამას პროვინცია გამოეხმაურა. გლეხები აუჯანყდნენ თავად-აზნაურებს და ხუცებს, წვავდნენ თავადთა სასახლეებს და ეკლესია-მონასტრებს, ხოცავდნენ სასტიკ ფეოდალთ და უარსყოფდნენ სახელმწიფო გადასახადისა, ბეგარა-ხარკისა და საეკლესიო მეთედის გადახდას.

ხალხის რევოლიუციამ გამოიწვია პარლამენტარული რევოლიუცია: საერო კრებამ ღამით 4 აგვისტოს მოსპო ფეოდალური და ამქრული წესები, უარყო სხვა და სხვა პრივილეგიები და დაამყარა მოქალაქობრივი თანასწორობა. ძველი წყობილება გაანადგურეს. ამით მომზადდა ნიადაგი კონსტიტუციის დასამყარებლათ.

ვინ უნდა იკისროს ქვეყნის განახლების მეთაურობა?

რასაკვირველია არა ტახტმა და გაბატონებულმა კლასებმა, პირიქით, მათი ინტერესი იყო არსებულნი ბა-

ტონობის განმტკიცება და ხალხის კიდევ უფრო დამორჩილება. ამიტომაც საერო კრებაში მათი წარმომადგენელნი უდილობდენ აბსოლიუტიზმის აღდგენას და რევოლიუციაში დაკარგულ უფლებათა უკანვე დაბრუნებას.

თავისი ბედნიერების გამჟღავნებელი ეს თვით ხალხია. ხალხს კი ბურჟუაზია მეთაურობდა: საწარმოვო ძალთა განვითარება მოითხოვდა ბურჟუაზიის გაბატონებას. თვით ბურჟუაზია სამ ნაწილად იყოფა: მსხვილ, საშუალო და წვრილ ბურჟუაზიად. პირველს შეადგენენ ფინანსისტები ანუ ბანკირები და მსხვილი მრეწველნი. მათი ეკონომიური ძლიერება, უფრო ფინანსისტების, ბევრში დამოკიდებული იყო აბსოლიუტიური სამეფოსაგან. მათთვის სასარგებლო იყო მეფე-სასახლის განცხრომა: ამით ისინი ბლომათ ასაღებდენ თავიანთ საქონელს, მეფეს ფულს სესხათ აძლევდენ და დიდ სარგებელს იღებდენ, თან მათ სამეფო ეზმარებოდა პრემიების დაწესებით, უცხო საქონელზე მაღალი ბაჟების შემოღებით და სხვ. მოკლეთ, მსხვილი ბურჟუაზია ტახტს ეკონომიურად დაუნათესავდა და ამით მათი პოლიტიკური ინტერესებიც რამდენიმეთ შეერთდა. ის მიისწრაფოდა ინგლისური კონსტიტუციის გადმოღებისკენ და ამ გზით ძველი წყობილების გარდაქმნისაკენ, მარა თან ის ეომებოდა დემოკრატიას და მის რევოლიუციონურ სჯლისკვეთებას. საერო კრებაში მას მიემხრო თავადაზნაურობა—სამღვდელოების ერთი ნაწილიც.

საერო კრების მეთაურობა იკისრა საშუალო ბურჟუაზიამ და მისმა პარტიამ—კონსტიტუციონალისტებმა ანუ კონსტიტუციონურ-დემოკრატიულმა პარტიამ. საშუალო ბურჟუაზიის ინტერესია აბსოლიუტიზმის ძირ-ბუდიანათ დამხობა: ის საწარმოვო ძალთა განვითარებას აფერხებს.

მარა თან ის უფროთხის ხალხის ამოძრავებას: მუშათა კლასში ის ხედავს თავის კლასიურ მოწინააღმდეგეს. ამიტომაც ის ცდილობდა კონსტიტუციის ორ საფუძველზე აგებას: ერთია ხალხი და მეორე—ძველი უფლების მატარებელი ტახტი. მისი მიზანი იყო მეფის გადმობირება და მასთან დაკავშირება. ის უძლიერესი პარტია იყო საერო კრებაში: მას მიემხრენ წვრილი თავად-ახნაურობა და სოფლის ხუცები. ამ პარტიას ხელმძღვანელობდნენ სახელგანთქმული ორატორი გრაფი მირაბო, აბატი სიენისი, ლაფაიეტი და ბალი—შემდეგში პარიზის ქალაქის თავი (მერი).

დასასრულ წვრილი ბურჟუაზიის ინტერესს გამოხატავდა დემოკრატიული პარტია ანუ მონტანიარები—მთა. მისი როლი უმნიშვნელო იყო საერო კრებაში.

ტახტი, სასტიკათ დამარცხებული 14 ივლისს და 4 აგვისტოს, მაინც ძველ გზას მისდევდა. ახლა განიზრახეს მეფის მეცში გაქცევა, იქიდან პარიზისა და ვერსალის წინააღმდეგ გამოლაშქრება და ხალხისა და საერო კრების დათრგუნვა.

საჭირო იყო მეფის ალაგმვა, საერო კრება და მისი მეთაურები—კონსტიტუციონალისტები კი მასთან მორიგება-შეთანხმებას ცდილობდნენ. რევოლიუციის საქმე პარიზმა იხსნა. იმ დროს იქ საშინელი შიმშილობა მძვინვარებდა. ქალები აღელდნენ და ქალაქის საბჭოდან პური მოითხოვეს. როცა უარი მიიღეს, ისინი შეიარაღდნენ. მალე მათ მუშები მიემხრენ და გადასწყდა შეერთებული ძალებით ვერსალში გამგზავრება. ამით ნაციონალური გვარდიაც აიყოლიეს და ვერსალში საერო კრებას და მეფეს ესტუმრენ. მეფე შეპირდა ქალთა დეპუტაციას, რომელსაც საერო კრების წევრი მეთაურობდა, შიმშილობის წინააღმდეგ ზომების მიღებას. მარა აქ ხა-

ლხის წინააღმდეგ მეფის გვარდიამ გამოილაშქრა და შეტაკება გაჩაღდა. მეფის გვარდია დამარცხდა და მეფე იძულებული შეიქნა 6 ოქტომბერს პარიზში გადასახლებულიყო, სადაც მას 19 ოქტომბერს თან გაყვა საერო კრებაც. ასე სასახლის პლანები ჩაფუშეს. ეს უმთავრესათ პარიზელ ქალთა ღვაწლია.

ამით საერო კრებას საშვალეება მიეცა მთელი თავისი ძალღონით შედგომოდა კონსტიტუციის შემუშავებას. 3 სექტემბერს 1791 წ. მან დაამთავრა და დამტკიცა კონსტიტუცია.

დებუტატ ლაფაიეტის წინადადებით საერო კრებამ თავდაპირველათ გამოიძუშავა **ადამიანისა და მოქალაქის დეკლარაცია**—ეს კატეხიზმა თავისუფლების. ის წინ უძღოდა კონსტიტუციას. ლამაზ სიტყვებში ბურჟუაზიის ბატონობა ააგეს!

საფრანგეთი კონსტიტუციონური მონარქია შეიქნა. ბურჟუაზია ჯა მეფე—აი ორი მისი შემადგენელი ნაწილი. ხალხი ორათ გაიყო: აქტიურ და პასიურ მოქალაქეებათ. აქტიურ მოქალაქეთ ჩარიცხეს ყველა ის, ვინც იხდიდა წლიურ სახელმწიფო გადასახადს არა უმცირეს სამი დღიური ხელფასისა. მას საარჩევნო უფლება მიეცა და ასე ქვეყნის მართვა-გამგეობაში მონაწილე შეიქნა. დანარჩენნი, ე. ი. მუშათა კლასი, რომელიც წინ მიაქანებდა რევოლუციას და დესპოტიზმი დაამხო, პასიურ ანუ უფლება-აყრილ მოქალაქეთ გამოაცხადეს და ასე კონსტიტუციიდან განდევნეს. სამაგიეროთ, ძველი უფლების წარმომადგენელი—მეფე კონსტიტუციის სათავეში წამოასკუბეს, მთელი აღმასრულებელი ძალა-უფლება და ომის გამოცხადება მასვე მიანდევს და კანონთა შეჩერებისა ანუ ე. წ. ვეტოს უფლებით აღჭურვეს.

მოკლეთ, ბურჟუაზიამ ხალხი დატუქსა და ტახტს

დაუკავშირდა, და ეს იმიტომ, რომ ხალხი შეეცადა რევოლიუციის თავის იარაღათ გამოყენებას და მისი მეოხებით თავის სოციალურ ინტერესთა დაკმაყოფილებას.

რევოლიუცია კლასთა ბრძოლის უკიდურესათ გამოწვევაა. იმ დროს, როცა ძველი წყობილება ეშობა, ყველა კლასი ცდილობს ისარგებლოს საუკეთესო შემთხვევით და ფართოთ დაიკმაყოფილოს თავისი სოციალურ-პოლიტიკური ინტერესები.

მუშათა კლასიც ამხედრდა. შიმშილობის წინააღმდეგ ზომათა მიღება, ჩარჩმეპურეთა აღაგმვა და უფლება არსებობაზე—აი მუშათა მოთხოვნილება. რა გზას ადგა ქალაქ პარიზის მართელობა და საერო კრება?

მას შემდეგ, რაც საშვალო ბურჟუაზიამ ხელთ იგდო სახელმწიფო საქმეთა მეთაურობა, ის შეუდგა თავისი კლასიური მოწინააღმდეგეთა, მუშათა, დატუქსვას და ამ მიზნით თავის იარაღათ გამოიყენა ნაციონალური გვარდია ლაფაიეტის მეთაურობით, რომელიც ხალხის უფლებათა დასაცველათ იყო დაარსებული. ნაცვლათ მუშათა სამართლიან მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისა მან აჯანყების ბუდეთ გამოაცხადა მუშათა კავშირები და მათ ასალაგმავათ კვლავ აღადგინა სახელმწიფო სატუსალო, რომელიც რამოდენიმე ხნის წინეთ გააწადგურა ხალხის ძლევა-მოსილმა რევოლიუციამ. მუშათა ძველი ზომებით დამორჩილება—აი ბურჟუაზიის სამოქმედო პროგრამა. 14 ივნისს 1791 წ. საერო კრებამ სავსებით აღკრძალა მუშათა კავშირები იმ მოსაზრებით, რომ ისინი ამქრული კავშირებია. თავის ინტერესთა დასაცველათ ბურჟუაზიამ ფეხქვეშ გასთელა მის მიერვე შემუშავებული კონსტიტუცია.

ასეთმა პოლიტიკამ საშვალო ბურჟუაზიას ჩამოაშორა მუშები. მალე მას წვრილი ბურჟუაზიაც გადუდგა-

სავაქრო-სამრეწველო კრიზისმა ერთიან განადგურა მისი კეთილ-დღეობა, საერო კრება კი არ იღებდა არავითარ ზომებსა. ასე დროებით შეერთდნენ მუშათა და წვრილი ბურჟუაზიის ინტერესები. მალე სავსებით დაეცა საერო კრების ხალხში გავლენა.

ტახტი მიუხედავად მრავალი დამარცხებისა, განაგრძობდა ძველ პოლიტიკას. 20 ივნისს 1791 წ. მეფე გაიქცა, სასახლეში მანიფესტი დასტოვა, რომელშიაც უჩიოდა საერო კრებისა და პარიზელთა „დესპოტიზმს“ და უკანონოთ ცნობდა რევოლიუციით მომხდარ ცვლილებებს. მეფემ აიხადა ნილაბი და თავი ძველი წყობილების მოტრფიალეთ გამოაცხადა. ვარენში ის დაატუსაღეს და კვლავ დააბრუნეს პარიზში.

რა გზას უნდა დაადგეს საერო კრება?

ხალხი აშკარათ გადუდგა მეფეს და მის გადაყენებას მოითხოვდა. საერო კრებამ კი მეფის საქციელი თავს მოახვია მის მრჩეველთ და ასე მის დაცვას შეუდგა.

გაქცევის შემდეგ მეფეს ყველა უფლება აართვეს. 16 ივლისს 1791 წ. მას კვლავ დაუბრუნეს მთელი მეფური ძალა-უფლება, ხალხის აღელვება კი ჩააქრეს საერო გვარდიის ხიშტითა და ტყვიებით. საშვალო ბურჟუაზია ძირს უთხრის რევოლიუციას! მან უკვე მოიპოვა რაც სურდა!

ის ძველ გზას განაგრძობდა საკანონმდებლო კრებაშიც, რომელიც მოიწვიეს 30 ოქტომბერს 1791 წ. მის ინტერესებს გამოხატავდა ე. წ. ჟირონდისტების პარტია. საკანონმდებლო კრებამ შეიმუშავა ორი დეკრეტი—ერთი მიმართული ემიგრანტებისა და მეორე რეაქციონურ ხუცების საწინააღმდეგოთ. ამით ფიქრობდნენ რეაქციის განადგურებას. ხალხის მტერთ სიტყვით ებრძ-

ვიანი მეფემ უარი განაცხადა დეკრეტების დამტკიცებაზე: მან ისარგებლა ვეტოს უფლებით.

ხალხში აღელვებდა ძლიერდებოდა. ტახტმა არჩია ძველი სამინისტროს დათხოვა და ჟირონდისტული მთავრობის შედგენა. ასე წარმოიშვა ე. წ. ქალბატონ როლანის სამინისტრო. უკანასკნელი მინისტრ როლანის ცოლი იყო და სარგებლობდა დიდი გავლენით. მეფემ კვლავ უარყო დეკრეტების ხელის მოწერა.

რა დარჩენოდა ჟირონდისტულ პარტიას?

ან აჯანყება და მეფობის მოსპობა ან იარაღის დაყრა და უმნიშვნელო დემონსტრაციის მოხდენა--ასეთია მდგომარეობა. პირველი გზა სახიფათოა: ამოძრავებულნი ხალხი ბურჟუაზიის საშიშარი მტერია. ამიტომაც დემონსტრაცია მოაწყვეს, მარა ამოთ. ახლა უფრო ნათლათ გამოჩნდა ჟირონდისტების სისუსტე. საშვალო ბურჟუაზიამ დაჰკარგა მთელი თავისი ძალა-გავლენა.

ამიერიდან რევოლუციის მეთაურია წვრილი ბურჟუაზია და მისი პარტია მონტანიარები ანუ მთა. საერო და საკანონმდებლო კრებაში ისინი ისხდენ უკანა-მალლობ ადგილზე. აქედან წარმოსდგა მათი სახელწოდება.

მონტანიარები სუსტი არიან საკანონმდებლო კრებაში, მარა ძლიერი მის გარეთ—პარიზში: მათი ლაშქარია წვრილი ბურჟუაზია და მუშათა კლასი—საშვალო ბურჟუაზიის პოლიტიკით უკმაყოფილო. მათი უმთავრესი ბურჟია იაკობინელთა კლუბი: აქ მოღვაწეობდა რობესპიერი, ცნობილი დიქტატორი. შემდეგში.

საფრანგეთის რევოლუციის წინააღმდეგ ამხედრდა მთელი რეაქციონური ევროპა: სახელმწიფოებმა შეადგინეს კავშირი ანუ კოალიცია. მათი მარჯვენა ხელია საფრანგეთის ტახტი და ემიგრანტები. და აი, როცა ამკარა შეიქნა, რომ თავისუფლებას განსაცდელი მოცლის

ურიცხვ შინაურ და გარეშე მტერთაგან და რომ ჟირონდისტების პარტია სავსებით უძლურია ხალხის უფლებათა დაცვაში, მონტანიარები ანუ იაკობიანელები აჯანყდნენ 10 აგვისტოს 1792 წელს. აჯანყებულთა ერთმა ნაწილმა ხელთ იგდო ქალაქ პარიზის კომუნა, გარეკა ძველი საბუკოს წევრები და ჩააყენა ახლები — ყველა რევოლიუციის თავგამოდებული დამცველნი. სენ-ანტუანისა და სენ-მარსოს უბნის მუშები კი თავს დაესხნენ ტიულიერის სასახლეს. მეფე გაიქცა და თავი შეაფარა საკანონმდებლო კრებას. ხალხმა გაიმარჯვა, ტიულიერი დაეცა.

საკანონმდებლო კრებას ეწვია ახალი კომუნის დეპუტაცია და გადაჭრით მოითხოვა მეფის ტახტიდან ჩამოგდება. რა გზას უნდა დაადგენ ჟირონდისტები? ან დათანხმება და ან მეფესთან ერთად დაღუპვა — ასეთია მდგომარეობა. ჟირონდისტებმა პირველი არჩიეს: საკანონმდებლო კრებამ დაადგინა მეფე გადააყენოს და მოიწვიოს საერო კონვენტი საყოველთაო, მარა არა-პირდაპირი არჩევნების მეოხებით. ამიერიდან მთელ სახელმწიფო ძალაუფლებას სახელით საკანონმდებლო კრება დაეპატრონა: მან შეადგინა ახალი მთავრობა ჟირონდისტ-მონტანიარებისაგან. ფაქტიურათ კი მთელი ძალაუფლება პარიზის კომუნის ხელშია: ის უკარნახებდა საკანონმდებლო კრებას თავის სურვილებს. ეს წვრილი ბურჟუაზიის ბატონობის ხანაა. მონარქია ფაქტიურათ უკვე დაეცა.

რა იხსნის ხალხისა და რევოლიუციის საქმეს? აი პარიზის კომუნის თავსამტვრევი საკითხი. მან აირჩია კომიტეტი თვალყურის-გდებისა და შეუდგა თავისუფალ-მეომართა რაზმების შედგენას. პირველი გზით ფიქრობდნენ უთვალავ შინაურ მტერთა აღაგმვას, მეორე ზომით კი რეაქციონური კოალიციის მოგერებას. კომიტეტმა დაატუსაღა მრავალი ცნობილი რეაქციონერი-

საქირო იყო მათი გასამართლება, საკანონმდებლო კრება კი ყოყმანობდა. ამ დროს მონტანიარების მეთაურობით აჯანყებული ხალხი სექტემბრის პირველ რიცხვებში თვითვე შეუდგა დასჯა-გასამართლებას: პარიზის სატუსალოებში დახოცეს ათასამდე რეაქციონერი.

20 სექტემბერს 1792 წ. შეიკრიბა კონვენტი, რომელსაც კვლავ ჟირონდისტები დაეპატრონენ: პროვინცია უმთავრესათ მათ მიემხრო, პარიზი კი მონტანიარებს. მარა კონვენტს ფაქტიურათ ბატონობს პარიზის ხალხი, თავისი კომუნის მეთაურობით. მეორე დღეს, 21 სექტემბერს, კონვენტმა საფრანგეთი ერთხმათ რესპუბლიკათ გამოაცხადა. ის, რაც პარიზის ხალხმა მოიპოვა 10 აგვისტოს, კონვენტმა მხოლოდ დააკანონა. სახალხო წარმომადგენლობა ხალხის სურვილს ემორჩილება!

ეს ერთათ-ერთი უმთავრესი საერთო ნაბიჯი იყო კონვენტში. ამიერიდან სასტიკი პარტიული ბრძოლა გაჩაღდა. ჟირონდისტები, აღელვებული სექტემბრის ხოცვა-ჟლეტით, ითხოვდნ ხალხისა და მონტანიარების ალაგმვას და „დიქტატორების“ დათრგუნვას. ასე მონათლეს მონტანიართა მეთაურები მარატი და რობესპიერი. ჟირონდისტები მიეკედლენ რეაქციას, კავშირი გააბეს ტამპლში დატუსაღებულ მეფესთან და ცდილობდნ მის სიკვდილისაგან დახსნას. და ეს იმ დროს, როცა საფრანგეთს მთელი რეაქციონური ევროპა შემოჰსია რევოლიუციის საქმის დასაღუპავათ.

ნუ თუ საშვალო ბურჟუაზიისა და მისი პარტიის — ჟირონდისტების ინტერესია რევოლიუციის დამარცხება და მეფის ხსნა?

ხანგრძლივმა რევოლიუციამ კიდევ უფრო გაამწვავა სავაქრო-სამრეწველო კრიზისი. ვაქრობა და მრეწველობა დაეცა, ეს კი ემუქრებოდა ბურჟუაზიის კეთილ-

დღეობას. ამიტომაც ბურჟუაზიის ინტერესი მოითხოვდა „წესიერების“ აღდგენას და რევოლუციის მოსპობას. ხალხი და მონტანიარები კი მის გაგრძელებას ცდლობდნენ. და აი, საშვალო ბურჟუაზიაც მიეკედლა რეაქციონერთა და ასე დამკვიდრდა მტკიცე რეაქციონურ - ბურჟუაზიული ბლოკი. ის საერთო ძალღონით ცდილობდა „დიქტატურის“ მოსპობას ანუ მონტანიართა აღაგმვას. ამჟამათ ბლოკი სუსტი გამოდგა, ხალხი კი ძლიერი. ეს ნათლათ გამოჩნდა კონვენტში.

ხალხისა და კომუნის მოთხოვნით კონვენტმა მეფე გაასამართლა და 17 იანვარს 1793 წ. მას სიკვდილით დასჯა გადაუწყვიტა. ოთხი დღის შემდეგ რევოლუციის მოედანზე თავი მოჰკვეთეს მოქალაქე ლუი კაპეტს, ასე უწოდეს ლუი მე-XVI-ს! ხალხმა თავიდან მოიშორა რევოლუციისა და რესპუბლიკის უსაშიშრესი მტერი.

ამით კიდევ უფრო განრისხდა ევროპის სახელმწიფოთა კოალიცია და ახალი ჯარებით საფრანგეთს თავს დაესხა. შინაურ მტრებმა ვანდეასა და ბრეტანში რესპუბლიკის წინააღმდეგ გლეხთა აჯანყება მოაწყვეს, პარიზში და სხვა ქალაქებში ჩარჩებმა თავი წამოყვეს: ყოველნაირი სანოვაგე საშინლათ გაძვირდა. საჭირო იყო განსაკუთრებული ზომები. კონვენტმა დაადგინა შეკრიბოს 300.000 ჯარის კაცი და კომუნის მოთხოვნით აირჩია კომიტეტი საზოგადოებრივი დაცვისა, რომელსაც უფლება ჰქონდა რესპუბლიკის მტერთა დატუსაღებისა და მათი სიკვდილით დასჯის. ამასთანავე გადასწყდა, რომ ყველა ხუცესი და თავადაზნაური, ვინც მონაწილეობას მიიღებს რესპუბლიკის წინააღმდეგ აჯანყებაში, დგება კანონის გარეშე, ყველა ემიგრანტები კი სამუდამოა იდეენებიან საფრანგეთიდან.

ქრონდისტები თავდაპირველათ მთელი თავისი

ძალ-ღონით ებრძოდნენ კომუნისა და მონტანიართა ანუ იაკობიანელთა წინადადებებს. დაბოლოს ისინი დაემორჩილენ ხალხის დაჟინებულ მოთხოვნილებას. რაკი კონვენტში დამარცხდნენ, რესპუბლიკის დასალუპავათ და 1791 წ. კონსტიტუციის აღსადგენათ ისინი დაუკავშირდნენ ზოგიერთ გენერლებს, როკელნიც საფრანგეთის საზღვარზე შემოსეულ მტერთა წინააღმდეგ იბრძოდნენ, და მათთან ერთათ შეეცადნენ რესპუბლიკის დამხობას. და აი, როცა ნათელი შეიქნა, რომ ჟირონდისტები ძირს უთხრიან რესპუბლიკასა და ხალხის კეთილდღეობას, როცა გაჰოაშკარავდა ერთი გენერლის დიუმურიეს ღალატი, პარიზის კომუნის სექციები აჯანყდნენ: 2 ივნისს 1793 წ. ასი ათასი შეიარაღებული კაცი 60 ზარბაზნით თავს დაესხა კონვენტს და მოითხოვა 22 ჟირონდისტ—დეპუტატის გარიცხვა. ხალხმა კონვენტი დაიმორჩილა: 22 ცნობილ ჟირონდისტს კონვენტმა დეპუტატის უფლება აართვა. ამიერიდან კონვენტი სავსებით იაკობიანელთა და პარიზის კომუნის იარაღია.

წვრილი ბურჟუაზია ოფიციალურათაც დაეპატრონა სახელმწიფო ძალა-უფლებას.

საითკენ მიისწრაფვის ის და მისი პარტია იაკობიანელები?

24 ივნისს 1793 წ. კონვენტმა შეიმუშავა ახალი კონსტიტუცია. ის აგებულია ფართო დემოკრატიულ საფუძველზე: ყველა მოქალაქე, 21 წლისა, განურჩევლათ მდგომარეობისა, სარგებლობს ყველა პოლიტიკური უფლებით და ირჩევს დეპუტატს საერო კრებაში პირდაპირი კენჭის ყრით. საერო კრების მიერ შემუშავებული კანონები ხალხს გადაეცემა დასამტკიცებლათ. ანით რეფერენდუმი დააკანონეს! კონსტიტუციამ გამოაცხადა ყველა მოქალაქეთა უფლება შრომაზე. ნუ თუ წვრი-

ლი ბურჟუაზია ძირს უთხრის კაპიტალიზმს და საზოგადოებას ახალ საფუძველზე აშენებს?

მისი ინტერესია დემოკრატიის გაბატონება. ასე, პოლიტიკაში ის რადიკალობს; ეკონომიურ სარბიელზე კი ის უდობლობს წვრილი წარმოების დაცვა-შერჩენას და მსხვილი წარმოების დატუქსვას: უკანასკნელი მას ამარცხებს და მის კეთილ-დღეობას აქარწყლებს. ასე ის კერძო საკუთრებას ექომაგება და მას ყველა მოქალაქეთათვის მოითხოვს. ასეთია წვრილი ბურჟუაზიის ბუნება. მუშებმა საკუთრება უკვე დაკარგეს. რა გზით შეუძლია წვრილ ბურჟუაზიას მათ დაეხმაროს? რასაკვირველია, არა კერძო საკუთრების მოსპობით და ყველა საწარმო-ვო საშვალებათა მთელი საზოგადოების ხელში გადასვლით, არამედ მხოლოდ ქველმოქმედების დაკანონებით. კონვენტიც ასე მოიქცა: ქველმოქმედება „შრომის უფლების“ სახელით მონათლეს!

ამქრული წესების მოსპობით და ვაჭრობა-მრეწველობის თავისუფლების დაკანონებით საფრანგეთში ეკონომიური მეტოქეობა გამწვავდა. ჩარჩები და სპეკულიანტები შეეცადნენ სავაჭრო-სამრეწველო კრიზისი თავისი ჯიბის გასასქელებლათ გამოეყენებიათ. ამას ხელი შეუწყო თვით სახალხო წარმომადგენლობამ. ათასნაირ სახელმწიფო ხარჯთა დასაფარავათ ჯერ კიდევ საერო კრებამ გამოსცა უთვალავი ქალაქის ფული ანუ ასიგნაცია; კონვენტმა -- მარტო 1793 წ. იანვარში სამ ნახევარი მილიარდი. თან რესპუბლიკის მტრები ავრცელებდნენ ყალბ ასიგნაციებს: ინგლისის მინისტრმა პიტმა გამოსცა რამოდენიმე მილიარდი ყალბი ქალაქი. ამიტომ ასიგნაციების ფასი საშინლათ დაეცა და ყოველნაირი სანოვაგე კიდევ უფრო გაძვირდა. და აი, სპეკულიანტებიც

ამუშავდნენ, რომ ხალხის ნაოფლარს ჩალის ფასათ დაეპატრონონ და ის სავსებით გააღატაკონ.

კონვენტი ამხედრდა. მან დაადგინა ყველა საქონელზე დაწესდეს მაქსიმალური ანუ უმაღლესი ფასი, ასიგნაციები კი ფასით გაუთანასწორეს ოქრო-ვერცხლს. ამ დეკრეტთა დამრღვევთ ემუქრებიან სიკვდილით დასჯით. დეკრეტებით ცდილობენ ეკონომიური მდგომარეობის დამორჩილებას ბურჟუაზიული წარმოება, მარა კონკურენციის მოსპობით! კერძო საკუთრება, სპეკულიაციის დათრგუნვით! მოკლეთ, კაპიტალიზმის ბატონობა, მარა მისი ბნელი მხარეების უარყოფით — აი რაკობინელთა და კონვენტის პროგრამა. ეს უტოპიაა. ყოველთვის ასეთია წვრილი ბურჟუაზიის სოციალური მიდრეკილება.

23 აგვისტოს 1793 წ. კონვენტმა გადასწყვიტა ყველა ფრანგი შეიარაღდეს სამშობლოსა და რესპუბლიკის დასაცველათ. მთელი ნაცია ამხედრდა. კარნოს მიერ გაწვრთნილი რევოლუციონური ჯარი თავს დაესხა ევროპიელ სახელმწიფოთა კოალიციას და ის საფრანგეთის საზღვრებიდან განდევნა. თავისუფალმა მოქალაქემ სძლია დაქირავებულ ჯარის კაცს — ამ დესპოტიის ყურმოჭრილ მონას. თავისუფლებამ დესპოტია დაიმორჩილა. ახლა საფრანგეთი თვით შეესია რეაქციონურ ევროპას და შეუდგა ცეცხლითა და მახვილით ხალხთა განთავისუფლებას და დესპოტთა ალაგმვას. შიგ საფრანგეთში ჩააქრეს ვანდეა-ბრეტანისა და ლიონ-მარსელ-ტულონის აჯანყება და ყველგან რესპუბლიკის დროშა ააფრიალეს.

სწორეთ ამ დროს, როცა რევოლუციისა და კონვენტის წინაშე ძრწოდა მთელი ოფიციალური ევროპა და რეაქციონური საფრანგეთი, აშკარათ გამოჩნდა უძლეურება წვრილი ბურჟუაზიისა და კონვენტის. ის სუსტი გამოდგა ჩარჩ-სპეკულიანტების დამორჩილების საქ-

მეში: ერთი დასჯილი სპეკულიანტის ადგილს იკერდა მეორე, მეორეს ადგილზე ჩნდებოდა მესამე და სხვ. უმუშევრობა და გაქივრება გაიზარდა და ამიტომ მუშათა აღელვებამაც იმატა. რა დარჩენოდა კონვენტს? მუშათა აღელვების მიზეზათ მან გამოაცხადა პარიზის კომუნა—ეს მუშათა ინტერესების დარაჯი—და იაკობინელთა უკიდურესი ჯგუფი, რომელსაც წინეთ მარატი მეთაურობდა და რომელსაც მისი მოკვლის შემდეგ კი გებერტისტები უწოდეს. უკანასკნელნი ცდილობდნენ რევოლიუციის მუშათა სასარგებლოთ გამოყენებას და არა მთელი ბურჟუაზიული წყობილების გარდაქმნას მაშინ ეგონათ, თითქოს ბურჟუაზიულ რესპუბლიკის ფარგლებშიც შეიძლებოდა მუშათა ბედნიერების მიღწევა! ეს სავსებით საკმარისი იყო, რომ პარიზის კომუნასა და გებერტისტებს მოემკოთ წვრილი ბურჟუაზიის ზიზღი და უკმაყოფილება. ის ყოველთვის ებრძვის უკიდურესობას მარჯვნივ და მარცხნივ და თავისი პოლიტიკის ქვაკუთხედათ აცხადებს ზომიერებას: მისი სოციალური ინტერესია წვრილი საკუთრების შერჩენა.

და აი კონვენტმა მაქსიმელიან რობესპიერის მეთაურობით თვისი კლასიური მოწინააღმდეგის, მუშათა კლასის, მეთაურები—გებერტისტები გაასამართლა და ისინი ეშაფოტზე გაგზავნა. ამით მუშათა კლასი ჩამოიშორეს და ასე წვრილი ბურჟუაზია სავსებით განაცალკევეს. ამით მომზადდა ნიადაგი რევოლიუციის დაცემის.

მუშათა ჩამოშორებით რესპუბლიკის უმთავრესი ბურჯი მოიხპო. წვრილი ბურჟუაზია შეეცადა რესპუბლიკის გაძლიერებას, მარა მისი დაუძლურება გამოიწვია. საით არის რესპუბლიკის და მისი მეთაურის—კონვენტის ხსნა? ტერორის გაძლიერება—აი ერთათ ერთი იარაღი იაკობინელთა ხელში. და აი ზომიერ რესპუბლიკელ

დანტონისტებსაც თავი მოჰკვეთეს და გზა გაუხსნეს მაქსიმელიანე რობესპიერის დიქტატურას. ის დაეპატრონა მთელ სახელმწიფო ძალა-უფლებას და შეუდგა გილიოტინით რესპუბლიკის მტერთა დათრგუნვას. ახლა გილიოტინა თვით კონვენტისა და იაკობინელთა წინააღმდეგაა მიმართული: ამ გზით ცდილობს რობესპიერი პირად მოწინააღმდეგეთა თავიდან მოშორებას. როცა ეს ყველასათვის ნათელი შეიქნა და კონვენტის იარაღი მასვე უქადდა განადგურებას, ის და იაკობინელთა პარტია აუჯანყდნენ თავის მეთაურს და 9 ტერმიდორს ანუ 27 ივლისს 1794 წ. რობესპიერი დასცეს და მეორე დღეს, 28 ივლისს, ის და მისი მომხრენი ეშაფოტზე გაგზავნეს. დიქტატორ რობესპიერის საუკეთესო იარაღმა — ტერორმა თვით რობესპიერი იმსხვერპლა! დიქტატურა დაეცა, მარა მალე რესპუბლიკაც თან გაიყოლია. გამართლდა რობესპიერის უკანასკნელი სიტყვა კონვენტში: „რესპუბლიკა დაიღუპა, ყაჩაღებმა გაიმარჯვეს“ო. რევოლიუცია დამარცხდა. და ეს იმიტომ, რომ იმ ხანათ რევოლიუციის წინააღმდეგ მთელი საზოგადოება ამხედრდა: ფეოდალებსა, ხუცებსა და მსხვილ ბურჟუაზიას შეუერთდა საშველო ბურჟუაზია და თვით წვრილი ბურჟუაზიის უმეტესობა. მართლაც, კონვენტი ცდილობდა ჩარჩობა სპეკულიაციისა და ვაჭრობის თავისუფლების ტერორის მეოხებით დათრგუნვას, ეს კი აფერხებდა ბურჟუაზიულ წარმოების განვითარებას. ვაჭრობა-მრეწველობა დაეცა, კრიზისი გაძლიერდა, უმუშევრობა-გაჭირვებამ იმატა. საწარმოვო ძალთა განვითარება მოითხოვდა წვრილი ბურჟუაზიის ბატონობის დამხობას და „წესიერების“ აღდგენას, და აი იაკობინიელთა ბატონობა დაეცა და რევოლიუცია მოისპო. საწარმოვო ძალთა განვითარება, რომელმაც 1789 წ. რევოლიუცია გამოიწვია,

დღეს კონტრ-რევოლუციის საქმეს აკეთებს. ეკონომიური მოთხოვნების წინაშე კი სუსტია თვით უძლიერესი მთავრობა. ასე წარმოიშვა ახალი პოლიტიკური წყობილება, რომელიც შეეფერებოდა ბურჟუაზიის ინტერესებს.

ამ წყობილებიდან სავსებით განდევნილია მუშათა კლასი. კონვენტმა მისი მეთაურები—გებერტისტები და საჯა და ის სავსებით რიყეზე დასტოვა, მარა თუ კი თვით უკიდურესი ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული მთავრობა მუშებს უმასპინძლდებოდა გილიოტინითა და ტყვიებით, ცხადია ბურჟუაზიული წყობილების ფარგალში შეუძლებელია მათი ტანჯვა-წვალების მოსპობა. ასეთ სულსკვეთებას გამოხატავდა გრაჟ ბაბეფი. მან 1796 წ. მოაწყო „შეთქმულობა თანასწორთა“ და შეუდგა ღირეკტორის დამხობას, სახელმწიფო ძალა-უფლების დაპატრონებას, მისი მეოხებით ქონებრივი თანასწორობის დაფუძნებას და ამ მიზნით მოითხოვდა დატუსაღებულ და გაქცეულ რეაქციონერთა ქონებისაგან ნაციონალური ფონდის შედგენას. მოკლეთ, ბაბეფმა სოციალისტური პროგრამა წამოაყენა. შეთქმულობა აღმოაჩინეს და ბაბეფი და მისი მომხრენი სიკვდილით დასაჯეს. იმხანათ საწარმოვო ძალთა განვითარება მოითხოვდა ბურჟუაზიული და არა სოციალისტური წარმოების დამკვიდრებას.

ამ ეპოქათ მდგომარეობა სავსებით გამოიცვალა. ბურჟუაზიამ უალრესათ განავითარა საწარმოვო ძალები. წარმოებამ ახალი ხასიათი მიიღო. ფაბრიკა—ქარხნებში თავმოყრილია მუშათა უთვალავი ლაშქარი. წარმოებას კერძო პირი კი არა, საზოგადოება ეწევა; მარა მის მიერ შექმნილ სიმდიდრეს ისაკუთრებს კერძო პირი—კაპიტალისტი. აი ბურჟუაზიული წესწყობილების უმთავრესი წინააღმდეგობა.

კაპიტალისტის მიზანია საზოგადოებრივ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება კი არა, არამედ ჭაც შეიძლება მეტი სარგებლის მიღება. ამ ნიადაგზე კაპიტალისტთა შორის მეტოქეობა ჩაღდება, წარმოება სწრაფათ იზრდება და უთვალავი საქონელი მზადდება. არავინ იცის, რამდენათ ფართოა საზოგადოების მოთხოვნილება, რამდენი საქონელი უნდა გასაღდეს და ეს იმიტომ, რომ წარმოება მოწესრიგებულია კერძო ფაბრიკასა და ქარხანაში და მოუწესრიგებელია საზოგადოებაში: აქ სრული ანარქია ბატონობს. თან საზოგადოების დიდი ნაწილი პროლეტარდება, გალატაკების მორევში მიექანება და ამიტომ არ შეუძლია დამზადებული საქონელი იყიდოს და თავისი მოთხოვნილებანი დაიკმაყოფილოს. ხალხის გაპროლეტარება ბურჟუაზიული წარმოების აუცილებელ პირობას შეადგენს. მარა ამ ეამათ ის თვით კაპიტალიზმის წინააღმდეგ მიმართულია. რაც შეიძლება მეტი საქონლის დამზადება—ეს ნიშანია კაპიტალისტური საზოგადოების აყვავებისა, ღღეს კი ეს ბურჟუაზიულ საკუთრებას ეომება და მას უფსკრულში გადავარდნას უქადის და ასე დაუსრულებლივ.

მოკლეთ, ადრე თუ გვიან, დაახლოებით ათ წელში ერთხელ, ბაზარზე უთვალავი საქონელი გროვდება და ის მყიდველს ვეღარ პოულობს. ვაქრობა—მრეწველობა ჩერდება, მუშებს ფაბრიკა-ქარხნებიდან ერეკებიან და ასე უმუშევართა არმია იზრდება. ვაქარი კაპიტალისტს ვალს ვეღარ უხდის, კაპიტალისტი ბანკირს ვერ უსწორდება და ამ გზით მრავალი დაწესებულება კოტრდება და საერთო ეკონომიური მოუსვენრობა და შიში მეფდება. ასეთ მდგომარეობას ეწოდება კრიზისი.

რა მოსდევს კრიზისს?

„სავაქრო კრიზისების დროს წესიერათ ისპობა

არა მხოლოდ დამზადებულ ნაწარმოებთა, არამედ უკვე შექმნილ საწარმოვო ძალთა დიდი ნაწილი. კრიზისების დროს ჩნდება საზოგადოებრივი კირი, რომელიც წინეთ ყველას სისულელეთ მოეჩვენებოდა — კირი ზედმეტი წარმოებისა. საზოგადოება უცებ ბარბაროსული მდგომარეობისაკენ მიექანება; თითქოს შიმშილობამ, საყოველთაო განმანადგურებელმა ომმა მოსპო ყოველივე საცხოვრებელი საშვალეობა; თითქოს მოისპო მრეწველობა, ვაჭრობა. და რატომ? იმიტომ, რომ საზოგადოებას ბევრი აქვს ცივილიზაცია, ბევრი აქვს საცხოვრებელი საშვალეობა, ბევრი აქვს მრეწველობა, ბევრი აქვს ვაჭრობა. საწარმოვო საშვალეობანი, რომელნიც მის განკარგულებაში არიან, ემსახურებიან არა ბურჟუაზიული საკუთრების პირობათა განვითარებას; პირიქით, ისინი უფრო ძლიერი არიან ამ პირობებზე და მათ აფერხებს უკანასკნელი (ბურჟუაზიული საკუთრების პირობები. ნ. რ.) რაკი გადალახეს ეს ხელ-შემშლელი პირობები, ისინი არეგ-დარეგვას უმზადებენ მთელ ბურჟუაზიულ საზოგადოებას და ემუქრებიან ბურჟუაზიული საკუთრების არსებობას. ბურჟუაზიული დამოკიდებულებანი ვიწრო შეიქმენ მათ მიერ წარმოშობილი სიმდიდრის დასაპატრონებლად. — რა საშვალეობით სპობს ბურჟუაზია კრიზისებს? ერთი მხრივ, საწარმოვო ძალთა ნაწილის მოსპობით; მეორე მხრივ, ახალი ბაზრების დაპყრობით და ძველი ბაზრების უფრო საფუძვლიან გაყვლეფით. მაშ რით? იმით, რომ საყოველთაო და უფრო მრისხანე კრიზისს ამზადებს და ამცირებს იმ საშვალეობათ, რომელნიც ხელს უშლიან ახალი კრიზისის წარმოშობას“ *).

*) კომუნისტური მანიფესტი.

ამ გზით მზადდება ნიადაგი კაპიტალიზმის უარყოფისა. ეს შედეგია „თვით კაპიტალისტური წარმოების შინაგანი კანონებისა“. კაპიტალისტი ისაკუთრებს ზედმეტ-ღირებულებას და აფართოებს წარმოებას. ამის მეოხებით მის ხელში თანდათან უფრო და უფრო მეტი საწარმოო საშვალეება გროვდება. ეს კაპიტალის კონცენტრაციაა. მეორე მხრივ, თვით კაპიტალისტთა შორის ხელჩართული ომი წარმოებს. ყველას სურს მოწინააღმდეგე დასცეს და მის ქონებას დაეპატრონოს. ამ საერთო შეტაკებაში უფრო ძლიერი ანუ მსხვილი კაპიტალისტი იმარჯვებს, მრავალ წვრილს ამარცხებს და მათ კაპიტალს ხელთ იგდებს. მსხვილი კაპიტალისტები ერთი მეორეს უკავშირდებიან, სინდიკატებსა, კარტელებსა და ტრესტებს ადგენენ, მთელ ბაზარს ეპატრონებიან და მუშებს და მთელ მომხმარებელ საზოგადოებას კიდევ უფრო იმონებენ და ძარცვავენ. მოკლეთ, მრავალ წვრილ კაპიტალისტთა ადგილს სხვა და სხვა გზით რამოდენიმე მსხვილი კაპიტალისტი იჭერს. ეს კაპიტალის ცენტრალიზაციაა. „იმის და მიხედვით, როგორ კლებულობს რიცხვი კაპიტალის მაგნატთა *), იზრდება სილატაკე, ძალდატანება, დამონება, გადაგვარება, გაყვლეფა; მარა ამასთან ერთათ მატულობს აღშფოთება მუშათა კლასისა, რომელიც მუდამ მრავლდება, იძენს შეგნებას, ერთდება და კავშირდება თვით კაპიტალისტური წარმოების მსვლელობით. კაპიტალის მონაპოლია აფერხებს წარმოების წესს, რომლის ფარგლებშიც ის აყვავდა. საწარმოო საშვალეებათა კონცენტრაცია და შრომის განსაზოგადოებრივება აღწევენ ისეთ

*) ანუ მსხვილ კაპიტალისტთა ნ. რ.

საფეხურს, სადაც მათთვის კაპიტალისტური კანი აუტანელი ხდება. ის სკდება“ *)).

ამ გზით, კარლ მარქსის შეხედულებით, კაპიტალისტური წესწყობილება, აგებული კერძო საკუთრების ნიადაგზე, ისპობა და ახალი სოციალური წყობილება მყარდება: ყოველივე საწარმოვო საშვალეობა მთელი საზოგადოების ხელში გადადის. ამას ეწოდება სოციალიზმი. ეს შრომის სამეფოა. მისი დაფუძნება მუშათა კლასის საქმეა.

რევოლიუციას მუდამ ერთი, დამორჩილებული კლასი მიუძღვის. განსაზღვრული კლასი ცდილობს მთელი საზოგადოების განთავისუფლებას, გამოდის რა თავისი საკუთარი მდგომარეობისაგან. ეს კლასი ანთავისუფლებს მთელ საზოგადოებას, თუ კი წარმოვიდგენთ, რომ მთელი საზოგადოება იმყოფება ამ კლასის მდგომარეობაში... ამ ხანათ ეს კლასი უძმობილდება და უერთდება მთელ საზოგადოებას, იჭერს მის ადგილს, გრძნობს თავის თავს საზოგადოების წარმომადგენლათ და თან ყველა მას ასეთათ რაცხს; ამ ხანათ ამ კლასის მოთხოვნილებები და უფლებები მთელი საზოგადოების მოთხოვნილებები და უფლებებია; ასეთ დროში ის მართლაც მთელი საზოგადოების თავი და გულია.“ **) მას უერთდება მთელი დამორჩილებული საზოგადოება, მთელი ნაცია და ასე ძველ წყობილებას ყოველი მხრიდან ემუქრებიან. რევოლიუცია საერთო-ნაციონალურ სახესღებულობს.

რით აიხსნება, რომ რევოლიუცია ხან გამარჯვებით

*) კ. მარქსი. Капиталъ, т. 1. 667 გვ.

**) კ. მარქსი. Къ критикѣ Гегелевской философіи права.

თავდება და ძველ წყობილებას სავსებით აცამტვერებენ, ხან კი თვით ამოძრავებული ხალხი მარცხდება და მას კვლავ ძველ კალაპოტში ერეკებიან?

ეს სავსებით ძალთა განწყობილების შედეგია. ზოგან ძველი წყობილება სუსტია. ასეთი იყო სპარსეთის მთავრობა და ისიც დასცეს და პარლამენტარული რეჟიმი ააგეს. საფრანგეთის აბსოლიუტიზმმა მეთვრამეტე საუკუნეში სავსებით დაჰკარგა ხალხში ძალა-გავლენა და ამიტომ ის სუსტი გამოდგა ხალხთან შეტაკებაში. მონარქია დაეცა და რესპუბლიკა დამკვიდრდა.

სხვა პირობებში მოხდა გერმანია - ავსტრიისა და უკანასკნელ დროში რუსეთის რევოლიუცია. გერმანია თავდაპირველათ ნაპოლეონის ზეგავლენით შეირყა: რევოლიუციონური საფრანგეთის შემოსევით მოისპო ფეოდალიზმის ნაშთები და გზა გაეხსნა ბურჟუაზიული წარმოების განვითარებას. ნაპოლეონი დაეცა და რევოლიუციონური საფრანგეთი დათრგუნეს. მთელი ევროპა ე. წ. „წმინდა კავშირმა“ შებოქა. გერმანია-ავსტრიის სულის ჩამდგმელნი ხალხს ძველ კალაპოტში ერეკებოდნენ და აი, 1848 წელს რევოლიუცია დაიწყო. აქ ძველი სახელმწიფო ძლიერი აღმოჩნდა, ხალხი კი სუსტი. სახელმწიფოს გაწვრთნილი ჯარი და მოწესრიგებული ბიუროკრატიული აპარატი ემორჩილება. თან ბურჟუაზიის ინტერესია წესწყობილების მხოლოდ რამოდენიმეთ გადაკეთება და არა მისი ძირბუდიანათ მოსპობა: მას ძილს უფრთხობს ამხედრებული მუშათა კლასი და ამიტომაც ის ცდილობს მონარქიას შეუთანხმდეს და მუშათა „უკიდურესი მისწრაფებანი“ დათრგუნოს. ამ გზით რევოლიუციონური ლაშქარი დასუსტდა და რევოლიუცია დაიმორჩილეს. ხალხმა ვერ შესძლო მონარქიის მოსპობა და რესპუბლიკის გამოცხადება. მარა თვით მთავრობაც სუსტი გა-

მოდგა ხალხი სავსებით ძველ კალაპოტში ჩააბრუნოს და „ნებითა ღვთისათა“ განმტკიცებული ძველი წყობილება კვლავ აღადგინოს. ასეთ პირობებში კუდ-მოკვეცილი კონსტიტუცია დაწესდა.

დღემდის ასეთივეა ბედი რუსეთის განმათავისუფლებელი მოძრაობისა.

ყოველივე რევოლიუცია მუდამ იწვევდა ნაცვლათ ძველი კლასისა ახალის გაბატონებას. მომავალი სოციალური წყობილება—კლასთა მოსპობას მოითხოვს. ეს მუშათა კლასმა უნდა იკისროს. *).

ამ მხრივ წყობილების შეცვლა თვით ადამიანთა საქმეა.

რას ნ-შნავს ეს?

---

*) კ. შარქსი. Нищета философии, 141—2 გვ.

IX.

პიროვნებათა როლი ისტორიაში.

„თუ კი საზოგადოება დაადგა თავის ბუნებრივ განვითარების კვალს, მას არ შეუძლია გადახტეს განვითარების ბუნებრივით აუცილებელ საფეხურთ ან ისინი დეკრეტებით ჩამოიშოროს. მარა მას შეუძლია შეამოკლოს და შეაძსუბუქოს მშობიარობის ტკივილები.“ *)

წესწყობილების წარმოშობა და მოსპობა, სახელმწიფოს გაძლიერება ან დაუძლიერება, ხალხის გამარჯვება-დამარცხება და პოლიტიკურ პარტიათა ძალა-გავლენა, — მოკლეთ, ყველაფერი ისტორიაში აუცილებლობის კანონს ემორჩილება. ისტორია ხომ თვით ადამიანთა საქმეა, ადამიანი კი თავისუფალი არსებაა. როგორ შეიძლება აუცილებლობისა და თავისუფლების შეთანხმება და ერთათ თავმოყრა?

ადამიანი ქმნის ისტორიას. ამას ორნაირი მხარე აქვს.

ადამიანს იმონებს არსებული ეკონომიური და მანე აგებული სოციალურ-პოლიტიკური წყობილება. ამიტომ, ადრე თუ გვიან, მარა აუცილებლათ, ის მიიღტვის არსებულ წყობილებას ძირი გამოუთხაროს და მის ნაცვლათ ბედნიერების სამეფო აავოს. მას გვერდში უდგია მეორე, მესამე და ბევრი სხვა ადამიანი: მათი ინტერესები ერთდება. ეს მიმართულია გაბატონებული კლასის წინააღმდეგ და უკანასკნელიც ცდილობს თავისი ბატონობა დაიცვას და მომხტურნი მოიგერიოს. ამ გზით აუცილებლათ ბრძოლა ჩაღდება. ბრძოლის „საბოლოო შედეგი გამომდინარეობს მრავალ კერძო სურვილია შე-

*) კ. მარქსი. წინასიტყვაობა „კაპიტალი“ს პირველი ტომის პირველი გამოცემისა.

ჯახებისაგან..... ერთი ადამიანის სურვილს წინ ელობება მეორე ადამიანის სურვილი, ის კი, რაც ნამდვილათ ხდება, არავის არა სურს. ამნაირათ ისტორია მიმდინარეობს მსგავსათ ბუნებრივი პროცესებისა და არსებითათ იმავე ბუნებრივ კანონებს ემორჩილება“ *).

აქ იწყება საქმის მეორე მხარე. ადამიანი მონაა, სანამ არ შეუგნია ცხოვრების აუცილებელი მსვლელობა და მას ძალა-უნებურათ ემორჩილება. მარა ის უკვე თავისუფალია, რაკი გაითვალისწინა ცხოვრების მიმდინარეობა, ალლო აღლო მის განვითარებას და შეიგნო თავისი მდგომარეობა. სრულ სიმართლეს ამბობდა ფილისოფოსი ჰეგელი: „ბრმა აუცილებლობა, სანამ ის არ შეუგნიათ“. შეგნებას ხომ თვით აუცილებლობა ამზადებს. ეკონომიური მდგომარეობა, ადრე თუ გვიან, შესაფერ შეგნებას წარმოშობს.

ამიერიდან ადამიანი ცდილობს ცხოვრება თავისი სურვილისამებრ მოაწყოს, ის მიზანს ისახავს და თავისუფლათ მიილტვის მისი განხორციელებისაკენ. ასეთ მიზანს ეწოდება იდეალი.

რომელი იდეალია მართალი? სად უნდა ვეძიოთ იდეალის საზომი?

საზომი ერთათ ერთია—ცხოვრების განვითარება. მართალია განხორციელდება ისეთი იდეალი, რომელიც შეესაბამება ეკონომიური და სოციალურ-პოლიტიკური ცხოვრების განვითარებას. ვერასოდეს ვერ განხორციელდება ანუ უტოპიაა ისეთი იდეალი, რომელც ეწინააღმდეგება ცხოვრების მსვლელობას. ჩვენში უთუოთ მოიპოვებიან ისეთი თავად-აზნაურები, რომელნიც ეტრფიან ბატონ-ყმობის დაბრუნებას. ეს უტოპიაა. კაპი-

*) ფრ. ენგელსის კერძო წერილი. დაბეჭდილია „Socialistische Akademiker“ ში. 1895 წელი, 351 გვ.

ტალისტური წარმოება პიროვნების თავისუფლებას მოითხოვს. რუსეთის ნაროდნიკები და ჩვენებური თავად-აზნაურული ინტელიგენცია ებრძოდნენ კაპიტალიზმის გაჩენას. ეს უტოპია იყო: ევროპასთან აღებ-მიცემობამ ჩვენში გზა გაუხსნა კაპიტალიზმის განვითარებას. რომის პაპი—წმ. პეტრეს მოადგილე — დღესაც მიილტვის ძველი საერო უფლების აღდგენისაკენ. ეს უტოპიაა. კაპიტალიზმი მოითხოვს ბურჟუაზიისა და არა ხუცების ბატონობას. საშვალო საუკუნოებში ცდილობდნენ სიცოცხლის ელექსირის აღმოჩენას, რომლის მეოხებითაც კაცი უკვდავი უნდა გაეხადათ. ასეთი იდეალი ფუჟი გამოდგა: ყოველივე სულდგმული იბადება, იზრდება და ბოლოს კვდება. ასეთია ცხოვრების საერთო კანონი!

საფრანგეთის „განმანათლებელთა“ იდეალები საერთოთ უკვე განხორციელდნენ: ამას ითხოვდა კაპიტალიზმის განვითარება. ოსმალეთისა და სპარსეთის კონსტიტუციონალიზმებმა უკვე მიაღწიეს თავიანთ იდეალს: კაპიტალიზმის შექრამ ორივე ქვეყანაში ძირი გამოუთხარა სულთან-შაჰის აბსოლიუტიზმს და გზა გაუხსნა თავისუფლებას!

ახლა ვიკითხოთ, რა ნაირი შედეგი მოაქვს აღამიანთა ცდას განახორციელონ თავიანთი იდეალი და ამ გზით გაიუმჯობესონ თავისი მდგომარეობა?

შედეგი მხოლოდ ერთია: „მშობიარობის ტკივილთა შემოკლება და შემსუბუქება“, ე. ი. წესწყობილების შეცვლის დაჩქარება და ბრძოლაში აუცილებელ მსხვერპლთა შემცირება. საზოგადოება დარაზმულია ორ მოპირდაპირე ბანაკათ: არსებულის დამცველებათ ანუ რეაქციონერებათ და ახლის მოტრფიალებათ ანუ პროგრესისტებათ. უკანასკნელთ არ შეუძლიათ ერთი დაკვრით თავიანთ გემოზე შესცვალონ ცხოვრება. წეს-წყობილების ცვლილე-

ბას ეკონომიური განვითარება ამზადებს და სანამ ის არ მოითხოვს პოლიტიკური შეცვლის მოხდენას, პროგრესისტთა ყოველივე ცდა-რევოლიუცია გამოიწვიონ — ამაოა და უნაყოფო მსხვერპლებით თავდება. აგრეთვე არც რეაქციონერთ შეუძლიათ სამუდამოთ წინ გადაელობონ ცხოვრების განვითარებას და დეკრეტებითა ან ტლანქი ძალით საბოლოოთ დათრგუნონ ახლის მოტრფიალეთა ლაშქარი. ეკონომიური ცვლილება ადრე თუ გვიან პოლიტიკურ ცვლილებასაც წარმოშობს! მარა მათ შეუძლიათ გაიხანგრძლივონ თავისი არსებობა და დააგვიანონ ახალი წყობილების დამკვიდრება.

მხოლოდ მას შემდეგ, რაც ეკონომიური განვითარება მომწიფდა, ამოძრავებულ ხალხს შეუძლია თავისი მიზნის მიღწევა და ამ შემთხვევაში ყველაფერი დამოკიდებულია მისი შეგნება-მოქმედებაზე. რაც ადრე შეიგნებს ის თავის მდგომარეობას და დაუკავშირდება ერთი მეორეს, რომ საერთო ძალღონით დატუქსოს ძველი წყობილება და დააფუძნოს ახალი, მით უფრო ადრე მიაღწევს ის თავის იდეალს. ამიტომ არის ახლის მოტრფიალენი მუდამ ცდილობენ ხალხი მიიმხრონ და ის შეაკავშირონ. ძველის დამცველნი კი ყოველი ძალღონით წინ ელობებიან ხალხის შეგნება-შეკავშირებას.

აქედან ცხადია, რომ მარქსისტული მოძღვრება ხალხს ეუბნება არა გულზე ხელის დაკრეფას და ბედის დამორჩილებას, ის ემხრობა არა ფატალიზმს, როგორც ზოგიერთები ფიქრობენ, არამედ ის აძლევს უფართოვს ასპარეზს ადამიანთა მოქმედება-მოღვაწეობას. ეკონომიური განვითარების გათვალისწინება, თავისი მდგომარეობის შეგნება და საყოველთაო ბედნიერების მიღწევა ანუ სოციალისტური სამეფოს დამკვიდრება — ასეთია მშრომელთა ვალი მარქს — ენგელსის შეხედულებით.

ამით განისაღვრება და ამაზე შენდება კერძო პიროვნებათა როლი ისტორიაში.

საზოგადოებას ყავს თავისი მეთაურები ანუ ე. წ. გამოჩენილი პირები. რანაირია მათი ძალა-გავლენა საზოგადოებაში? რანაირია მათი მნიშვნელობა ისტორიაში?

საზოგადოება ორი ნაწილისაგან შეესდგება—ამბობდენ ნაროდნიკები და დღეს ამასვე იმეორებს ჩვენი ნაციონალისტური ბანაკი,—ერთია გამოჩენილი პირი ანუ „გმირი“, მეორეა ხალხი ანუ „ბრბო.“ პირველი ახალი საზოგადოების პლანს ადგენს და ცხოვრებას თავის გემოზე აშენებს. ის და მხოლოდ ის არის ცხოვრების აქტიური ელემენტი. სულ სხვაა ხალხი, „ბრბო“. ის ყოველივე შეგნებას მოკლებულია და გმირთა ყურმოქრილ ლაშქარს შეადგენს. ის ისტორიის პასიური ელემენტია. პირველი გენერალია, მეორე სალდათი. ბრბო—ეს ქვევრია ანუ კური, რომელიც იმას ამოიძახებს, რასაც გენერლები ჩასძახებენ. აი, ამ გენერალთა „გმირული“ საქმიანობა ბრბოს იტაცებს, მათ ფეხის ხმას მიყვება და მათ სურვილებს ასრულებს. მოკლეთ, ისტორია „გმირთა“ საქმეთ, „გენერალთა“ სამფლობელოთ გამოაცხადეს და ხალხი ისტორიიდან სავსებით განდევნეს. მართალია ასეთი შეხედულება?

გამოჩენილი პირი სავსებით საზოგადოების შვილია და მის ინტერესს ემსახურება. ეს ასეც უნდა იყოს, ვინაიდან ის სწორეთ მაშინ ჩნდება, როცა ამას საზოგადოების განვითარება მოითხოვს. საბერძნეთმა ძველათ უაღრესათ განავითარა მსოფლიო აღებ-მიცემობა, მარა ამას ხელს უშლიდა აღმოსავლეთში ბარბაროს ერთა თარეში. სპარსელები თვით საბერძნეთს შეჰოესიენ და ბერძნული კულტურა საფრთხეში ჩააგდეს. მათი საბოლოოთ აღაგმვა და ბერძნული აღებ-მიცემობა—კულტურის მთელ

მსოფლიოში გავრცელება ალექსანდრე მაკედონელმა იკისრა. მან მთელი ქვეყანა ცეცხლითა და მახვლით დაიპყრო და ელინიზმი მთელ მსოფლიოს მოჰფინა. როცა რომის იმპერია სავსებით გაიხრწნა, იშვა იესო ნაზარეტელი, რომ საზოგადოებას ახალი სული შთაბეროს. როცა დასავლეთის ეკლესია — კათოლიციზმი გარყვნილებაში ჩაეფლა და საზოგადოების განვითარებას გადაეღობა, გაჩნდნენ ლიუტერი და კალვინი, რომ ეკლესია ახალ საფუძველზე მოეწყოთ. როცა საფრანგეთში ბურჟუაზია განვითარდა, რომლის ინტერესი მოითხოვს აბსოლიუტიზმის დამხობას, ჟან-ჟაკ-რუსომ, ვოლტერმა, ლამეტრემ, გოლბახმა, დალამბერმა და სხვა „განმანათლებლებმა“ ომი გამოუცხადეს ძველ წყობილებას და თავისუფლებას გამოესარჩლენ. როცა 1908 წ. სპარსეთის შაჰმა მაჰმად-ალიმ მოსპო კონსტიტუცია, დაანგრევინა მეჯლისი და დაახოცინა დეპუტატები, თავრიზელმა სათარხანმა აჯანყების დროშა ააფრიალა. თუ არ სპარსეთის რევოლიუცია, ის სრულიად უცნობი პირი იქნებოდა კაცობრიობისათვის! თუ არ პირველი სახელმწიფო დუმა, რუსეთის ფართო საზოგადოება ვერ გაეცნობოდა მურომცევს, ალადინს და დუმის სხვა ორატორებს. სახელგანთქმული ორატორი მირაბო სრულიად უცნობი იქნებოდა ჩვენთვის, რომ საფრანგეთის აბსოლიუტიზმის არსებობა კიდევ ხუთი წელი გაგრძელებულიყო.

გამოჩენილ პირთა მოღვაწეობა სავსებით დამოკიდებულია საზოგადოებაზე. უკანასკნელი აძლევს მათ შესაფერ განათლება-განვითარებას, უმზადებს საჭირო მასალას, ურომლისათაც თვით გენიოსიც სუსტია რითიმე თვისი შემოქმედება გამოიჩინოს, და მათ განსაკუთრებულ ყურადღებას მიაქცევს ცხოვრების ამა თუ იმ მოვ-

ლენაზე. მოკლეთ, გამოჩენილი პიროვნება საზოგადოებრივ წრეს ემორჩილება. ჩვეულებრივ ადამიანთაგან ისინი მხოლოდ ერთით განირჩევიან: უფრო ადრე იგნებენ იმ ცვლილებას, რომელიც ხდება ცხოვრებაში და უფრო გაბედულად და ნიჭიერად იცავენ საზოგადოებრივ მოთხოვნილებას და მის დაკმაყოფილებას ეხმარებიან. ამ ფარგალში მათი ღვაწლი დიდია კაცობრიობის წინაშე: ისინი აჩქარებენ საზოგადოების განვითარებას, ან მას აფერხებენ, როცა რეაქციონერთა ბანაკს ეკედლებიან.

ასეთია, მაგ., მეცნიერის როლი ისტორიაში. თავისი გენიალური აღმოჩენით ის საზოგადოებრივ პროგრესს ემსახურება. მარა „არა მხოლოდ მეცნიერს შეუძლია შეამოკლოს განვითარების გზა და შეამციროს მისი მსხვერპლები. მხატვარს, რომელიც იღებს მეცნიერის მიერ აღმოჩენილ ქეშმარიტებას და მას აძლევს ადვილად გასაგებ და მომხიბლავ სახეს, რომელსაც შეუძლია გამოათხიზლოს და აღაფრთოვანოს ხალხი; ორგანიზატორს და ტაქტიკოსს, რომელნიც თავს უყრიან დაბნეულ ძალებს და მათ წესიერად აკავშირებენ,— ყველა მათ შეუძლიათ, თუ მართლაც რაიმე მნიშვნელოვან ძალას წარმოადგენენ, დააჩქარონ განვითარების გზა. მე დავასახელებ ტაქტიკოსები და ორგანიზატორები. მათ ეკუთვნიან არა მხოლოდ პოლიტიკოსები, არამედ წინამძღოლებიც“ *). მართლაც, ნაპოლეონმა დააჩქარა ევროპის სახელმწიფოთა რეაქციონური კოალიციის დათრგუნვა, გარიბალდომ—იტალიის გაერთიანება, მარქს-ენგელსმა—მუშათა შეგნება-შეკავშირება. პირიქით, გამოჩენილმა კონსერვატორმა—ბისმარკმა, თავისი ნიჭიერი საქმიანობით კიდევ უფრო დაიმონა გერმანიის საზოგადოება და ის სასახლის კამარილას და

*) კარლ კაუტსკი. კამათი ბელფორტ ბაქსთან.

აგარებივს დაუმორჩილა. დაახლოებით ასეთივეა სტალინის როლი რუსეთის ისტორიაში. მარა რა რიგნი ქიერი, ენერგიული და გაბედული უნდა იყოს გამოჩენილი პიროვნება, მას არ შეუძლია ისტორიის ჩარხი უკულმა დაატრიალოს, ან ცხოვრების განვითარებას მისცეს სხვანაირი მიმართულება, ვინემ ამას მოითხოვს ქვეყნის ეკონომიური მდგომარეობა. ავილოთ ერთი მაგალითი.

მე-18-ე საუკუნის დასასრულს საფრანგეთის მდგომარეობა მოითხოვდა ძველი წყობილების დამხობას და კონსტიტუციონური წესრიგის შემოღებას, რომელიც შეეფერებოდა ახალ ბურჟუაზიულ ეკონომიურ ვითარებას. „იმ დროს ყველაზე უფრო გამოჩენილი და სასარგებლო მოღვაწენი ისინი იყვენ, რომელთაც უკეთ შეეძლოთ ამ საზოგადოებრივ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება. ვთქვათ, ასეთი ადამიანები იყვენ მირაბო, რობესპიერი და ბონაპარტე. რა იქნებოდა, რომ უდროო სიკვდილს მირაბო არ მოეშორებია პოლიტიკური ასპარეზისათვის? კონსტიტუციონური მონარქიის პარტია უფრო ხანგრძლივ შეირჩენდა დიდ ძალა-გავლენას; ამიტომ ის უფრო ენერგიულათ შეებრძოლებოდა რესპუბლიკანელთ. მხოლოთ ეს არავითარ მირაბოს არ შეეძლო ხელი შეეშალა რესპუბლიკანელთა გამარჯვებისთვის. მირაბოს ძალა სავსებით დაფუძნებული იყო ხალხის თანაგრძნობაზე და მისდამი ნდობაზე; ხალხი კი რესპუბლიკისაკენ მიილტვოდა, ვინაიდან სასახლე მას ახელებდა ძველი წყობილების დაჟინებული დაცვით. როცა ხალხი დარწმუნდებოდა, რომ მირაბო არ თანაუგრძნობს მის რესპუბლიკანურ მისწრაფებათ, ის თავის თანაგრძნობას მოაკლებდო თვით მირაბოს და მაშინ დიდებული ორატორი დაჰკარგავდა თითქმის ყოველივე ძალა-გავლენას და

შემდეგში, ალბათ, თვითვე მოძრაობის მსხვერპლი შეიქნებოდა. დაახლოვებით იგივე შეიძლება ითქვას რობესპიერზედაც. წარმოვიდგინოთ, რომ პარტიაში ვერაფერს შესძლებდა მის მაგივრობას, მარა ყოველ შემთხვევაში, ის წარმოადგენდა არა ერთათ-ერთ ძალას. რომ ის, ვთქვათ, 1793 წელს იანვარში მოეკლა: შენობიდან უეცრათ ჩამოვარდნილ აგურს, მის ადგილს, რასაკვირველია, დაიჭერდა ვინმე სხვა, და თუნდაც ეს მასთან შედარებით ყოველმხრივ დაბლა მდგარიყო, ცხოვრება წინ წავიდოდა იმავე მიმდინარეობით, როგორც ეს იყო რობესპიერის დროს. ასე, მაგალითათ, ჟირონდისტები ამ შემთხვევაშიც ვერ ასცდებოდნენ დამარცხებას“. აგრეთვე რობესპიერის პარტიაც, აღრცე თუ გვიან, დაჰკარგავდა ძალაუფლებას, რადგან „ხალხის ის ნაწილი, რომელსაც ეყრდნობოდა ეს პარტია, არ იყო მომზადებული ხანგრძლივი ბატონობისთვის“. აგრეთვე, რომ ბონაპარტეც მოეკლათ, ვთქვათ, არკოლესთან შეტაკებაში, მის მაგივრობას იკისრებდნენ სხვა გენერლები. „ისინი უთუოთ ვერ გამოიჩინდნენ ისეთ ნიქს და ვერც ისე ბრწყინვალეთ გაიმარჯვებდნენ, მარა საფრანგეთის რესპუბლიკა მაინც გამარჯვებული გამოვიდოდა მაშინდელი ომებიდან, რადგან მისი სალდათები სჯობნიდნენ ყველა ვეროპიელ სალდათებს. რაც შეეხება „მე-18-ე ბრიუმერას“ და მის გაფლენას საფრანგეთის შინაურ ცხოვრებაზე, აქაც საერთო მსვლელობა და მოვლენათა დასასრული არსებითად უთუოთ იგივე იქნებოდა, როგორც ეს იყო ნაპოლეონის დროს. რესპუბლიკა, სასიკვდილოთ დაქრილი 9 ტერმიდორს, ნელ-ნელა კვდებოდა. დირექტორიას არ შეეძლო წესიერების აღდგენა, რომელიც ასე სწყუროდა ბურჟუაზიას, უკვე განთავისუფლებულს მაღალ კლასთა ბატონობისგან. წესიერების აღსადგენათ საჭირო იყო

„კარგი ხმალი“, როგორც სიეისი ამბობდა. წინეთ ფიქრობდენ, რომ კეთილ-მყოფელი „ხმლის“ როლს შეასრულებდა გენერალი ჟურდანი, მერე, როცა ის მოკლეს ნოვისთან შეტაკებაში, ლაპარაკი დაიწყეს მოროზე, მაკდონალდზე და ბერნადოტზე. ბონაპარტეზე მხოლოდ შემდეგ აღაპარაკდენ; რომ ის ჟურდანსავით მოეკლათ, მას არც კი მოიგონებდენ და წამოაყენებდენ სხვა რომელიმე „ხმალს“. თავისთავათ იგულისხმება, რომ ადამიანი, რომელიც ცხოვრებამ დიქტატორათ წამოაყენა, თავის მხრევაც უნდა ცდილიყო გზა გაეკვალა ძალა-უფლებისაკენ, ენერგიულათ ჩამოეშორებია და შეუბრალებლათ დაეტუქსა ყველა ისინი, ვინც გზაზე გადაელობებოდა. ბონაპარტეს ჰქონდა რკინის ენერგია და არაფერს ზოგავდა თავის მიზანთა მისაღწევათ. მარა მის გარდაც ბევრი იყო იმ ხანათ ენერგიული, ნიქიერი და პატივმოყვარე ეგოისტი. ადგილი, რომლის დაქერაც მან შესძლო, არ დარჩებოდა თავისუფალი. მოკლეთ გავლენდან პირთ შეუძლიათ თავისი ქუჩისა და ხასიათის განსაკუთრებულ თვისებათა მეოხებით შესცვალონ მოვლენათა ინდივიდუალური სახე და რაჟოდენიმეთ კერძო შედეგი, მარა მათ არ შეუძლიათ შესცვალონ საერთო მიმდინარეობა, რომელიც სხვა ძალთაგან განისაზღვრება“*). ეს ძალაა წარმოება და მაზე აგებული სოციალურ-პოლიტიკური მდგომარეობა.

ამიტომ არის, თვით უდიდებულესი ნიქი კვდება და არ შეუძლია თავის ძალთა გაფურჩქვნა, როცა მას

---

*) Н. Бельтовъ (Г. В. Плехановъ) За двадцать лѣтъ. Къ вопросу о роли личности въ исторіи. 449 — 52 გვ. ხაზგასმული ავტორისაა.

წინ ეღობება საზოგადოება და არსებული სოციალურ-პოლიტიკური მდგომარეობა. მრავალი ორატორი იღუპება და ვერ პოულობს შესაფერ ასპარეზს აბსოლიუტურ სახელმწიფოში.

კერძო პიროვნება, თუნდ გენიოსიც, სავსებით საზოგადოებრივი წრის შვილია.

ნაროდნიკურ—იდეალისტური ანუ „გმირთა“ თეორია მოკლებულია ყოველივე საფუძველს.

დ ა ს კ მ ნ ა .

ჩვენ დავინახეთ, რომ საწარმოვო ძალთა განვითარება და მასზე აღმოცენებული წარმოებისა და გაცვლა-გამოცვლის წესი—აი რა შეადგენს საზოგადოებრივი ცხოვრების საფუძველს, აი სად უნდა ვეძიოთ გასაღები კაცობრიობის განვითარების. ეს ერთათ-ერთი მეცნიერული მეთოდი იმდენათ ნათელია, რომ თვით ოფიციალური მეცნიერება, რომელიც გაბატონებული საზოგადოების იარაღია, ნებით თუ უნებლიეთ მას ასაბუთებს, თუმცა თეორიულათ მას ებრძვის და „ცალ-მხრივობას“ უკიჟინებს. ასეთია, მაგ., რუსეთის გამოჩენილი ისტორიკოსი ვიპერი. და რაც დრო გავა, ეს მოძღვრება უფრო და უფრო მეტ მიმდევართ მოიპოვებს და მთელ ისტორიულ-სოციალოგიურ მეცნიერებაში გაბატონდება მსგავსათ იმისა, როგორც დარვინიზმი ბუნების-მეტყველებაში გამეფდა. ასეთია ბედი ყოველივე გენიალური აღმოჩენისა!

ამ მოძღვრებას ეწოდება ისტორიული მატერიალიზმი ანუ მატერიალისტური ახსნა ისტორიისა: ადამიანთა ისტორიას ამოძრავებს არა სული, არა იდეა ანუ აზრი, არამედ წარმოება და მატერიალური ურთი-ერთობა.

ის სხვანაირათ დიალექტიური მატერიალიზმია: მარქს-ენგელსის კვლევა-ძიების მეთოდი იყო მატერიალისტური დიალექტიკა.

მას ეწოდება მარქსიზმი: მისი უმთავრესი შემომკმედი იყო კარლ მარქსი.

ამ თვალთა-ხედვით მარქს-ენგელსმა მეცნიერულათ დაასაბუთეს მუშათა კლასის საბოლოო მიზანი—სოციალიზმი და ნათელ ყვეს მისი ისტორიული აუცილებლობა. ამიტომ ეს მოძღვრება მეცნიერული სოციალიზმია და ის მუშათა განთავისუფლების იარაღია.

დ ა მ ა ტ ე ბ ა .

დიალექტიკა.

მარქსისტული კვლევა-ძიების მეთოდია დიალექტიკა. ვისაც სურს სრული და ნათელი წარმოდგენა იქონიოს ამ მოძღვრებაზე, ის ამ მეთოდსაც უნდა გაეცნოს.

რას ნიშნავს დიალექტიკა?

ჯერ კიდევ ძველი საბერძნეთის ფილოსოფოსი ჰერაკლიტი ამბობდა, რომ საგანი არსებობს და იმავე დროს არ არსებობს, ვინაიდან მუდმივ ცვლილებას განიცდის. ჰერაკლიტმა მოსვენება და ერთ-იგივეობა ყოველნაირი საგნიდან განდევნა და მოუსვენრობა და ცვალებადობა გააბატონა.

ამ მოძღვრებას განთქმული გერმანელი ფილოსოფოსი ჰეგელი დაეყრდნო და მისი მეოხებით გააშუქა ბუნებისა და კაცობრიობის წარმოშობა-განვითარება. ჰეგელის აზრით თავდაპირველათ და ქვეყნისაგან დამოუკიდებლათ სადღაც არსებობდა აბსოლიუტური იდეა ანუ საყოველთაო მსოფლიო სული. ეს ტეზისია. ის ვითარდება, თავის თავს შორდება და ბუნებათ იქცევა. ეს ანტიტეზია ანუ უარყოფაა. ბუნებაში აბსოლიუტური იდეა კვლავ ვითარდება, ადამიანის სახით ცნობიერდება და ფილოსოფიაში, და განსაკუთრებით ჰეგელის ფილოსოფიაში, ხელ-ახლა უბრუნდება თავის თავს. ეს სინტეზია ანუ უარყოფის უარყოფაა. მოკლეთ, ბუნება და ადამიანთა ისტორია მუდმივ პროცესს წარმოადგენენ: ერთი მოვლენა ვითარდება და ისპობა და მის ადგილს იკვრის ახალი, რომ შემდეგში თვითონაც მოისპოს და ასე დაუსრულებლივ. ეს დიალექტიური პროცესია.

ჰეგელის დიალექტიკა სუსტი გამოდგა კაცობრიო-

ბის განვითარების ახსნის საქმეში და ეს იმიტომ, რომ ის „თავდაპყირა დგას; საჭიროა მისი გადმობრუნება, რომ ზისტიურ სამოსელში გონიერი გული აღმოაჩინონ“ *). აუცილებელი შეიქნა დიალექტიკის მატერიალისტურ საფუძველზე აგება: ეს მარქს-ენგელსის საქმეა.

აქ იბადება კითხვა: რა არის იდეალიზმი? რა არის მატერიალიზმი?

„ფილოსოფოსები ორ დიდ ბანაკათ გაიყვენ... იდეალისტურ ბანაკს შეადგენდენ ისინი, რომელნიც ამტკიცებდენ, რომ სული არსებობდა ბუნების წინეთ და რომელნიც, მაშასადამე, ცნობდენ ქვეყნის გაჩენას ამათუ იმ სახით; ფილოსოფოსების, მაგ., ჰეგელის აზრით, ქვეყნის გაჩენა დებულობს კიდევ უფრო სულელურ და დაბნეულ ხასიათს, ვინემ კეთილ-მორწმუნე ქრისტიანთა შეხედულებით. ისინი კი, რომელნიც ძირითად დასაწყისათ რაცხდენ ბუნებას, შეუერთდენ მატერიალიზმის სხვა და სხვა სკოლებს. არავითარ სხვა რამეს არ გამოხატვენ ეს პირვანდელი აზრით აღებული სიტყვები: იდეალიზმი და მატერიალიზმი“ **). მოკლეთ, იდეალიზმის საფუძველია იდეა, სული და ან ღვთაება; მატერიალიზმის კი—ბუნება, გარეშე ქვეყანა და მისი შედგენილობა ანუ სხვა და სხვა მატერიალური საგნები. იდეალისტების აზრით არსებული ქვეყანა გამოხატულებაა საყოველთაო მსოფლიო სულის, იდეის, ღვთაების. მატერიალისტების შეხედულებით, პირიქით, იდეა თვით ადამიანთა თავში გარეშე ბუნებისა ანუ მატერიის გამოკრთობაა. შევჩერდეთ მატერიალიზმზე.

*) კ. მარქსი. წინასიტყვაობა „კაპიტალი“ I ტომის მეორე გამოცემისა.

***) ფრ. ენგელსი. Людвигъ Фейербахъ, 41 გვ.

რა არის მატერია?

ყოველნაირი საგანი მატერიაა. დედა-მიწა და ჰაერი, ქვა და ლითონი, მცენარე და ცხოველი და მათ შორის ადამიანი — ეს ყველაფერი მატერიაა. რით აიხსნება სხვა და სხვა საგანთა შორის გარჩევა? რატომ ერთმა საგანმა ცხოველის სახე მიიღო, მეორემ ადამიანის? რატომ ერთი საგანი არა-ორგანიულია, მაგ. ქვა, მეორე კი ორგანიული, როგორც არის მცენარე? რატომ ერთი არსება თავისით მოძრაობს, მეორე კი ერთ ადგილზეა მიჯაჭვული?

ამის ერთათ-ერთი მიზეზია საგნისა, ნივთისა, ანუ მატერიის შედგენილობა. ყველა საგანი სხვა და სხვა ქიმიური ელემენტებისაგან შედგება. დაანაწილეთ ქიმიურათ, მაგ., წყალი და წყალმბადსა და მკაეზბადს მიიღებთ. იმისდა მიხედვით, თუ რანაირია ეს შემადგენელი ელემენტები და რამდენი ნაწილი სხვა და სხვა ქიმიური ელემენტებისა შედის საგანში, ის ერთსა ან მეორე სახეს ღებულობს. ყოველი ცოცხალი არსება და მათ შორის ადამიანი უჯრედებისაგან შესდგება, თვით უჯრედი კი სხვა და სხვა ქიმიური ელემენტების შეერთებაა. მოკლეთ, ქიმიური შედგენილობა ფიზიკური არსების საფუძველია.

ორგანიული არსება მოძრაობს და ეს იმიტომ, რომ „მატერია უმოძრაოთ ისევე წარმოუდგენელია, როგორც მოძრაობა უმატერიოთ“ *). სულიერი არსება აზროვნობს ანუ მას სული აქვს და ეს იმიტომ, რომ აზროვნობა ანუ სულიერი ცხოვრება თვისებაა მატერიისა: განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე მატერია შეგნებას იძენს ანუ ცნობიერდება. სული შედგება მატერიისა. ცნობი-

*) ფრ. ენგელსი. Анти-Дюрингъ, 65 გვ.

ლია, რომ წავეხსნა და კიანკველებს თავიანთი საზოგადოება აქეთ და ერთათ მოქმედებენ. ძალი გრძობს, როცა მას პატრონი უწყობა. ფრინველი ხედავს, როცა მას მონადირე თოფს უმიზნებს. მგლები ზამთრობით, როცა საკმელის შონა ძნელდება, ერთდებიან, ხროვას ადგენენ და საერთო ძალ-ღონით ცდილობენ თავი გამოიკვებონ და გაიზამთრონ. მოკლეთ, ისინი სულიერ ცხოვრებას ეწევიან. ადამიანი ამ სულიერ არსებათა გვირგვინს შეადგენს: ის უმაღლესი არსებაა და მისი სულიერი ცხოვრება უფრო განვითარებული და რთულია. მოკლეთ, „არა სული ქმნის მატერიას, არამედ თვით სული წარმოადგენს მატერიის უმაღლეს ქმნილებას“ *). ადამიანის ფიზიოლოგიური შედგენილობა დასაბამია მისი ფსიხოლოგიის, მისი ფსიხიური მოქმედება-მდგომარეობის.

ჩვენ დავინახეთ, ბუნება პირვანდელია, ადამიანი კი მისი ქმნილება; გარეშე ქვეყანა განვითარების სათავეა, ადამიანი მხოლოდ შედეგი. მას შემდეგ კი, რაც წარმოიშვა ადამიანი, როგორც ეს ჩარლზ დარვინმა მეცნიერულათ დაასაბუთა, ის ბუნებისა და ადამიანთა საზოგადოების შესწავლას შეუდგა. რა გზით სწარმოებს ეს შესწავლა? რა ნაირია ადამიანთა აზროვნობა-შემეცნების პროცესი?

გარეშე ბუნება და საზოგადოებრივი ცხოვრება გავლენას ახდენენ ადამიანზე და მასში ათასნაირ შთაბეჭდილებებს იწვევენ. ეს შთაბეჭდილებანი „იხატებიან მის თავში, მასში გამოკრთებიან გრძობათა, აზრთა, მიდრეკილებათა და ნების მოძრაობათა სახით“ **). თავი,

*) ფრ. ენგელსი. Анти-Дюрингъ, 65 გვ.

***) იქვე, 49 გვ.

უკეთ ტვინი—აი ცენტრი სულიერი მოქმედებისა. შემეცნება ანუ აზროვნობა ამ ორ მატერიალურ საგანს მოითხოვს: ერთი მხრივ გარეშე ქვეყანას და მეორე მხრივ — ტვინს. მოსპეთ ერთ-ერთი და აზროვნობა შეწყდება, ჩამოაცალეთ ერთი მათგანი და შემეცნება შეუძლებელი გახდება. ადამიანთა სხვა და სხვა წარმოდგენები და ცნებები—ეს სურათია ნამდვილი საგნების, ეს გამოხატულება ანუ სარკეა არსებული ქვეყნისა. ასეთია მარქს-ენგელსის მატერიალიზმი.

ეს ჰეგელის იდეალიზმის უარყოფაა. „ჰეგელისათვის აზროვნობის პროცესი, რომელსაც ის იდეის სახელით დამოუკიდებელ არსებათ აქცევს, შემომქმედია ნამდვილი ქვეყნის, რომელიც მხოლოდ მისი გარეშე გამოცხადებაა. ჩემის აზრით კი—ამბობს კ. მარქსი—პირიქით, თვით იდეალური შეადგენს სხვა რამეს კი არა, მატერიალურის გადატანას და გადაკეთებას ადამიანის თავში“ *).

ამით მარქს-ენგელსი საერთოდ მე-18-ე საუკუნის მატერიალისტებს იმეორებდენ. მარა უკანასკნელნი მეტაფიზიკურათ მსჯელობდენ. რა არის მეტაფიზიკური?

ის წარმოსდგება სიტყვისაგან მეტაფიზიკა, რაიცა ნიშნავს მოძღვრებას აბსოლიუტურზე, მუდმივზე ანუ უცვლელზე. მეტაფიზიკა იკვლევს იმას, რაც დამოუკიდებელია ღროსა და მანძილისაგან. აქედან მეტაფიზიკურია ისეთი მსჯელობა, როცა ადამიანს საგანი ან მოვლენა წარმოდგენილი აქვს არა მოძრაობაში, არამედ უცვლელათ, გაქვავებულათ. „მეტაფიზიკის თვალში საგნები და მათი ტვინში გამოკრთომები—ცნებები წარ-

*) კ. მარქსი. „კაპიტალის“ I ტომის მეორე გამოცემის წინასიტყვაობა.

მოადგენენ განცალკევებულ, მტკიცე, უმოძრაო და კვლევადიების სამუდამოთ მოცემულ საგნებს. ის აზროვნობს პირდაპირი წინააღმდეგობით: კი—კი, არა—არა, რაც მის გარეშეა, ის ბოროტისგანაა. მისთვის საგანი არსებობს ან არ არსებობს: შეუძლებელია რომ საგანი იყოს ის, რაც არის და ამავე დროს ის სხვა რამეს წარმოადგენდეს. დადებითი და უარყოფითი გადაქრით უარყოფენ ერთი მეორეს; აგრეთვე მიზეზი და შედეგი ერთი მეორესთან მუდმივ წინააღმდეგობაში არიან“ *).

ჩვენ ვხედავთ, საგანი იცვლება, მატერია მოძრაობს. „მოძრაობა მატერიის არსებობის ფორმაა“**) მოძრაობა კი წინააღმდეგობაა. ეს მეტაფიზიკის უარყოფაა.

მარათლაც ყოველდღიურ ცხოვრებაში ჩვენ ვიციით და შეგვიძლია გადაქრით ვთქვათ, არსებობს ეს ცხოველი თუ არა, მარა სწორე განხილვის დროს ჩვენ დავინახავთ, რომ ხანდახან ეს ძლიერ დაბნეული საკითხია, რაც კარგათ იციან იურისტებმა, რომელნიც ამათ იმტვრევდენ თავს, რომ აღმოეჩინათ ის რაციონალური საზღვარი, რომლის იქითაც დედის მუცელში ბავშვის მოსპობა მკვლელობათ იქცევა, ყოველი ორგანიული არსება ერთსა და იმავე დროს იგივეა და თან სხვა არის; ყოველ წუთში ის ინელებს გარედან მოტანილ საგნებს, სხვებს კი თავიდან იშორებს; ყოველ წუთში მისი სხეულის ზოგიერთი უჯრედები კვდებიან და ახლები ჩნდებიან; ადრე თუ გვიან ამ სხეულის მთელი შედგენილობა სავსებით ახლდება და ის იცვლება მატერიის ახალი ატომებით, ასე რომ ყოველი ორგანიული არსება ერთსა და იმავე დროს იგივეა და თან სხვა არის. თან სწორე:

*) ფრ. ენკელსი. Анти-Дюрингъ, 8 გვ.

**) იქვე, 64 გვ.

განხილვის დროს ჩვენ დავინახავთ, რომ წინააღმდეგობის ორივე პოლიუსი, როგორც დადებითი, ისე უარყოფითი, ერთი მეორისაგან განუყრელი და თან მოწინააღმდეგეა და მიუხედავად თავისი წინააღმდეგობისა ერთი მეორეთ იქცევა; აგრეთვე მიზეზი და შედეგი ცნებებია, რომელთაც მნიშვნელობა აქვთ მხოლოდ კერძო შემთხვევაში; მარა როცა ამ კერძო შემთხვევას ჩვენ გავარჩევთ, როგორც მთელ მსოფლიოსთან დაკავშირებულ რამეს, მაშინ ჩვენ დავინახავთ, რომ ეს ცნებები ერთდებიან, ისპობიან მსოფლიო ურთიერთობის სურათში, სადაც მიზეზები და შედეგები გამუდმებით ერთი მეორის ადგილს იცვლიან, ასე რომ ის, რაც ახლა ან აქ შედეგია, მეორე ადგილზე ან სხვა დროს მიზეზი იყო და პირიქით“ *).

ამაზე დიალექტიკა აშენდა. ის იკვლევს „ნივთებსა და მათ გამოხატულებათ—ცნებებს მათ ურთიერთ-დამოკიდებულებაში, მათ დაკავშირებაში, მათ მოძრაობაში, მათ წარმოშობასა და მოსპობაში“. **).

რა ნაირია ეს დიალექტიური პროცესი?

„ავიღოთ, მაგ., ქერის მარცვალი. ასეთ მილიარდ მარცვლებს ფქვავენ, ხარშვენ, ლუდს ამზადებენ (ან პურს აცხობენ. ნ. რ.) და შემდეგ ხმარობენ. მარა თუ ერთი ასეთი მარცვალი ნორმალურ პირობებს იპოვის, თუ ის ხელ-შემწყობ ნიადაგზე დაეცემა, ის სითბოსა და სიღბოს გავლენით შეიცვლება და ზრდას დაიწყებს; მარცვალი, როგორც ასეთი, ისპობა, ის თავის თავს უარყოფს და მის ნაცვლათ ჩნდება მისგან წარმოშობილი მცენარე—ეს უარყოფაა მარცვლისა. როგორია ამ მცენარის ნორმა-

*) ფრ. ენგელსი. Анти-Дюрингъ 9—10 გვ.

***) იქვე, 10 გვ.

ლური მსვლელობა. ის იზრდება, ჰყვავის, ნაყოფს იძლევა და დასასრულ კვლავ ქერის მარცვლებს წარმოშობს; როცა უკანასკნელნი დამწიფდებიან, ღერი კვდება და უარიყოფა. ეს უარყოფა უარყოფისა შედეგათ გვაძლევს ქერის პირვანდელ მარცვალს, მარა ნაცვლათ ერთისა ათს, ოცს და აცდაათს“ *).

ამავე კანონს ემორჩილება სხვა და სხვა სულდგმულთა ცხოვრება. ავიღოთ პეპელა. ის ჩნდება კვერცხიდან, თანდათან იცვლება, მწიფდება სქესობრივით და კვერცხებს სდებს, თვით ის კი ისპობა. აქ პირვანდელი კვერცხია ტეზისი, პეპელა—უარყოფაა, ახალი კვერცხები კი უარყოფის უარყოფაა. ავიღოთ ადამიანი. ის იბადება ღედის მუცლიდან, იზრდება, შემდეგ სქესობრივით უკავშირდება მეორე სქესის წარმომადგენელს და ამის მეოხებით მდებარობითი სქესი შეიღებს შობს. ადამიანი ბერდება და კვდება, მის საქმეს კი შთამომავლობა განაგრძობს.

ღიალექტიურია კაცობრიობის განვითარებაც. თავდაპირველათ ყველგან მიწის საერთო მფლობელობა მეფობდა. ამ ნიადაგზე პირველყოფილმა ადამიანებმა საწარმოვო ძალები განავითარეს და მიწის დამუშავებას შეუდგნენ. აქ კი გამოჩნდა, რომ მიწის საერთო მფლობელობა ცხოვრების წინმსვლელობას აფერხებს. ის მოისპო და კერძო საკუთრება დაწესდა. „მარა მიწათ-მოქმედების განვითარების უმაღლეს საფეხურზე, რომელიც ადგილ-მამულის კერძო საკუთრებამ გამოიწვია, უკანასკნელი თავის მხრივ აფერხებს წარმოებას, როგორც ამ ეამათ ხდება როგორც წვრილ, ისე მსხვილ მიწათ-მფლობელობაში. აუცილებლათ იბადება მოთხოვნილება მისი

*) ფრ. ენგელსი. ANTI-ДЮРИНГЪ, 9—10 გვ.

უარყოფისა, მისი საზოგადოებრივ საკუთრებათ გადაქცევისა“. *)).

ეს ამზადებს კერძო საკუთრებისა და ამ ნიადაგზე აგებული კაპიტალისტური მეურნეობის დამხობას და ყოველნაირ საწარმოვო საშვალეებათა და მათ შორის ადგილ-მამულის საზოგადოების ხელში გადასვლას. ეს სოციალიზმია. აქ პირველყოფილი კომუნისმია ტეზისი. კერძო საკუთრება ანტიტეზი ანუ უარყოფა, სოციალიზმი—სინტეზი ანუ უარყოფა უარყოფისა.

დიალექტიურია თვითაზროვნობის პროცესიც. საბერძნეთის პირვანდელი ფილოსოფია პრიმიტიული, ბუნებრივი მატერიალიზმი იყო. პროგორც ასეთს, მას არ შეეძლო გამოეკვლია აზროვნობის დამოკიდებულება მატერიასთან. ამ კითხვის გარკვევის საჭიროებამ გამოიწვია მოძღვრება სულზე, რომელიც სხეულს შორდება, შემდეგ რწმენა სულის უკვდავებაზე, დასასრულ მონოტეიზმი. ძველი მატერიალიზმი აქ რივათ იდეალიზმმა უარყო“.**). ეს იდეალიზმი კი თავის მხრივ საფრანგეთის მე-18-ე საუკუნის მატერიალიზმმა უარყო. ეს უარყოფაა უარყოფისა.

ამიერიდან ფილოსოფიის განვითარებაში ახალი ხანა იწყება. მე-18-ე საუკუნის მატერიალიზმი უძლური გამოდგა ცხოვრების მსვლელობის ახსნაში. ის იდეალისტურმა ფილოსოფიამ ჰეგელის მეთაურობით უარყო. მარა ჰეგელის ფილოსოფია „თავდაყირა დგას“. და აი ჰეგელის იდეალიზმი მარქს-ენგელსმა უარყვეს, მათ დიალექტიკა მატერიალიზმს დაუკავშირეს და ამის მეოხებით კაცობრიობის ისტორია ნათელყვეს. აქ მე-18-ე საუკუნე-

*) ფრ. ენკელსი. Анти-Дюрингъ, 9—10 გვ.

***) იქვე, 181 გვ.

ნის მატერიალიზშია ტეზისი, ჰეგელის იდეალიზში — უარყოფა, მარქს-ენგელსის დიალექტიური მატერიალიზში — უარყოფა უარყოფისა.

მოკლეთ, პუნებისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების ყოველივე მოვლენა ვითარდება დიალექტიურათ და „იმ ძალთა მოქმედებით, რომელნიც შეადგენენ მისი არსებობის პირობებს, ადრე თუ გვიან, მარა აუცილებლათ, ის თავის წინააღმდეგობათ იქცევა“.

რა ნაირია ეს ჯადაქცევა ანუ ერთი მდგომარეობის მეორით შეცვლა? პირველათ რაოდენობა თვისებათ იქცევა.

რით აიხსნება, — მაგ., ფერთა სხვადასხვაობა? რატომ ერთ საგანს წითელი ფერი აქვს, მეორეს იისა ან თეთრი. ფიზიკა გვასწავლის, რომ ამის ერთათ ერთი მიზეზია ეთერის ნაწილთა ქანაობის რაოდენობა. როცა ეს ნაწილები ერთ წამში 392 მილიარდჯერ ქანაობენ, — წითელ ფერს ვლბულობთ; როცა 505 მილიარდჯერ, — ყვითელ ფერს, როცა 565 მილიარდჯერ — მწვანეს, 750 მილიარდჯერ — იის ფერს. ამით აიხსნება ყველა შვიდივე ფერის სხვა და სხვაობა. რაოდენობითი განსხვავება თვისებითი განსხვავებათ იქცევა.

ასეთივეა საზოგადოებრივი განვითარება. რით განირჩევა ერთი მეორისაგან თავდაპირველათ ამქრული და კაპიტალისტური წარმოება? მხოლოდ მუშათა რაოდენობით. ამქრულ წყობილებაში ოსტატი ორ-სამ კაცს — ქარგალსა და შეგირდს ამუშავებდა, მარა აი, წარმოებას ვაჭარი დაეპატრონა, მან ერთ კერქვეშ მრავალი მუშა — ასე 10—20 კაცი, შეჰყარა და მათ შორის შრომა განაწილა. ეს კაპიტალისტური წარმოებაა. ამქარში ოსტატი თვითონაც საქმობს: უამისოთ მას შიმშილისაგან სიკვდილი მოეღის. კაპიტალისტურ წარმოებაში ვაჭარ-

კაპიტალისტს შრომა აღარ სჭირია: ზედმეტი ღირებულება, რომელსაც ის ისაკუთრებს 10—20 მუშის ნაშრომისაგან, სავსებით საკმარისია ვაქრის გამოსაკვებათ და წარმოების გასაფართოებლათ. მუშა ისეთივეა, როგორც ამქრულ წყობილებაში, ახალია მათი **რაოდენობა**, ეს კი ახალ ვითარებას ამყარებს, ახალ თვისებათ იქცევა: ამქრული წყობილება ისპობა და კაპიტალისტური მყარდება.

ეს ახალი წარმოება კაპიტალს მოითხოვს: უამისოთ შეუძლებელია მუშათა დაქირავება და საწარმოვო საქმის დაწყება: რამდენათ დიდი უნდა იყოს კაპიტალი? ეს სხვა და სხვა ქვეყანაში, სხვა და სხვა დროსა და წარმოებაში—სხვანაირია. ყოველ შემთხვევაში კაპიტალისტს უნდა ჰქონდეს იმდენი საშუალება, რომ მას შეეძლოს მთელი თავისი დრო მხოლოდ წარმოების ხელმძღვანელობას მოანდომოს, მუშაობა კი არ დასჭირდეს. თავდაპირველათ ვეროპაში კ. მარქსის აზრით კაპიტალისტური წარმოების დასაწყებათ საჭირო იყო იმდენი კაპიტალი, რომ რვა მუშა დაექირავებინათ. ვთქვათ, ოსტატს აქვს ფული მხოლოდ შვიდი მუშის დასაქირავებლათ. ეს კაპიტალი არაა, ვინაიდან შეუძლებელია ამით კაპიტალისტური წარმოების დაწყება და მუშათა შრომით გამდიდრება. ვაქარმა ფართო აღებ-მიცემობით და უმთავრესათ ახალი ქვეყნების გაყვლეფით შეაგროვა იმდენი ფული, რომ მან შესძლო რვა მუშის დაქირავება, მათი ერთ ფაბრიკა-ქარხანაში თავმოყრა და მათი ამუშავება. ვაქრის ფული კაპიტალი შეიქნა, რაოდენობა თვისებათ გადაიქცა.

ყოველგან გაბატონებული კლასი მთელ საზოგადოებას ყვლეფს. თავდაპირველათ ამას ვერ ამჩნევს საზოგადოება და ის ქედს იხრის მყვლეფელთა წინაშე. მარა

აი რამოდენიმე კაცმა თავისი მდგომარეობა შეიგნო და არსებულ წყობილებას ომი გამოუცხადა. ის სუსტია ცვლილება მოახდინოს და ნაცვლათ ჩაგვრისა სამართლიანობისა და ბედნიერების სამეფო ააგოს. რაც დრო და ხანი გადის, შეგნება ხალხის ფართო წრეებში გადადის და დასასრულ მთელი ხალხი მხედრდება და საერთო შეტაკება ანუ რევოლიუცია იწყება. ის რაც ორიოდე კაცმა ვერ შესძლო, მთელი ხალხი ასრულებს: ძველ წყობილებას სპობს და ახალს თავის გემოზე აშენებს. კერძო პიროვნება სუსტია და ამიტომ მო'შიში. ხალხის ფართო მასა ძლიერია და ამიტომ დევ-გმირი: მისი საბოლოოთ დატუქსვა შეუძლებელი საქმეა. რაოდენობა თვისებათ იქცევა.

მართლაც, წარმოვიდგინოთ ორი შემთხვევა: ოც კაცს აგურის გადაზიდვა ცალ-ცალკე მიანდევს. მეორე შემთხვევაში ეს ოცი კაცი ერთი მეორეს დაუკავშირეს, ჩამწკრივეს და ერთი კაცის ხელიდან მეორის ხელში აგურის გადაცემა მიანდევს. თქვენ დაინახავთ, რომ მეორე შემთხვევაში შრომა უფრო ნაყოფიერი გამოდგა. ოცი კაცისაგან შემდგარი „ნაადი“ მეტს გააკეთებს, ვინემ ერთი კაცი ოცი დღის განმავლობაში. ხალხში, მასაში კერძო პიროვნება ახალ ხასიათს ღებულობს.

მასის ძალა—აი ის იარაღი, რომლითაც შესძლეს ეგვიპტის დესპოტებმა უზარმაზარი პირამიდებისა და ტაძრების აგება.

ავიღოთ ორი სახელმწიფო, მაგ. რუსეთი და სერბია. პირველში 150 მილიონი მცხოვრებია, მეორეში 3 მილიონი. რომ ორივე სახელმწიფო თანასწორ პირობებში წარმოვიდგინოთ, რუსეთის მთავრობა არა მხოლოდ 50-ჯერ, არამედ ბევრით უფრო ძლიერი იქნება, ვინემ სერბიის მთავრობა. ამიტომ არის ასეთი უზარმა-

ზარ სახელმწიფოს მცხოვრებთა შეკავშირება და ერთად დარაზმვა ბევრით უფრო ძნელი საქმეა, ვინემ პაწია სერბიის ან პორტუგალიის. უკანასკნელ ქვეყნებში საკმარისია ერთ მთავარ ადგილას ბნელი ძალები დაიმორჩილო რომ მთელი ქვეყანა ხელთ იგდო და ის ახალ კალაპოტში ჩაადგო. სულ სხვაარუსეთი, ჩინეთი და ასეთი სახელმწიფო. ბნელეთის მსახურნი, ერთ ადგილას დამარცხებულნი, მეორე ადგილას კვლავ ძალას იკრებენ და პროგრესისტებს უმკლავდებიან; მთავრობა, ერთ ადგილას დასუსტებული, ძლიერია მეორე პროვინციაში და ეს უადვლებს მას სიცოცხლის შერჩენას და ხალხის დამორჩილებას. რაოდენობა თვისებათ იქცევა.

მეორე მხრივ, პირიქით, თვისება რაოდენობათ იქცევა. ცნობილია, მანუფაქტურულმა წარმოებამ ფართოთ განავითარა შრომის განაწილება. ქინძისთავი, რომელსაც წინეთ ერთი მუშა ამზადებდა, აქ რამოდენიმე ათის, ხშირათ ასი მუშის ხელში გაივლის. თვითეულ მუშას მონდობილი აქვს ქინძისთავის უმნიშვნელო ნაწილის დამზადება. ამ გზით ის ხელოვნდება თავის საქმეში, ასე შრომა ნაყოფიერდება და „შესაძლებელი ხდება მრავალი ქინძისთავის დამზადება იმ დროს განმავლობაში, რომელიც წინეთ საკირო იყო ერთი ქინძისთავის თავის მოსაქრელათ ან წასაქნელათ.“ *)

საფრანგეთის დიდი რევოლიუციის წინააღმდეგ რეაქციონური ევროპა ამხედრდა. სახელმწიფოებმა კავშირი შეჰკრეს და საფრანგეთს ომი გამოუცხადეს. რეაქციონური კოალიციის მრავალ-რიცხოვანი ჯარი დაქირავებული ხალხი იყო და სხვისი საქმისთვის და ამიტომ გულგრილათ იბრძოდა. მის წინააღმდეგ რევოლიუციონურმა

*) ე. ზარქსი. Капиталъ Т. I, 297 გვ.

საფრანგეთმა თვით ხალხი—თავისუფალი მოქალაქენი გამოიყვანა. ფრანგი მოქალაქე თავისი საქმისთვის—თავისუფლებისთვის იბრძოდა. და აი თავისუფლებამ დესპოტია დაიმორჩილა, ფრანგმა მოქალაქემ მონა—დაქირავებული სალდათი დატუქსა. იღვით გატაცებული ხალხი უფრო მრავალ-რიცხოვან მტერს ამარცხებს. თვისება რაოდენობათ იქცევა.

გარდაქმნა, რაოდენობის თვისებათ გადაქცევა და პირიქით,—ეს რევოლუციის ხანაა. ცხოვრების თანდათან ანუ ევოლიუციონური განვითარება უცებ ჩერდება და წინანდელი მდგომარეობა ძირბუდიანათ იცვლება. ეს ნახტომია. ევოლიუცია რევოლუციას ამზადებს.

წყალი სიცივის გავლენით მაგრდება და როცა სითბო სავსებით მოისპო, ის უცებ იყინება და წყლის ნაცვლათ ყინვას ვლებულობთ. ეს ნახტომია.

ბავშვი ისახება და იზრდება დედის მუცელში, ცხრა თვის განმავლობაში ის იქ ზრდას ამთავრებს, დედის მუცელი მას ველარ იტევს და ბავშვიც იბადება. ძველი მდგომარეობა უცებ ისპობა და ახალი მკვიდრდება.

მე-18-ე საუკუნეში საფრანგეთის „განმანათლებლებმა“ გაილაშქრეს: აბსოლიუტური მონარქიის წინააღმდეგ. როცა მათი იდეები ხალხის ფართო მასას მოედვა, უკანასკნელი ამხედრდა, მონარქია დაამხო და რესპუბლიკა დააფუძნა. ეს რევოლუციაა.

ჩინეთში რევოლუციონერები ხანგრძლივ აგიტაციას ეწეოდნენ და ხალხს „მანჯურთა“ დესპოტიის დამხობისაკენ უხმობდნენ. როცა ხალხი საკმაოდ მომზადდა, ის აჯანყდა და დესპოტია დასცა და თავისუფლება გამოაცხადა.

ასეთია ბუნებისა და ცხოვრების განვითარების კანონი და ამას აღნიშნავს დიალექტიკა.

ამბობენ: დიალექტიკა ხომ ლოღიკის უარყოფაა და როგორც ასეთი ის ყალბია და თვით უარსაყოფი. მართალია ეს?

„ბუნების ყველა მოვლენათა საფუძველია მატერიალის მოძრაობა, მოძრაობა წინააღმდეგობაა. ამაზე დიალექტიურათ უნდა ვიმსჯელოთ“ *)), ანუ ფორმულით: კი — არა და არა — კი. საგანი არსებობს და თან არ არსებობს, ვინაიდან ის მუდმივ ცვლილებას განიცდის, მაგ., ადამიანის სხეულის ზოგიერთი უჯრედები ისპობიან და ნაცვლათ ახალი ჩნდებიან. ადამიანი იგივეა და თან არა იგივე, ვინაიდან ახალი უჯრედებისაგან შესდგება. ადამიანი იზრდება და ამით მას სიკვდილი უახლოვდება. ცხოვრება სიკვდილს წარმოშობს. მარა სანამ ადამიანი არ მოსპობილა, მას აქვს თავისი განსაკუთრებული თვისებანი და როცა გვეკითხებიან, ამა და ამ დროში არსებობს ადამიანი თუ არა, ჩვენ შეუყოყმანებლათ ვუპასუხებთ: კი, ის არსებობს. „თუ ჩვენ პლანეტაზე მიგვითითებენ და შეგვეკითხებიან, არსებობს ეს პლანეტა თუ არა, ჩვენ შეუდრეკელათ ვუპასუხებთ: კი. თუ ჩვენ შეგვეკითხებიან, არსებობენ თუ არა კუდიანები, ჩვენ აგრეთვე გადაქრით ვუპასუხებთ: არა“**).

გამოდის, ყოველივე საგანს ორი მხარე აქვს: ერთი მხრივ ის ვითარდება ანუ იცვლება. ეს დიალექტიკის სამფლობელოა. მეორე მხრივ ჩვენ შეგვიძლია საგანი ერთ მდგომარეობაში გაქვავებულათ ანუ უცვლელათ წარმოვიდგინოთ თავისი განსაკუთრებული თვისებებით. ეს ლოღიკის სამეფოა და ამ შემთხვევაში ლოღიკური კა-

*) Г. Плехановъ. Предисловіе къ „Людвигу Фейербаху“ ფრ. ენგელსისა. 16 გვ.

**) იქვე, 17 გვ.

ნონების თანახმად უნდა ვიმსჯელოთ ანუ ფორმულით: კი ან არა მარა უკანასკნელ შემთხვევაშიც ხშირათ ძალიან ძნელია გადაჭრილი პასუხის მიცემა. როცა საგანი მხოლოდ ჩნდება, მაშინ „ხანდახან სრული უფლებით შეეყოყმანდებით პასუხის მიცემის დროს“. მაგ., როცა აღამიანს თავიდან თმა სცივია, მარა მელოტი ჯერ არ გამხდარა; როცა წვერი ამოსვლას იწყებს, მარა ის ჯერ კიდევ შეუმჩნეველია, ასეთ შემთხვევებში შეუძლებელია გადაჭრილი პასუხის მიცემა შეკითხვაზე: არსებობს საგანი თუ არა?

მოკლეთ, დიალექტიკა ლოდიკის შესწორებაა, ლოდიკა დიალექტიკის დამატებაა. ამ გზით ნიადაგი ეცლება აბსოლიუტურ აზროვნობას. განყენებული აბსოლიუტური კემმარტება არ არსებობს, ის მხოლოდ კონკრეტიულია. ეს ნიშნავს საგნისა და მოვლენის ყველა პირობათა შესწავლას, მისი დადებითი და უარყოფითი მხარეების აწონ-დაწონას, მისი განვითარების გათვალისწინებას და მხოლოდ ამის შემდეგ გარკვეული აზრის შედგენას. ნ. გ. ჩერნიშევსკი ამას ასე განმარტავს: „მაგალითად: სიკეთეა თუ ბოროტება წვიმა. ეს განყენებული კითხვაა; გარკვეულათ ამაზე პასუხის მიცემა არ შეიძლება; ხანდისხან წვიმას სარგებლობა მოაქვს, ზოგჯერ კი, თუმცა უფრო იშვიათათ, ზარალი; უნდა ვიკითხოთ გარკვეულათ: მას შემდეგ, რაც დამთავრდა პურის დათესვა, ხუთი საათის განმავლობაში ძლიერ წვიმდა, — სასარგებლო იყო თუ არა ეს პურისთვის? მხოლოდ აქ ნათელია პასუხი და მას აზრი აქვს: ასეთი წვიმა ძლიერ სასარგებლო იყო. მარა იმავე ზაფხულში, როცა პურის მკის დრო დადგა, მთელი კვირის განმავლობაში ძლიერ წვიმდა, სასარგებლო იყო თუ არა ეს პურისთვის?“

პასუხი აქაც ნათელია და აგრეთვე სამართლიანი: არა, ეს წვიმა მაზარალებელი იყო“.

ეს დიალექტიური მეთოდია. აი, აზროვნობის ეს იარაღია კ. მარქსმა და ფრ. ენგელსმა ისტორიის ასახსნელათ გამოიყენეს და ამის მეოხებით მუშათა საბოლოო მიზანი დაასაბუთეს. დიალექტიური მატერიალიზმი საფუძვლათ დაედვა სოციალიზმს.

ს ა რ ჩ ე ვ ი.

გვერდი.

წინასიტყვაობა ნ. ქ.—ნიასი.	3
შ ე ს ა ვ ა ლ ი.	

თ ა ვ ი

საწარმოვო ძალთა განვითარება.

რა არის საჭირო წარმოებაში?	11
----------------------------	----

თ ა ვ ი II

წარმოება და გაცვლა გამომცვლის წესი

1. წ ა რ მ ო ე ბ ა.	16
ა. პირველ ეოფილი წარმოება	16
ბ. ასიური წარმოება.	19
გ. მონური წარმოება	24
დ. ფეოდალური წარმოება	29
ე. კაპიტალისტური წარმოება	34
2. წარმოება და გაცვლა-გამოცვლა.	39
3. წარმოება და მისაკუთრება	40

თ ა ვ ი III

საზოგადოებრივი ანუ სოციალური წყლ-

ბილებზე	42
რას ნიშნავს კლასი?	44

II.

თ ა ვ ი IV

უ ფ ლ ე ბ ა 48

თ ა ვ ი V.

კოლიტიკური წმობილება 57

თ ა ვ ი VI.

იდეოლოგია. 74

1. მეცნიერება 80

2. ხელოვნება 93

3. ეთიკა 110

4. ფილოსოფია 131

5. სარწმუნოება 151

თ ა ვ ი VII.

ურთიერთ გავლენა. 172

თ ა ვ ი VIII.

წესწმობილების შეცვლა. 181

თ ა ვ ი IX.

პიროვნებათა როლი ისტორიაში. 207

დ ა ს კ ვ ნ ა 218

დ ა მ ა ტ ე ბ ა

დიალექტიკა. 219

რას ნიშნავს დიალექტიკა 219

რას არის მატერია 221